

ชุมชนย่อย (micro community) คือ กลุ่มคนผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์อาชญากรรมคดีหนึ่งๆ ที่เกิดขึ้น เช่น เพื่อนบ้าน พยาน เหยื่ออาชญากรรม สมาชิกในครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ ฯลฯ ชาวชุมชนผู้มีส่วนได้เสียในอาชญากรรมที่เกิดขึ้นกลุ่มนี้ต้องการการบำบัดฟื้นฟู การแก้ไขเยียวยา และการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์รูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนสำหรับเด็กและเยาวชน การไกล่เกลี่ยเหยื่อ-ผู้กระทำผิดโดยชุมชนสำหรับผู้ใหญ่ การสานเสวนาสำหรับจัดการความขัดแย้งหลายลักษณะ การประณอมข้อพิพาท และอนุญาโตตุลาการสำหรับข้อพิพาททางแพ่ง ฯลฯ

ส่วน เหยื่ออาชญากรรมเป็นกลุ่มคนที่แนวคดียุติธรรมสมานฉันท์และยุติธรรมชุมชนให้ความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากเป็นกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียที่ได้รับผลกระทบจากการเกิดอาชญากรรมแต่ละครั้งมากที่สุดทั้งทางทรัพย์สิน ร่างกายและจิตใจ แต่ถูกละเลยทอดทิ้งมาเป็นเวลานานจากระบบคิดของสังคม ระบบกฎหมาย และระบบงานยุติธรรมตามธรรมเนียมแบบแผน ศูนย์ยุติธรรมชุมชนและเครือข่ายจึงเข้ามามีส่วนช่วยเสริมพลังแก่เหยื่ออาชญากรรมด้วยการเป็นเพื่อน ให้คำปรึกษาแนะนำ ให้ทราบว่าเหยื่ออาชญากรรมจะติดต่อได้ที่ไหนได้อย่างรวดเร็วเมื่อต้องการความช่วยเหลือเรื่องต่างๆ

ภาพที่ 9

ตัวชี้วัดการมีส่วนร่วมของชุมชน

แนวคิดทฤษฎีรองรับ	ปัจจัยเชิงปฏิบัติการ	ตัวชี้วัด
นิยามกฎเกณฑ์และการลงโทษของชุมชน	การกำหนดประเด็นและผู้มีส่วนได้เสียเป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชน	กำหนดผลกระทบที่มีต่อภาคส่วนต่างๆ โดยเกณฑ์ทางภูมิศาสตร์และตัวชี้วัดทางสังคม
การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย	การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย (เหยื่ออาชญากรรม ผู้กระทำผิด ฯลฯ)	- ความประสงค์มีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง - กระบวนการสรรหาผู้มีส่วนได้เสียเข้าร่วม
การเป็นหุ้นส่วนชุมชน	การแบ่งอำนาจระหว่างเครือข่ายชุมชนกับองค์กรในกระบวนการยุติธรรม	- ธรรมชาติของการตกลงระหว่างเครือข่ายชุมชนกับองค์กรในกระบวนการยุติธรรม - ตัวอย่างของกระบวนการแสดงความรับผิดชอบ

3. กระบวนการเยียวยาสมานฉันท์ (reparative process)

องค์ประกอบที่สาม คือ กระบวนการเยียวยาสมานฉันท์ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในแบบจำลองการแก้ปัญหาตามแนวคิดตำรวจชุมชน (community policing) ที่แตกต่างจากแนวคิดเดิมซึ่งยึดติดกับการดำเนินกระบวนการพิจารณา ยุติธรรมชุมชนเน้นการแก้ปัญหาที่มีสาเหตุมาจากอาชญากรรมและเน้นแก้ปัญหาที่เป็นปัจจัยให้เกิดอาชญากรรม ที่ใดก็ตามที่มีสภาวะเงื่อนไขเป็นอันตรายเกิดขึ้นและมีการระบุชี้ชัดว่าอันตรายดังกล่าวเกิดจากอาชญากรรม จะต้องมีการกระบวนการตัดสินใจสอดรับเข้าทำการแก้ไขจัดปัดเป่าอันตรายเหล่านั้นทันที ไม่เหมือนกับปรัชญาของระบบยุติธรรมตามธรรมเนียมแบบแผนที่ไม่ได้เน้นการจัดการกับเหตุปัจจัยที่อาจก่อให้เกิดอาชญากรรม

ก่อนที่จะเกิดอาชญากรรมขึ้นจริงๆ รวมทั้งไม่เคยเชื่อว่า “ผู้กระทำผิด” นั้นเป็นผู้กระทำละเมิดที่ต้องชดใช้ต่อ “เหยื่ออาชญากรรม” และ “ชุมชน” ด้วยเหตุนี้ การเชื่อมโยงผู้กระทำผิดให้แสดงความรับผิดชอบชดใช้เยียวยาต่ออาชญากรรมที่ตนก่อขึ้นจึงเป็นขั้นตอนที่สำคัญยิ่งสำหรับการดำเนินกระบวนการยุติธรรมชุมชนในสังคมแห่งนี้ เพราะระบบการลงโทษตามธรรมเนียมแบบแผนเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นโดยตรงเพื่อการชดใช้เยียวยา และระบบการลงโทษดังกล่าวก็เป็นสิ่งที่อยู่นอกแบบจำลองยุติธรรมชุมชน อย่างไรก็ตาม การกักเก็บตัวผู้กระทำผิดเพื่อความปลอดภัยของสาธารณชนและการทำงานตามความต้องการของสาธารณชนก็เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับกระบวนการเยียวยาสมานฉันท์และกระบวนการกลับคืนสู่สังคมเช่นกัน

กระบวนการเยียวยาสมานฉันท์มีองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ คือ

- 1) การกิจการกำหนดประเด็นการเยียวยาสมานฉันท์ และ
- 2) การกำกับติดตามผลให้แน่ใจว่ามีการแสดงความรับผิดชอบครบถ้วนสมบูรณ์ตามเงื่อนไขแล้ว

การกิจการกำหนดประเด็นการเยียวยาสมานฉันท์มักจะทำการเสร็จสิ้นลงในการประชุมเหยื่อ-ผู้กระทำผิด-ชุมชนซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่มีผู้กระทำผิดและเหยื่ออาชญากรรมรวมอยู่ด้วย โดยเหยื่ออาชญากรรมเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการระบุว่าเขาได้รับอันตรายอย่างไรบ้างจากอาชญากรรมที่ผู้กระทำผิดก่อขึ้น และเขาต้องการได้รับการ “เยียวยา” เรื่องใดบ้าง

การระบุอันตรายหรือความเสียหายที่เกิดขึ้นใหญ่จะ ได้แก่

- 1) ทรัพย์สิน เงินทอง วัตถุสิ่งของส่วนตัว ได้รับความเสียหายหรือสูญหาย
- 2) ชีวิตร่างกายของปัจเจกบุคคล ได้รับอันตรายแก่ร่างกายและจิตใจ จากกระบวนกรตกใจอกันชั่วขณะพลเล็กน้อยถึงได้รับอันตรายทางร่างกายจนบาดเจ็บสาหัส

3) ชุมชน ได้รับอันตรายซึ่งกระทบกระเทือนต่อคุณภาพชีวิตและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ซึ่งมีลักษณะกว้างกว่าความต้องการของเหยื่ออาชญากรรม

ส่วน การกำกับติดตามผลให้แน่ใจว่ามีการแสดงความรับผิดชอบครบถ้วนสมบูรณ์ตามเงื่อนไขแล้ว เป็นกระบวนการที่พนักงานคุมประพฤติศูนย์ยุติธรรมชุมชน (และเครือข่ายยุติธรรมชุมชน) ได้รับการคาดหวังว่าต้องเป็นผู้ดำเนินการติดตามกระตุ้นให้ผู้กระทำผิดได้ทำการชดใช้ค่าเสียหายหรือทำงานบริการสังคมตามสัญญาเรียบร้อยแล้วหรือไม่อย่างไร และรวมไปถึงกรณีที่ต้องให้การสนับสนุนให้ผู้กระทำผิดมีงานพิเศษทำเพื่อสามารถชำระหนี้สินได้ ตลอดจนพนักงานคุมประพฤติอาจต้องนัดพบผู้กระทำผิดในวันที่รับค่าแรงเพื่อจะได้แน่ใจว่ามีการชำระค่าเสียหายแก่เหยื่ออาชญากรรมจริงๆ หรือถ้าเป็นเรื่องการทำงานบริการสังคม เช่น ต้องทาสีกำแพงบ้านชดใช้คืนแก่ผู้เสียหายที่เยาวชนได้ทำความเสียหายไว้ ก็จะต้องกำกับติดตามผลว่าเยาวชนได้ทาสีกำแพงบ้านผู้เสียหายเรียบร้อยแล้ว

นอกจากกิจกรรมการเยียวยาสมานฉันท์เป็นรายบุคคลหรือรายกรณีแล้ว ศูนย์ยุติธรรมชุมชนยังทำงานเชิงรุกสำหรับชุมชนส่วนรวมได้ดีขึ้นไปอีกระดับหนึ่งเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวชุมชน ตัวอย่างเช่น เจ้าหน้าที่อาจออกทำการสำรวจเพื่อหาความต้องการแก้ปัญหาชุมชนบางเรื่อง หรือจัดระเบียบชุมชนบางประการเพื่อการป้องกันอาชญากรรม เช่น บางชุมชนอาจประสบปัญหาแก๊งวัยรุ่นที่อาจนำไปสู่การกระทำผิดอื่นๆ ตามมาซึ่งทีมงานของศูนย์ยุติธรรมชุมชนสามารถทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ตำรวจและกลุ่มเพื่อนบ้านที่ตกลงร่วมกันว่าจะช่วยเฝ้าระวัง

ข่าวแก่ตำรวจเมื่อพบเห็นสิ่งผิดปกติดังกล่าวเกิดขึ้น และขณะเดียวกันตำรวจและทีมงานของศูนย์ยุทธธรรมชุมชนก็ต้องพร้อมรับมือกับกิจกรรม ช่วงเวลา และเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา

ดังนั้น วิธีการวัดความสำเร็จของโครงการยุทธธรรมชุมชนประการหนึ่งคือ การพิจารณาจากจำนวน ชั่วโมงและการทุ่มเทแรงงานของคณะเจ้าหน้าที่ศูนย์ยุทธธรรมชุมชนเพื่อภารกิจเหล่านี้ รวมทั้งการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในลักษณะสหวิชาชีพที่ทำงานภาคตัดขวางโดยกำหนดภารกิจหน้าที่ที่มีรูปแบบเฉพาะที่ไม่ยึดติดกับสายการบังคับบัญชาแนวดิ่งของกรมและยึดถือผลลัพธ์ของกิจกรรมการเพิ่มคุณภาพชีวิตด้านยุทธธรรมแก่ชาวชุมชนที่รับผิดชอบเป็นผลผลิตของงานยุทธธรรมชุมชน

ภาพที่ 10

ตัวชี้วัดกระบวนการเฝ้าระวังสถานการณ์

แนวคิดทฤษฎีรองรับ	ปัจจัยเชิงปฏิบัติการ	ตัวชี้วัด
การใช้ดุลพินิจในการเฝ้าระวังสถานการณ์	กำหนดอันตราย/ความเสียหายที่ได้รับและวิธีการเฝ้าระวังสถานการณ์	- กำหนดความจำเป็นในการเฝ้าระวังสถานการณ์แก่เครือข่ายอาชญากรรมและชุมชน - กำหนดภารกิจการเฝ้าระวังสถานการณ์และความรับผิดชอบในการเฝ้าระวังแก่ผู้กระทำผิด - ธรรมชาติของข้อตกลงในการเฝ้าระวังสถานการณ์
โอกาสในการเฝ้าระวังสถานการณ์	ประสานการจัดการประชุมเชิงสถานการณ์	- โอกาสให้บริการเพื่อเฝ้าระวังสถานการณ์ - ความพยายามของเจ้าหน้าที่ในการสร้างโอกาส
การสมานฉันท์เครือข่ายอาชญากรรม	จัดบริการแก่เครือข่ายอาชญากรรมในเรื่องการชดเชยค่าเสียหาย	- มีหลักฐานยืนยันการชดเชยเยียวยา - สัดส่วนระหว่างการชดเชยเยียวยากับความสูญเสีย
การสมานฉันท์ชุมชน	- การทำงานบริการสังคม - การแก้ปัญหาที่เป็นปัจจัยก่อให้เกิดอาชญากรรม	- จำนวนชั่วโมงในการให้บริการ - คุณประโยชน์ของการลดปัจจัยความไร้ระเบียบ - การลดโอกาสในการเกิดอาชญากรรม - การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน - การพัฒนาการศึกษา - การสนับสนุนความเป็นครอบครัว

4. กระบวนการคืนสู่ชุมชน (reintegrative process)

กระบวนการคืนสู่ชุมชนเป็นองค์ประกอบเชิงกระบวนการองค์ประกอบสุดท้ายที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดยุติธรรมชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อบูรณาการสมานฉันท์ผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชนเพื่อใช้ชีวิตตามปกติต่อไป ซึ่งหมายถึง

- 1) เข้าใจและยอมทำตามบรรทัดฐานของชุมชน
- 2) สร้างสัมพันธภาพที่เข้มแข็งและผูกโยงไว้กับสถาบันต่างๆ ในชุมชน
- 3) พัฒนาทักษะและความสามารถเพื่อให้สามารถเรียนรู้ต่อ ทำงานต่อ หรือ มีความสัมพันธ์ส่วนตัวต่อผู้อื่นได้ต่อไป

ภาพที่ 11

ตัวชี้วัดกระบวนการคืนสู่ชุมชน

แนวคิดทฤษฎีรองรับ	ปัจจัยเชิงปฏิบัติการ	ตัวชี้วัด
ความผูกพันกับบรรทัดฐาน	กล่าวออกมาเองว่าจะประพฤติตนตามมาตรฐานของท้องถิ่น	- โอกาสที่จะได้รับการสื่อสารเกี่ยวกับบรรทัดฐานชุมชน - การตระหนักรู้บรรทัดฐานชุมชนของผู้กระทำผิด
การควบคุมสอดส่องผู้กระทำผิด	การจัดการกับผู้กระทำผิดกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูง	- การกำหนดระดับการควบคุมสอดส่อง - แบบจำลองความเสี่ยงและการป้องกัน - ความถี่และประเภทของผู้กระทำผิดที่ถือว่ากล่าวตกเตือน - ผู้กระทำผิดฝ่าฝืนข้อตกลงในการเฝ้าระวังสมานฉันท์
การพัฒนาเครือข่ายสนับสนุน	การผูกโยงทางสังคม	การขยายตัว/ความเข้มแข็งขึ้นของเครือข่ายชุมชน
การพัฒนาสมรรถนะ	การพัฒนาสมรรถนะทั่วไปสำหรับผู้เฝ้าอาชญากรรมและผู้กระทำผิด	- จัดลำดับโปรแกรมที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาสมรรถนะ - มีพี่เลี้ยงสำหรับการพัฒนาสมรรถนะ - มีการควบคุมสอดส่องและการสนับสนุนทางสังคม

4.1 ความผูกพันกับบรรทัดฐาน และการควบคุมสอดส่องผู้กระทำผิด

กระบวนการคืนสู่สังคมเริ่มต้นด้วยยุทธวิธีการสร้างความผูกพันระหว่างผู้กระทำผิดกับบรรทัดฐานของชุมชนที่สร้างขึ้นเพื่อช่วยผู้กระทำผิดปฏิบัติตามมาตรฐานความประพฤติของชุมชน สิ่งสำคัญแรกสุดคือ จะต้องกำหนดให้ชัดว่าความประพฤติใดที่เป็นความประพฤติมาตรฐานที่ชุมชนรับได้เพื่อให้แน่ใจว่ากระบวนการยุติธรรมชุมชนจะไม่สำคัญผิดกำหนดให้ชุดกฎเกณฑ์ของกลุ่มใดๆ หรือของปัจเจกบุคคลเป็นมาตรฐานของชุมชนแม้ว่าชุดกฎเกณฑ์เหล่านั้นจะไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายก็ตามแต่อาจไปด้วยกันไม่ได้กับชุมชนส่วนรวม ความพยายามในการบูรณาการคืนสู่สังคมจึงจำเป็นต้องสร้างยุทธวิธีขึ้นให้สมดุลกันระหว่างเสรีภาพส่วนบุคคลที่แสดงออกกับความคาดหวังสำหรับชุมชน การปรับปรุงแก้ไขความประพฤติให้เป็นไปตามบรรทัดฐานชุมชนจึงเน้นที่พฤติกรรมมากกว่าเน้นว่าผู้กระทำผิดเป็นใคร เช่น คนเร่ร่อน กลุ่มชาติพันธุ์ หรือ เยาวชน ฯลฯ ดังนั้น การสร้างความผูกพันระหว่างผู้กระทำผิดกับบรรทัดฐานของชุมชนจึงเน้นที่การควบคุม “พฤติกรรม” ที่เป็นอันตรายต่อวิถีชีวิตชุมชนมากกว่าเน้นที่การควบคุม “ใคร” หรือ “ผู้ใช้ชีวิตตามวิถีวัฒนธรรมรูปแบบใด”

การสร้างความผูกพันระหว่างผู้กระทำผิดกับบรรทัดฐานของชุมชนเป็นกิจกรรมมาตรฐานสำหรับการคุมประพฤติอยู่แล้วที่ต้องกำหนดเงื่อนไขความประพฤติระหว่างการควบคุมสอดส่องโดยผู้ถูกคุมความประพฤติจะต้องลงนามในสัญญาว่าจะปฏิบัติตามเงื่อนไขและยอมรับผลที่เกิดตามมาหากประพฤติผิดเงื่อนไข และเมื่อมีการทำผิดเงื่อนไขพนักงานคุมประพฤติก็จะเรียกมาทำการตักเตือนเพิ่มเติมเงื่อนไข หรือรับโทษจำคุกที่รอการลงโทษไว้ตามลำดับ

4.2 การพัฒนาเครือข่ายสนับสนุน

องค์ประกอบย่อยของกระบวนการคืนสู่สังคมประการที่สองคือ การพัฒนาเครือข่ายสนับสนุนซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการยุติธรรมชุมชนที่ช่วยให้ผู้กระทำผิดและเหยื่ออาชญากรรมได้สร้างเครือข่ายสนับสนุนการมีสัมพันธภาพต่อกันและกันนอกกระบวนการยุติธรรม นี่เป็นวิธีหนึ่งที่จะช่วยเยาวชนยังคงปฏิบัติตามกฎหมายและมีพฤติกรรมตามแบบของสังคม ขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่ก็จะทำงานกับเยาวชนและครอบครัวเพื่อช่วยเขาประทับประคองให้คนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชีวิตของพวกเขาเข้าใจและสามารถช่วยให้พวกเขาดำเนินกิจกรรมตามวิถีชีวิตประจำวันจนผ่านพ้นช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านไปได้ ตัวอย่างเช่น ถ้าพ่อแม่ไม่มีรถ เจ้าหน้าที่จะถามว่ามีญาติสนิทหรือเพื่อนๆ ของครอบครัวคนใดที่อาจแวะรับเยาวชนไปส่งโรงเรียนหรือไปเข้ารับการบำบัดรักษายาเสพติดตามกำหนดนัดหมายหรือไม่เพื่อช่วยทำหน้าที่เป็นเพื่อนในช่วงเวลาที่เปราะบางนั้น

ภารกิจสำคัญอีกประการหนึ่งของศูนย์ยุติธรรมชุมชนคือการจัดโปรแกรมการเรียนรู้แบบกลุ่มครอบครัว ครั้งละ 6 ครอบครัว รวมทั้งเยาวชนเข้ารับการเรียนรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมหลักสูตร “การบำบัดพฤติกรรมแบบหลายมิติ” เป็นเวลาประมาณ 3-5 เดือน หลักสูตรดังกล่าวจะถูกออกแบบเพื่อปรับเปลี่ยนกลไกความสัมพันธ์ของเยาวชนในโลกที่แท้จริงด้วยการปรับเปลี่ยนธรรมชาติของแหล่งกำหนดกลไกความสัมพันธ์เหล่านั้น (ได้แก่ บ้าน โรงเรียน และเพื่อนบ้าน) ในวิถีทางที่สนับสนุนให้เกิดพฤติกรรมตามแบบของสังคมและลดทอนพฤติกรรมผิดสังคม โดยหลักสูตรดังกล่าวแตกต่างจากหลักสูตรกลุ่มครอบครัวบำบัดในระบบยุติธรรมตามธรรมเนียมแบบแผนตรงที่เจ้าหน้าที่ของศูนย์ ยุติธรรมชุมชนต่างร่วมใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่ชุมชนนั้นๆ

เช่นเดียวกับเยาวชนและครอบครัว ทำงาน 24 ชั่วโมงต่อวัน 7 วันต่อสัปดาห์ สามารถติดต่อเยาวชนได้เกือบทุกวัน และเจ้าหน้าที่มีหน้าที่ความรับผิดชอบหลักในการทำงานเพื่อให้เกิดสัมฤทธิ์ผลในการบำบัดฟื้นฟูซึ่งมากกว่าการมีความรับผิดชอบเพียงแคให้คำปรึกษาเท่านั้น

หลักสูตรครอบครัวบำบัดดังกล่าวจะค่อยๆ พัฒนากลไกความสัมพันธ์ของเยาวชนและครอบครัวไปสู่ทิศทางที่คงอยู่ได้ยาวนานแม้ว่าบรรดานักสังคมสงเคราะห์จะถอนตัวออกไปจากครอบครัวแล้วก็ตาม เพราะทักษะประการหนึ่งที่เรียนรู้จากกลุ่มครอบครัวบำบัดครั้งนี้คือ การสร้างความเป็นตัวของตัวเองหรือเรียกว่า “สร้างความเป็นอิสระภาพเฉพาะบุคคลในครอบครัว”

4.3 การพัฒนาสมรรถนะ

องค์ประกอบย่อยของกระบวนการคืนสู่สังคมประการที่สาม คือ การพัฒนาสมรรถนะขีดความสามารถของเยาวชนซึ่งเป็นจุดเน้นประการแรกๆ ของศูนย์ยุทธธรรมชุมชนเพราะหน่วยงานสนับสนุนเงินทุนมักให้ความสนใจผลลัพธ์ที่เกิดแก่เยาวชนว่าจะกระทำผิดซ้ำหรือไม่ จะหันการคุมประพฤติด้วยดีหรือไม่ และจะเข้ารับการฝึกหัดเรียนเรียนรู้ตามเงื่อนไขที่กำหนดรวมทั้งทำงานบริการสังคมครบถ้วนหรือไม่ ขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่ได้รับการฝึกหัดให้ทำงานกับผู้กระทำผิดเป็นรายบุคคลมากกว่าทำงานกับชุมชนทั้งชุมชน เจ้าหน้าที่เหล่านี้จึงใช้เวลาส่วนใหญ่ในการจัดการกับคดี ว่ากล่าวตักเตือนเยาวชน และประสานการจัดบริการต่างๆ ให้เยาวชน เจ้าหน้าที่แต่ละคนจะใช้เวลา 3 - 4 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ในการพูดคุยถกเถียงคดีของเยาวชนแต่ละคน แสวงหายุทธวิธีในการกำหนดกิจกรรมเพื่อพัฒนาเยาวชนแต่ละราย และใช้เวลาที่เหลือในการทำงานกับเยาวชนและครอบครัวเป็นรายคดี งานคดีเหล่านี้มีประเภทและลักษณะแตกต่างกันขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้รับบริการและครอบครัว นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ยังมีหน้าที่ร่วมในการจัดโปรแกรมกิจกรรม ยุทธธรรมชุมชนอื่นๆ แตกต่างกันไปอีกด้วย อาทิเช่น ร่วมกิจกรรมกับตำรวจชุมชนสัมพันธ์ เข้ากลุ่มบำบัดยาและสิ่งเสพติด กลุ่มสนับสนุนพ่อแม่ กลุ่มเพื่อเด็กหญิง กลุ่มเพื่อนเด็กชาย กลุ่มสนับสนุนยุทธธรรมเชิงสมานฉันท์ในโรงเรียน และอยู่เวรในชั่วโมงสันติภาพแบบเปิด เป็นต้น

เป้าหมายของยุทธธรรมชุมชน: ความพยายามกับความคุ้มค่า

แม้ว่าจะเป็นการยากในการนำแนวคิดยุทธธรรมชุมชนไปปฏิบัติก็ตาม แต่เมื่อลงมือกระทำแล้วกิจกรรมที่ลงแรงลงเวลาเหล่านี้จะได้ผลคุ้มค่าแห่งความพยายามก็เป็นได้เมื่อเปรียบเทียบกับการใช้ระบบยุติธรรมกระแสหลัก เนื่องจากระบบยุติธรรมตามธรรมเนียมแบบแผนมักจะล้มเหลวในการระงับการกำหนดปัญหาระดับเพื่อนบ้านว่าเป็นสาเหตุแห่งอาชญากรรมและไม่ให้ความสำคัญกับอันตรายที่สร้างความทุกข์ยากเดือดร้อนแก่ชุมชน ยิ่งกว่านั้นยังกลับไปให้ความสำคัญต่อการลงโทษผู้กระทำผิดมากกว่า ขณะที่ยุทธธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับชุมชนระดับท้องถิ่นทั้งระบบรวมทั้งผู้คนที่อยู่ในกระบวนการยุติธรรม และยังช่วยเยียวยาสมานฉันท์ความเสียหายที่เกิดขึ้นจากอาชญากรรม และส่งคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชนเพื่อที่จะลดอาชญากรรมอย่างจริงจัง เพิ่มความยุติธรรม และพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวชุมชน ทั้งนี้ งานยุทธธรรมชุมชนยังมีเป้าหมายสูงสุดเพื่อสร้างศักยภาพความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนและเพิ่มระดับความพึงพอใจแก่ประชาชน รวมทั้งการรับรู้ถึงระดับความรู้สึกปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินด้วย ดังมีรายละเอียดเกี่ยวกับเป้าหมายสูงสุดทั้ง 2 ประการ ดังนี้

1. ศักยภาพของชุมชน

ศักยภาพของชุมชน หมายถึง ความสามารถในการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถระดมพลและใช้ทรัพยากรในการบริหารการเปลี่ยนแปลงได้ คำอธิบายนี้สอดคล้องกับทฤษฎีความไร้ระเบียบทางสังคมที่ชุมชนเข้มแข็งทั่วไปสามารถตระหนักถึงค่านิยมพื้นฐานเหล่านี้ได้ งานยุทธธรรมชุมชนจะต้องได้ผลลัพธ์ไม่เพียงแต่สำหรับผู้กระทำผิดและเหยื่ออาชญากรรมเท่านั้น แต่จะต้องสามารถเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเองได้ด้วย ดังนั้น ยุทธธรรมชุมชนจึงมีเป้าหมายสูงสุดที่บรรลุถึงได้ทั้งส่วนที่เป็นภารกิจของงานยุทธธรรมทางอาญาและยุทธศาสตร์ในการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนไปพร้อมๆ กัน โดยศักยภาพของชุมชนสะท้อนถึงควมมีชีวิตชีวาของสถาบันทางสังคมในชุมชน ได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน โบสถ์วัดมัสยิด สุขภาวะ การบริการขององค์กรรัฐในท้องถิ่น และธุรกิจการค้า นอกจากนี้ยังสะท้อนความสามารถของชุมชนผ่านทางสมาชิกชุมชนว่ามีวิวัฒนาการเพียงพที่จะควบคุมมาตรฐานความประพฤติของชาวชุมชนเพียงใด

ภาพที่ 12

ตัวชี้วัดศักยภาพชุมชน

แนวคิดทฤษฎีรองรับ	ปัจจัยเชิงปฏิบัติการ	ตัวชี้วัด
สถาบันทางสังคมในชุมชน (ครอบครัว โรงเรียน โบสถ์วัด มัสยิด สุขภาวะ การบริการของ องค์กรรัฐในท้องถิ่น และธุรกิจ การค้า)	- การขัดเกลาทางสังคม - บริการสะดวกทั่วถึง - ประชาชนมีส่วนร่วมผนึกกำลัง ความต้องการ - ทรัพยากรเสริมแรง	- ความเข้มแข็งของครอบครัวและ โรงเรียนในชุมชน - การศึกษาของชุมชน - การสร้างสรรค/การขยายตัวของบริการ สำหรับพัฒนาขีดสมรรถนะ - การสมานฉันท์ - การขยายตัว/ความเข้มแข็งขึ้นของ ความสำเร็จในการระดมเงินทุน
การบังคับใช้บรรทัดฐาน	การควบคุมทางสังคมแบบไม่ เป็นทางการในชุมชน	มีการใช้การควบคุมทางสังคมแบบไม่ เป็นทางการ

ตัวชี้วัดศักยภาพชุมชนที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การที่สมาชิกชุมชนได้รับการขัดเกลาวัฒนธรรมชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ ในสังคมส่วนรวม การขัดเกลาไม่ใช่ปรากฏการณ์ส่วนบุคคลแต่เป็นงานของสถาบันทางสังคมในท้องถิ่นและสมาชิกบางคนของชุมชนที่สนใจเป็นรายบุคคลที่ช่วยเติมความคาดหวังในบทบาทของสถาบันเหล่านี้ให้สมบูรณ์ขึ้น เช่น พ่อแม่ หรือ ครูอาจารย์ บทบาทเหล่านี้เป็นสิ่งสร้างสรรค์และแตกต่างกันไป แต่ก็ถูกกำกับให้เป็นตัวแทนของการขัดเกลาวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดสู่ปัจเจกบุคคล เมื่อมีการประเมินผลโครงการยุทธธรรมชุมชน อาจจะต้องถามว่า กระบวนการยุทธธรรมชุมชนได้ทำให้สถาบันทางสังคมในชุมชนเข้มแข็งขึ้นและให้บทบาทการขัดเกลาเรื่องความยุติธรรมแก่สถาบันทางสังคมในชุมชนอย่างไร สิ่งที่ต้องติดตามดูให้ชัดคือความสามารถของชุมชนในการส่งต่อความต้องการรับบริการไปยังสมาชิกชุมชน รวมถึงการมีส่วนร่วมผนึกกำลังความต้องการเข้าด้วยกัน เช่น การมีอาสาสมัคร เครือข่ายยุทธธรรมชุมชนที่ประสานทรัพยากรชุมชนระดับรากหญ้าเข้าด้วยกัน

อาสาสมัครและเครือข่ายเหล่านั้นเสียสละเวลาและพลังงานของพวกเขาให้แก่ส่วนรวมอย่างไร รวมทั้งประเด็นอื่นๆ ตามที่ระบุในตัวชี้วัดข้างต้น

2. ความพึงพอใจของชุมชน

ความพึงพอใจของชุมชนเป็นเรื่องเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในระบบยุติธรรมและประสบการณ์ในชุมชนของเขา แม้ว่า "ศักยภาพของชุมชน" จะหมายถึงคุณลักษณะที่เป็นเป้าหมายรวม (จัดหาอะไรให้) แต่ "ความพึงพอใจ" เป็นปรากฏการณ์เฉพาะตน (ประชาชนรู้สึกอย่างไร)

ยุติธรรมชุมชนมีรากฐานมาจากประสบการณ์ชีวิตในชุมชน การรับรู้ของประชาชนที่ยอมเสียสละเวลาและสิ่งของของตนให้ชุมชนได้สั่นคลอนระบบสวัสดิการสังคมทั่วไปโดยสิ้นเชิงซึ่งสมควรจะได้รับรางวัลจากสาธารณชนผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลในชุมชน ในบรรดาผลงานที่ได้รับผลดีกลับคืนจากการทำงานยุติธรรมชุมชนอันเป็นเรื่องเฉพาะตน 3 ประการ คือ ความรู้สึกปลอดภัย ความรู้สึกว่ายุติธรรม และความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน

ภาพที่ 13

ตัวชี้วัดความพึงพอใจของชุมชน

แนวคิดทฤษฎีรองรับ	ปัจจัยเชิงปฏิบัติการ	ตัวชี้วัด
ความรู้สึกปลอดภัย	ความหวาดกลัวอาชญากรรมของเพื่อนบ้าน	การระดมกำลัง ความเสี่ยง ความกลัว
ความรู้สึกว่ายุติธรรม	- ความสงสารเสียใจ/การให้อภัย - ความรับผิดชอบของผู้กระทำผิด - การรับรองบรรทัดฐาน - การคุ้มครองสิทธิ - ความถูกต้องชอบธรรมตามกฎหมายของระบบยุติธรรมทางอาญา	- การแสดงความเสียใจของผู้กระทำผิด - การแสดงออกถึงการให้อภัยของเหยื่ออาชญากรรม - ทรรศนะของผู้มีส่วนได้เสียต่อความสำเร็จในการแสดงความรับผิดชอบ - สัดส่วนของการบังคับโทษโดยบริสุทธิ์ ขอบข่ายอย่างกว้างๆ - ความเป็นธรรม การตอบสนอง ศักยภาพ
ความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน	- เติมเต็มความต้องการพื้นฐาน - สถานภาพของสมาชิก - อิทธิพล - การเชื่อมโยงทางด้านอารมณ์	- รับรู้ว่าคุณสมบัติได้พบกับความต้องการพื้นฐานแล้ว - รู้สึกว่าเป็นคนในชุมชน มีความเป็นเจ้าของ - รับรู้ถึงพลังอำนาจ ทำให้รู้สึกแตกต่างไปจากเดิม - รู้สึกมีข้อมูลมั่งคั่ง เห็นอกเห็นใจ โลกทัศน์สนทน

ความรู้สึกปลอดภัยในชุมชนเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของชีวิตชุมชน เมื่อผู้คนรู้สึกว่าการอยู่ในชุมชนนั้นไม่ปลอดภัยจะส่งผลกระทบต่อทัศนคติของเขาที่มีต่อการใช้ชีวิตทางสังคมและพฤติกรรมต่างๆ ตามมา

ความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรมเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นในสังคมที่มีอาชญากรรมและการกระทำผิดสูงรวมทั้งสังคมไทย โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิง คนชรา กลุ่มชาติพันธุ์ และผู้ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมเมือง ความหวาดกลัวอาชญากรรมเป็นดัชนีชี้วัดความสัมพันธ์ทางสังคมและความผูกพันทางจิตใจที่สำคัญประการหนึ่ง เมื่อมีการประเมินผลโครงการยุติธรรมชุมชน อาจจะต้องถามว่าการปรับทิศทางการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมตามแนวทางยุติธรรมชุมชนได้ช่วยลดระดับความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรมอย่างไร ได้รายงานความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรม/มีพลังเพิ่มขึ้นในการต่อสู้กับความเสี่ยงของการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรมอย่างไร และมีการปรับปรุงพฤติกรรมตอบสนองต่อความหวาดกลัวอาชญากรรมเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ทั้งนี้เนื่องจากแนวทางยุติธรรมชุมชนนี้มีเป้าหมายสำคัญเพื่อสร้างความพึงพอใจให้แก่ประชาชนโดยตรงเกี่ยวกับระบบงานยุติธรรมและเพิ่มพูน "ความรู้สึกว่ายุติธรรม" ในชุมชนให้มากยิ่งขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า ยุติธรรมชุมชนเป็นแนวคิดที่มีมิติเชิงซ้อนหรือมีมิติหลากหลายรวมอยู่ในแนวคิดเดียวกัน ดังนี้

ประการแรก มีหลักฐานบ่งชี้ว่าความสมบูรณ์ในลำดับความยุติธรรมหรือไม่ เช่น มีการแสดงความรู้สึกเสียใจของผู้กระทำผิดและการให้อภัยของเหยื่ออาชญากรรม หรือปิดคดีแบบค้างคาโดยปราศจากการคลายความขัดแย้งของผู้มีส่วนได้เสีย

ประการที่สอง สมาชิกชุมชนเชื่อว่าผู้กระทำผิดจะยึดมั่นข้อสัตย์และมีความรับผิดชอบต่อการชดใช้ความเสียหายที่เกิดจากอาชญากรรมที่เขาก่อขึ้นหรือไม่

ประการที่สาม ประชาชนพึงพอใจต่อสภาพแวดล้อมทั่วไปตามแบบที่เป็นอยู่หรือไม่

ประการที่สี่ ประชาชนได้แสดงความรู้สึกห่วงใยต่อมาตรการการคุ้มครองสิทธิที่เป็นอยู่หรือไม่ พวกเขา รู้สึกกังวลต่อการที่กลุ่มชาติพันธุ์เป้าหมายซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ถูกจับกุมดำเนินคดีอย่างไม่ยุติธรรมหรือระบบงานย่อยใดๆ ได้กระทำการเลยเถิดไปกว่าที่ควรจะเป็นหรือไม่

ประการที่ห้า ประชาชนลงความเห็นว่ "ความชอบธรรม" (legitimacy) หมายถึงเฉพาะระบบงานยุติธรรมหรือไม่ และเขาได้รับรู้ว่ระบบงานยุติธรรมนั้นมีความเป็นธรรม มีประสิทธิภาพ และรับผิดชอบเหมาะสมตามที่เขาห่วงใยหรือไม่

ประการสุดท้าย ยุติธรรมชุมชนเป็นการสร้างโอกาสความเสี่ยงให้กับชุมชน และผลลัพธ์ของแนวคิดนี้ควรจะเพิ่มพูนความรู้สึกว่าเป็นชุมชนเข้มแข็งโดยบรรดาสมาชิกเป็นผู้สร้างเองหรือไม่ เพราะความรู้สึกว่าเป็นชุมชนจะรุนแรงเพิ่มขึ้นเมื่อบรรดาสมาชิกตอบสนองต่อเกณฑ์ 4 ประการนี้ คือ

1) สมาชิกเชื่อว่าชุมชนได้บรรลุถึงความต้องการขั้นพื้นฐานแล้ว ได้แก่ ปัจจัย 4 คือ อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

2) เขารู้สึกถึงความเป็นสมาชิกภาพของชุมชน หรือมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ/เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนในโลกแห่งความเป็นจริงทางสังคม

3) เขาเชื่อว่าการอุทิศตนให้แก่ชุมชนทั้งเวลา พลังความคิด และ การกระทำทั้งหมดของพวกเขาได้สร้างความแตกต่างเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้น

4) ประชาชนรู้สึกว่ามีความรู้สึกร่วมกับคนอื่นๆ ในชุมชน ซึ่งเป็นสะพานเชื่อมโยงนำพาความรู้สึกโดดเดี่ยวของพวกเขาเข้ากับประชาคมชุมชน และจุดประกายให้เกิดพันธะทางสังคมขึ้นโดยมีรากฐานมาจากความรู้สึกเห็นอกเห็นใจและการรู้จักมักคุ้นกันเป็นการส่วนตัวอันเป็นทุนทางสังคมประการหนึ่ง

ด้วยมิติที่มีความซับซ้อนเชื่อมโยงกันเป็นข่ายใยเช่นนี้ คำถามสำคัญสุดท้ายที่ตามมาก็คือ กระบวนการยุติธรรมชุมชนได้เพิ่มพูนมิติของความพึงพอใจในความเป็นชุมชนแก่บรรดาสมาชิกชุมชนหรือไม่เพียงใด

กรณีศึกษาที่ 2:

Community Reporative Boards ในเมือง Vermont ประเทศสหรัฐอเมริกา

ที่มา: รัฐบาล Vermont ประสบกับปัญหานักโทษล้นเรือนจำ และ ค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างเรือนจำใหม่สูงมาก (มีลักษณะเป็น offender-led initiative) จึงจัดให้มีการหยังเสียงของประชาชนเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ผลปรากฏว่าประชาชนเห็นว่ารัฐควรเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นในการตัดสินใจโทษผู้กระทำความผิดในคดีอาชญากรรมที่ไม่ร้ายแรง และสนับสนุนให้รัฐจัดตั้ง Community Reporative Boards ขึ้นในปี 1995 เพื่อบริหารจัดการคดีความผิดเล็กๆ น้อยๆ (minor non-violence offences)

กระบวนการทำงาน: การทำงานตามโครงการจะเกิดขึ้นโดยผู้กระทำความผิดจะต้องถูกจับกุมดำเนินคดีและปรากฏตัวในศาลก่อน แล้วหากผู้กระทำความผิดยินยอม ศาลจะมีคำสั่ง (ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคำสั่งคุมประพฤติ) ให้ผู้กระทำความผิดเข้าร่วมประชุมกับเครือข่ายยุติธรรมชุมชน

สมาชิกของเครือข่ายยุติธรรมชุมชน: ประกอบไปด้วย 1) อาสาสมัครจากชุมชน 3 - 5 คน ส่วนใหญ่เป็นผู้นำชุมชน ซึ่งผ่านการอบรมเป็นเวลา 15 ชั่วโมง และร่วมการสังเกตการณ์การประชุมจริงจากเครือข่ายยุติธรรมชุมชนอื่นๆ มาแล้ว และอาจได้รับการอบรมหลังจากนั้นเป็นระยะๆ และ 2) ตัวผู้กระทำความผิด

วัตถุประสงค์ของเครือข่ายยุติธรรมชุมชน: คือ การทำให้ผู้กระทำความผิดสำนึกในความผิดของตน เช่น การแนะนำให้ผู้กระทำความผิดมองการกระทำของตนจากมุมมองของเหยื่อผู้ถูกกระทำ และการสั่งให้เขียนเรียงความในหัวข้อ "ทำไมสิ่งที่ฉันทำจึงเป็นความผิด" อีกทั้งยังมุ่งให้การเยียวยาแก้ไขแก่เหยื่ออาชญากรรม เช่น แจ้งให้เหยื่ออาชญากรรมทราบเมื่อผู้กระทำความผิดได้รับการลงโทษตามที่เครือข่ายยุติธรรมชุมชนสั่งแล้ว

ลักษณะการลงโทษ: มีอาทิเช่น การสั่งให้ไปขอรับความช่วยเหลือบางอย่างจากหน่วยสวัสดิการสงเคราะห์ การขอโทษ การทำงานบริการชุมชน การเข้าร่วมในโครงการฝึกอบรม หรือ เข้าร่วมการประเมินต่างๆ

ข้อสังเกต: จากผลการดำเนินงานของโครงการปรากฏว่ามีข้อสังเกตหรือข้อวิจารณ์ ดังนี้

- ผลของการตัดสินคดีแบบเดียวกันอาจแตกต่างกันตามท้องถิ่น เนื่องจากสมาชิกของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแต่ละคน แต่ละกลุ่มมีพื้นฐานความคิด ความเชื่อ และ ภูมิหลังที่แตกต่างกัน

- กระบวนการของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนไม่เปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมเข้ามามีส่วนร่วมมากเท่าที่ควรและไม่มีส่วนในการเสริมพลัง (empowerment) ให้เหยื่ออาชญากรรม แต่อย่างไรก็ดี จากการสำรวจความคิดเห็นของเหยื่ออาชญากรรม พบว่า เหยื่ออาชญากรรมส่วนใหญ่ยังให้การสนับสนุนการทำงานของเครือข่าย

ยุติธรรมชุมชนและพบว่าสาเหตุที่ทำให้เหยื่ออาชญากรรมไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมมากนักก็เป็นเพราะรัฐขาดการประชาสัมพันธ์กลไกของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนให้ประชาชนรับรู้

กรณีศึกษาที่สาม:

Street Committees and People's Courts ในยุคฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ใน South Africa

ที่มา: ชุมชนชนบทของประเทศอัฟริกาใต้มีระบบอำนวยความสะดวกยุติธรรมภายใต้กฎหมายจารีตประเพณีของท้องถิ่นแยกต่างหากจากระบบอำนวยความสะดวกยุติธรรมของรัฐบาลกลาง (ซึ่งเป็นของคนผิวขาว) อยู่แล้ว โดยในระบบของท้องถิ่นดังกล่าวจะมีผู้นำชุมชนทำหน้าที่ตัดสินข้อพิพาทต่างๆ โดยไม่พึ่งพาเจ้าหน้าที่ของรัฐ ข้อเสียของระบบนี้ก็คือการถูกควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จโดยเพศชาย เนื่องจากสังคมมีลักษณะแบบ paternalistic, patriarchal) และผู้ตัดสินคดีไม่ต้องรับผิดชอบต่อผู้ใดทั้งสิ้น จึงเป็นการเปิดโอกาสให้มีการทุจริตคอร์รัปชันและการตัดสินโดยมีอคติ ความลำเอียงตามอำเภอใจและบางครั้งมีการลงโทษที่ทารุณโหดร้าย

ต่อมาในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980 มีองค์กรยุติธรรมอย่างไม่เป็นทางการเกิดขึ้นใหม่ๆ หลายองค์กรในอัฟริกาใต้ เช่น People's Court และ Township Justice ซึ่งมีอยู่ภายใต้การควบคุมขององค์กรที่ไม่ใช่องค์กรของรัฐ เช่น พรรคการเมือง แก๊ง หรือ ทีมกีฬา เช่น Mandela United Football Club แม้องค์กรเหล่านี้จะถูกจัดตั้งขึ้นด้วยเจตนารมณ์ที่ดีก็ตาม ที่จะเข้ามาจัดการกับปัญหาอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในขณะที่ประชาชนไม่สามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของภาครัฐได้และกระบวนการยุติธรรมของภาครัฐเองก็ไม่มีความชอบธรรมเพราะถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเหยียดผิวของคนขาว แต่ในภาวะความวุ่นวายและความรุนแรงทางการเมืององค์กรเหล่านี้กลับเข้าไปมีส่วนร่วมในการก่ออาชญากรรมเสียเอง รวมทั้งการนำการลงโทษที่ทารุณโหดร้าย เช่น การเฆี่ยนตี มาใช้ ทำให้ในท้ายที่สุดองค์กรเหล่านี้ต้องถูกทำให้สลายไป และมีการตั้งองค์กรใหม่ที่มีความชอบธรรมและที่มาจากประชาชนจริงๆ เข้ามาแทนที่

องค์กรจัดตั้งใหม่: องค์กรใหม่องค์กรหนึ่งที่ถูกยกเป็นตัวอย่าง คือ Peace Committees ซึ่งทำหน้าที่จัดการกับปัญหาอาชญากรรมและความไม่สงบเรียบร้อยในท้องถิ่น และมีสมาชิกประกอบไปด้วยคนในท้องถิ่นที่ผ่านการอบรมและได้รับใบอนุญาตให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกในคณะกรรมการดังกล่าว ใบอนุญาตนี้เองที่เป็นเครื่องมือของรัฐในการสอดส่องดูแลพฤติกรรมของกรรมการว่าได้ปฏิบัติหน้าที่โดยสอดคล้องกับหลักการที่มีการตกลงกันไว้หรือไม่ เช่น การรักษาความลับ การมุ่งเน้นการเยียวยารักษา และการปฏิบัติที่สอดคล้องกับกฎหมายและรัฐธรรมนูญ

ผลการดำเนินงาน: ผลปรากฏว่า Peace Committees ประสบความสำเร็จในด้านความเชื่อถือที่คนในชุมชนให้ความเชื่อถือและเห็นว่าเป็นองค์กรที่มีความชอบธรรม โดยดูได้จากจำนวนคดีที่คนในชุมชนมอบหมายให้คณะกรรมการรับผิดชอบ นอกจากนี้ยังเป็นองค์กรที่ช่วยเสริมพลังให้กับคนในชุมชน และมีส่วนช่วยเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนโดยรวมโดยผ่านกลไกที่เรียกว่า peace-building fund ซึ่งรวบรวมค่าตอบแทนที่รัฐบาลจ่ายให้กับคณะกรรมการในการทำหน้าที่พิจารณาตัดสินคดีต่างๆ มาจัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อชุมชนใช้สนับสนุนกิจกรรมต่างๆ

ของชุมชน เช่น การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชน การสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกใหม่ๆ และ ให้อยู่ร่วมกันสำหรับธุรกิจขนาดเล็ก เป็นต้น

กรณีศึกษาที่สี่:

Circles of Support and Accountability ในประเทศแคนาดา และ ประเทศสหราชอาณาจักร

ประเทศแคนาดา

ที่มา: Circles of support and accountability มีที่มาจากช่องว่างทางกฎหมายของแคนาดาเรื่อง การกักขังดูแลและการให้ความช่วยเหลือผู้กระทำความผิดทางเพศที่ถูกปล่อยตัวออกจากเรือนจำ ซึ่งกำหนดว่า ผู้กระทำความผิดที่ถูกปล่อยตัวโดยไม่มีกำหนดเงื่อนไขชุมชนประพฤติกว่าจะไม่มีสิทธิเข้ารับบริการบำบัดแก้ไข ผู้กระทำความผิดที่รัฐจัดไว้ได้เลย ดังนั้นในทางปฏิบัติ ผู้กระทำความผิดที่ตกอยู่ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวจึงมัก ถูกส่งตัวอย่างไม่เป็นทางการโดยอนุศาสนาจารย์ในเรือนจำและนักจิตวิทยาของเรือนจำไปยังหน่วยงานสงเคราะห์ในชุมชนต่างๆ เพื่อรับการช่วยเหลือเป็นรายๆ ไป จนกระทั่งในปี 1994 นักบวชในคริสตศาสนาคนหนึ่ง ใน Hamilton มลรัฐ Ontario จึงได้ริเริ่มขอความร่วมมือจากคนใกล้ชิดของผู้กระทำความผิด ศาสนิกที่ไปโบสถ์ และ สมาชิกเครือข่ายเผ่าละวั้งชุมชน มาช่วยในโครงการช่วยเหลือผู้กระทำความผิดคดีอนาจารเด็ก (pedophile offender) ซึ่งได้รับการปล่อยตัวและเคยเป็นสมาชิกของนิกาย Mennonite ต่อมาโบสถ์อื่นๆ จึงได้จัดตั้งโครงการ ในลักษณะเดียวกันขึ้นมาบ้างโดยมีลักษณะเป็นกลุ่มให้การสนับสนุนเสริมการแสดงความรับผิดชอบ (support-accountability groups) ที่เปิดโอกาสให้ผู้กระทำความผิดในคดีทางเพศที่พ้นโทษแล้วสามารถเข้ามาเป็นสมาชิก อยู่ภายใต้การดูแลของโบสถ์และต้องมีความรับผิดชอบต่อโบสถ์ ในส่วนของนิกาย Mennonite มีการจัดตั้ง Community Reintegration Project โดยได้รับทุนสนับสนุนเป็นการเฉพาะกิจจากหน่วยงานราชทัณฑ์ ต่อมา โครงการเหล่านี้ก็ได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นทางการจาก Correctional Services Canada (CSC) ในฐานะ ส่วนหนึ่งของโครงการ Community Chaplaincy Program โดยร่วมมือกับ Mennonite Church และตั้ง เป็นชื่อโครงการใหม่ว่า Circles of Support and Accountability (CSA)

CSA ได้ให้ความช่วยเหลือผู้กระทำความผิดที่พ้นโทษ ควบคู่ไปกับการกำหนดให้ผู้กระทำความผิด เหล่านั้นต้องอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดโดย CSA และมุ่งเป้ากิจกรรมไปที่กลุ่มผู้กระทำความผิดที่มีความเสี่ยงที่จะกระทำความผิดซ้ำอีกเป็นเป้าหมายหลัก

CSA ส่วนใหญ่ดำเนินการโดยกลุ่มความเชื่อทางศาสนา (ไม่จำกัดเฉพาะคริสตศาสนา) ที่มีการติดต่อ ประสานงานกับอนุศาสนาจารย์ในเรือนจำอยู่เป็นประจำ มีสมาชิกประกอบไปด้วยอาสาสมัคร 5 คน ผู้กระทำความผิด และ มีอาชีพที่รับผิดชอบในการบำบัดผู้กระทำความผิด แต่ไม่มีการเปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรม เข้ามามีส่วนร่วมแต่อย่างใด

หน้าที่ของ CSA: คือ การให้ความช่วยเหลือแก่ผู้กระทำความผิดในการปรับตัวให้เข้ากับสังคมปกติ ในชุมชน ทยอยคืนมิตรภาพให้ผู้กระทำความผิด ประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ และคอยสอดส่องดูแลพฤติกรรม

ของผู้กระทำความผิดเพื่อป้องกันมิให้มีการทวนกลับไปกระทำความผิดซ้ำอีก ซึ่งปรากฏว่าประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี มีผู้กระทำความผิดที่ทวนกลับไปก่ออาชญากรรมซ้ำอีกลดลงไปกว่าครึ่ง และในกรณีที่ก่ออาชญากรรมซ้ำก็จะเป็นความผิดที่ไม่ร้ายแรงเท่าเดิม

ข้อสังเกต: CSA ส่งเสริมยุติธรรมชุมชนในแง่ความไม่เป็นทางการ การเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมเป็นการให้บริการโดยความร่วมมือระหว่างองค์กรศาสนากับหน่วยงานราชการ แต่ CSA มิได้มีส่วนช่วยลดบทบาทของมืออาชีพในกระบวนการยุติธรรมและยังมีขั้นตอนแบบราชการที่สลับซับซ้อน

แคว้นอิงแลนด์ ประเทศสหราชอาณาจักร

CSA ในอังกฤษถูกจัดตั้งขึ้นเป็นโครงการทดลองนำร่อง ระหว่างปี 2002-2005 เพื่อลดการมุ่งลงโทษผู้กระทำความผิดในคดีอาญา และมีลักษณะรวมศูนย์มากกว่าและหน่วยงานไม่อิสระเสรีเท่าในแคนาดา

CSA จะประกอบไปด้วย สมาชิกหลัก (core member) คือ ตัวผู้กระทำความผิดที่ผ่านการบำบัดในโปรแกรมบำบัดผู้กระทำผิดทางเพศในระหว่างต้องขังและถูกส่งตัวจากพนักงานคุมประพฤติ หรือ อนุศาสนาจารย์ในเรือนจำไปยัง CSA และอาสาสมัครอีก 4-6 คน ซึ่งส่วนใหญ่มาจากกลุ่มความเชื่อทางศาสนา องค์กรการกุศลในท้องถิ่น หรือ กลุ่มคุมประพฤติในท้องถิ่น

ในระยะแรกสมาชิกของ CSA จะพบกันทุกอาทิตย์เพื่อวางแผนเรื่องการติดต่อกันระหว่างสมาชิกหลักกับอาสาสมัครคนอื่นๆ ซึ่งจะต้องมีการติดต่อกันทุกวันไม่ว่าโดยการพบปะกันซึ่งหน้าหรือโดยการพูดคุยทางโทรศัพท์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องทำเพิ่มเติมจากหน้าที่ตามปกติของสมาชิกหลักที่ต้องไปรายงานตัวกับเจ้าหน้าที่ของรัฐตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ ในระหว่างนี้สมาชิกของ CSA จะได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือและมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลกับมืออาชีพด้านการบำบัดผู้กระทำความผิดอย่างสม่ำเสมอ เมื่อเห็นว่าสมาชิกหลักสามารถปรับตัวเข้ากับสังคมได้แล้วการติดต่อกันระหว่างสมาชิกก็ลดความถี่ลง และส่วนใหญ่ CSA จะสิ้นสุดลงเมื่อครบ 1 ปี นับแต่สมาชิกหลักได้รับการปล่อยตัว

สมาชิกหลักของ CSA: ส่วนใหญ่ได้รับการปล่อยตัวภายใต้เงื่อนไขบางประการ เช่น ต้องขึ้นทะเบียนผู้กระทำความผิดทางเพศ อยู่ระหว่างการพักการลงโทษหรือการสอดส่องดูแลโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่การตัดสินใจเข้าร่วมใน CSA เป็นไปด้วยความสมัครใจ ซึ่งมีข้อดีคือทำให้ตัวสมาชิกหลักมีความไว้วางใจ และพร้อมที่จะแลกเปลี่ยนความรู้สึกของตนกับ CSA มากขึ้น

อาสาสมัครของ CSA: จะได้รับการอบรมเกี่ยวกับสัญญาณพฤติกรรมและปัจจัยกระตุ้นการทวนกลับไปกระทำความผิดของผู้กระทำความผิด การสร้างแรงบันดาลใจให้สมาชิกหลักปฏิบัติตามข้อตกลงที่กำหนดไว้ และการสร้างพลวัตระหว่างการดูแล การควบคุม การสนับสนุนความรับผิดชอบก่อนที่จะเริ่มปฏิบัติงาน

ข้อสังเกต: จุดแข็งของ CSA คือ การสร้างโอกาสให้สมาชิกในสังคมได้เข้าถึงตัวผู้กระทำความผิดด้วยวิธีการที่เน้นอ่อนมีระเบียบแบบแผน เพื่อที่จะให้การช่วยเหลือผู้กระทำความผิดในการปรับตัวเข้าสู่สังคมปกติและในขณะเดียวกันก็เป็นช่องทางให้มีการตรวจสอบจับตามองพฤติกรรมที่อาจเป็นภัยต่อสังคมของผู้กระทำความผิด

ได้ และช่องทางให้มีการทำงานร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับชุมชน อย่างไรก็ตาม CSA ไม่ได้เปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมเข้ามามีส่วนร่วม

CSA ในลักษณะเดียวกันนี้ยังมีปรากฏในไอร์แลนด์ เนเธอร์แลนด์ และ สหรัฐอเมริกาด้วย

กรณีศึกษาที่ห้า:

A Pilot Community Justice Centre ใน Liverpool สหราชอาณาจักร

ที่มา: ศูนย์ยุติธรรมชุมชน (Community Justice Centre หรือ CJC) ในอังกฤษได้รับแรงบันดาลใจมาจาก The Red Hook Center ใน Brooklyn, New York และ Maisons de Justice et du Droit (MJD) ในฝรั่งเศส ซึ่งเป็นโครงการในรูปแบบ “ศาลชุมชน” ที่ริเริ่มโดยภาครัฐ และเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมและปัญหาสังคมที่เป็นต้นเหตุของอาชญากรรมในท้องถิ่นของตน

ศูนย์กลางของศูนย์ยุติธรรมชุมชน: คือ ผู้พิพากษาชุมชน (community justice judge) ซึ่งต้องแสดงบทบาทในเชิงรุกในการผลักดันให้เกิดความร่วมมือระหว่างศาลกับชุมชน ต้องแสวงหามุมมองและวิธีการใหม่ๆ ในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมในชุมชน รวมทั้งต้องคอยติดตามการปฏิบัติตามคำตัดสินของศาลชุมชนโดยผู้กระทำความผิด ซึ่งแตกต่างไปโดยสิ้นเชิงจากบทบาทดั้งเดิมของผู้พิพากษาอังกฤษที่ต้องรักษาระยะห่างจากปฏิกวน และต้องดำรงตนอยู่ในระเบียบแบบแผนอย่างเคร่งครัด

แม้ศูนย์ยุติธรรมชุมชนจะมีศาลเป็นองค์ประกอบหลักแต่ก็มีเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานอื่นๆ เช่น ตำรวจ อัยการ เจ้าหน้าที่คุมประพฤติ และ หน่วยพินิจคุ้มครองเด็กและเยาวชนผู้กระทำความผิดเข้ามาอยู่ในศูนย์ด้วย และมีการให้ความสำคัญกับการคุ้มครองพยานเป็นพิเศษ แต่ไม่มีการเปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมเข้ามามีส่วนร่วมโดยตรงเนื่องจากในอังกฤษมีกลุ่มอาสาสมัครอื่นๆ ที่ช่วยเหลือสนับสนุนเหยื่ออาชญากรรมอยู่แล้ว

หน้าที่ของศูนย์ยุติธรรมชุมชน: ศูนย์ยุติธรรมชุมชนมีหน้าที่ในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมต่อคุณภาพชีวิต พฤติกรรมต่อต้านสังคม (anti-social behavior) และ อาชญากรรมพื้นฐาน (conventional crime) รวมทั้งมีบริการไกล่เกลี่ยและการเยียวยาฟื้นฟูให้กลับคืนสู่สภาพเดิม สำหรับกรณีความผิดที่ไม่รุนแรงมากนักซึ่งถือเป็นทางเลือกใหม่นอกเหนือไปจากระบบการยุติธรรมตามธรรมเนียม

ข้อสังเกต ถึงแม้ศูนย์ยุติธรรมชุมชนจะส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างศาล หน่วยงานท้องถิ่น และชุมชนให้ใกล้ชิดและเข้มแข็งมากขึ้น แต่ก็ยังแสดงให้เห็นถึงการยึดติดกับบทบาทและอำนาจดั้งเดิมของรัฐในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากการรวมศูนย์อำนาจของศูนย์ยุติธรรมชุมชนอยู่ที่ผู้พิพากษาของรัฐ และยังไม่มีการกำหนดบทบาทของเหยื่ออาชญากรรมอย่างชัดเจน

กรณีศึกษาที่หก:

The Warwickshire Victim and Witness Information Partnership (VIP) สหราชอาณาจักร

ที่มา: การจัดตั้ง VIP ได้รับอิทธิพลมาจากผลการวิจัยที่บ่งชี้ว่าเหยื่ออาชญากรรมและพยานต้องการได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการดำเนินคดีและการลงโทษผู้กระทำความผิดในคดีที่ตนเป็นผู้เสียหายหรือต้องมาเป็นพยานศาลมากกว่าและอย่างรวดเร็วกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

VIP: เป็นความร่วมมือระหว่างหน่วยงานของรัฐในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา หน่วยงานที่ให้บริการและให้การสนับสนุนเหยื่อและตัวแทนจากกลุ่มต่อต้านการใช้ความรุนแรงในครอบครัวในท้องถิ่น เพื่อรวบรวมข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับความคืบหน้าของคดีเพื่อแจ้งให้เหยื่อหรือพยานทราบ เช่น จะต้องรอนานเท่าไรจึงจะมีการตัดสิน และ เกิดอะไรขึ้นกับผู้กระทำความผิด เป็นต้น

ปัญหาในการดำเนินงาน: ที่พบคือข้อมูลที่ได้จากหน่วยงานต่างๆ อาจไม่ตรงกัน ชัดแย้งกันเอง ขาดความต่อเนื่อง หรือบางครั้งเป็นข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง

ปัญหาที่พบจากการสำรวจความคิดเห็นของเหยื่อและพยาน: คือ

- ▶ เหยื่ออาชญากรรมและพยานไม่ได้รับแจ้งว่ากระบวนการทางศาลจะต้องใช้เวลานานเท่าไร
- ▶ ร้อยละ 21 ของเหยื่ออาชญากรรมและพยานรู้สึกประหวั่นพรั่นพรึงระหว่างที่มีการดำเนินกระบวนการทางศาล

▶ ร้อยละ 52 ของเหยื่ออาชญากรรมและพยานรู้สึกว่าการที่ตนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทางศาลถูกมองว่ามีค่าและได้รับการชื่นชม ส่วนที่เหลือไม่รู้สึกเช่นนั้น

ภารกิจของ VIP: ก็คือพยายามที่จะแจ้งผลการตัดสินของศาลไปยังเหยื่ออาชญากรรมและพยานโดยเร็วที่สุดที่จะทำได้ ช่วยส่งตัวเหยื่ออาชญากรรมให้กับหน่วยงานที่ช่วยเหลือดูแลเหยื่ออาชญากรรมในกรณีที่เป็นไปเยี่ยมเยียนพยานหรือเหยื่ออาชญากรรมก่อนหรือระหว่างคดีขึ้นสู่ศาล ให้บริการติดต่อสอบถามนอกเวลาทำการปกติ ส่งเสริมให้เหยื่ออาชญากรรมทำคำให้การ (Victim Personal Statement) และจัดให้มีการประเมินผลการทำงานของตัวองค์กรเป็นการภายใน แต่ไม่มีการเปิดเผยผลการประเมินสู่สาธารณะ

ข้อสังเกต: VIP มีลักษณะหลายอย่างของยุติธรรมชุมชน กล่าวคือ

1) มีการสร้างความเป็นหุ้นส่วนระหว่างหน่วยงานยุติธรรมทางอาญาของภาครัฐและหน่วยงานอาสาสมัครภาคเอกชน สามารถดึงดูดงบประมาณจากภาครัฐมาเพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อตอบสนองความต้องการของเหยื่อได้

2) ใช้ความเห็นและความต้องการของพยานและเหยื่ออาชญากรรมเป็นตัวกำหนดกิจกรรมการให้บริการต่างๆ จึงสามารถตอบสนองความต้องการของพยานและเหยื่ออาชญากรรมได้เป็นอย่างดี ซึ่งถือเป็นข้อโดดเด่นของโครงการนี้ VIP จึงถือเป็นโครงการต้นแบบของโครงการให้บริการเหยื่ออาชญากรรมและพยานในอื่นๆ ในอังกฤษ แต่ข้อเสียของ VIP ก็คือยังต้องมีค่าใช้จ่ายด้านเงินตอบแทนของผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งไม่ใช่อาสาสมัครที่ทำงานฟรี ด้วยเหตุผลเพื่อการป้องกันการรั่วไหลของความลับ และยังมีลักษณะการทำงานแบบรวมศูนย์อำนาจคือในเขต County อันกว้างใหญ่ จะมีสำนักงานของ VIP อยู่ในเมืองเดียวเท่านั้น และแม้จะมีบริการที่เปิดรับคนตลอดเวลาโดยไม่ต้องมีการนัดหมายแต่ที่ผ่านมาก็ปรากฏว่ามีผู้เข้ารับบริการน้อยมาก

ข้อสังเกตบางประการจากกรณีศึกษา

ยุติธรรมชุมชนกับการรวมพลังของภาครัฐและประชาชน (joined-up government)

การถกเถียงกันในเรื่องประโยชน์ของยุติธรรมชุมชนได้กระตุ้นให้ภาครัฐและประชาชนหันมารวมพลังกันมากขึ้นเพื่อปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมทางอาญา เช่น ในอังกฤษ นอกเหนือจากจะมีการส่งเสริมให้องค์กรภาครัฐร่วมมือกันเองแล้ว ก็ยังมีการส่งเสริมให้ประชาชนหรือองค์กรในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาอาชญากรรมด้วยการสร้างสถาบันใหม่ๆ ที่จับเอาหน่วยงานต่างๆ ของรัฐและประชาชนมาทำงานร่วมกัน เพื่อวัตถุประสงค์ประการหนึ่งคือการปรับปรุงการติดต่อสื่อสารระหว่างกันให้ดียิ่งขึ้น เช่นการจัดตั้ง community safety partnerships (CSP) และ referral order panels เป็นต้น

CSP เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่ตำรวจในการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมและความไม่สงบเรียบร้อยในท้องถิ่น CSP มีข้อดีคือการช่วยส่งเสริมการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและการทำงานร่วมกันขององค์กรต่างๆ ในท้องถิ่น แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อเสียคือ

- 1) ยังเป็นองค์กรที่ถูกริเริ่มและดำเนินการโดยภาครัฐ โดยตำรวจและหน่วยงานส่วนท้องถิ่น เป็นหลัก โดยการเข้าร่วมของชุมชนไม่ใช่ข้อบังคับแต่เป็นเพียงแนวคิดอันหนึ่งที่โครงการนี้มุ่งส่งเสริม
- 2) ไม่มีข้อบังคับว่าจะต้องมีองค์กรเกี่ยวกับการช่วยเหลือเหยื่ออาชญากรรมเข้าร่วมด้วย แต่ทั้งนี้บางโครงการก็อาจมีหน่วยงานที่อาจมีกิจกรรมช่วยเหลือเหยื่ออาชญากรรมทั้งทางตรงและทางอ้อมเข้าร่วม เช่น Victim Support Agencies, Women's Aid groups, domestic violence forums and racial equality councils เป็นต้น และ
- 3) การที่มีหน่วยงานหลายหน่วยงานเข้ามาเกี่ยวข้องในการทำกิจกรรมเดียวกันทำให้มีค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้น และ ต้องใช้เวลาในประสานงานมากขึ้น

ยุติธรรมชุมชนกับเหยื่ออาชญากรรม

จากโครงการยุติธรรมชุมชนตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นจะเห็นว่า ทุกโครงการมีข้อเสียร่วมกัน 2 ประการคือ

- 1) มีการกีดกันเหยื่ออาชญากรรมออกจากกระบวนการยุติธรรมชุมชน และ
- 2) การขาดการติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานของโครงการ

ในแง่การกีดกันเหยื่ออาชญากรรมออกจากกระบวนการยุติธรรมชุมชน เราพบว่า บทความหรือหนังสือ ตำราต่างๆ เกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนมีการพูดถึงประโยชน์ของยุติธรรมชุมชนต่อเหยื่ออาชญากรรมเอาไว้บ้าง และในทางปฏิบัติโครงการยุติธรรมชุมชนส่วนใหญ่ก็มักไม่มีการคำนึงถึงบทบาทของเหยื่ออาชญากรรมในกระบวนการเท่าที่ควร โดย

- ▶ บางกรณีไม่มีการเอ่ยถึงเหยื่ออาชญากรรมในระหว่างการวางแผนโครงการเลยแต่มีการเปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมเข้ามามีส่วนร่วมในระยะดำเนินการ เช่น Community Justice Centre ในอังกฤษ
- ▶ บางกรณีมีการเอ่ยถึงผลประโยชน์ที่เหยื่ออาชญากรรมจะได้รับจากโครงการ แต่ในขั้นตอนการวางแผนและการปฏิบัติกลับไม่เปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมเข้าร่วม เช่น Community Reparative Board ใน Vermont ประเทศสหรัฐอเมริกา
- ▶ บางกรณีเป็นตัวอย่างที่ดีในแง่การมีส่วนร่วมของเหยื่ออาชญากรรม โดยมีการออกแบบโครงการโดยคำนึงถึงความต้องการของเหยื่ออาชญากรรม เช่น VIP ในอังกฤษ และ Peace Committees in South African Township เป็นต้น

ปัญหาอีกประการหนึ่งคือการขาดการติดตามประเมินผลโครงการยุติธรรมชุมชนที่เคยมีมา ซึ่งมักจะมีสาเหตุมาจากการที่ผู้ปฏิบัติและผู้กำหนดนโยบายไม่เห็นความสำคัญของการประเมินผล หรือหากจะมีการประเมินผู้ทำการประเมินก็มักไม่มีอิสระจากแรงกดดันทางการเมืองที่คอยชี้นำผลการประเมิน ซึ่งมักจะต้องให้สรุปว่ายุติธรรมชุมชนเป็นโครงการที่ดี มีประโยชน์เสมอ ทำให้เราขาดข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบของยุติธรรมชุมชนที่เกิดขึ้นในความเป็นจริง ผลก็คือการขยายโครงการออกไปยังพื้นที่อื่นๆ มักเป็นผลของการตัดสินใจทางการเมืองมากกว่าที่จะเป็นเพราะได้มีการพิสูจน์แล้วว่ายุติธรรมชุมชนมีประโยชน์อย่างแท้จริง

ถึงแม้ว่าจะมีปัญหาดังที่กล่าวมาข้างต้น ยุติธรรมชุมชนก็ยังอาจก่อให้เกิดประโยชน์แก่เหยื่ออาชญากรรมได้ เพราะตัวเหยื่ออาชญากรรมเองก็ถือเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนซึ่งโครงการยุติธรรมชุมชนมุ่งหวังที่จะทำให้เกิดความเป็นธรรมและความยุติธรรมขึ้น

อย่างไรก็ดี เราไม่ควรลดละความพยายามในการเปิดโอกาสให้เหยื่ออาชญากรรมเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรมชุมชนตั้งแต่แรกในส่วนของการวางแผนงานและต่อมาในการปฏิบัติงานของโครงการ สำหรับโครงการยุติธรรมชุมชนที่กำลังมีการดำเนินการอยู่ก็ควรปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแนวปฏิบัติเพื่อให้โครงการสามารถตอบสนองความต้องการและช่วยเสริมพลังของเหยื่ออาชญากรรมได้ดีขึ้น ทั้งนี้ควรมีการศึกษาบทเรียนที่ได้รับจากโครงการยุติธรรมชุมชนที่เคยมีการดำเนินการมาแล้วเพื่อนำมากำหนดแนวทางในการดำเนินงานโครงการใหม่ๆ ต่อไป

สรุปท้ายบท

ประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเรื่องของการอธิบายแบบจำลองยุติธรรมชุมชนและตัวอย่างการนำไปใช้ซึ่งได้กำหนดขอบเขตความเป็นไปได้ของการนำไปปฏิบัติและการประเมินผล ซึ่งแตกต่างไปจากแบบจำลองยุติธรรมทางอาญาที่ยึดถือตามแบบจำลองการควบคุมอาชญากรรม (crime control model) การใช้กระบวนการยุติธรรมและการสร้างชุมชนเป็นหลัก แบบจำลองยุติธรรมชุมชนนี้ตั้งอยู่บนฐานคติที่เชื่อว่าหน่วยงานในระบบยุติธรรมควรออกแบบระบบงานของตนให้ง่ายแก่การเข้าถึงของชุมชนเพื่อให้บริการ และชุมชนเองควรแสดงบทบาทเชิงรุกในกระบวนการยุติธรรมด้วย โดยยุติธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์การเยียวยาความเสียหายหรือแก้ปัญหาดังกล่าว เพื่อฟื้นฟูความเป็นชุมชนขึ้นอีกครั้ง และยุติธรรมชุมชนเน้นยุทธศาสตร์การรวมบรรดาสมาชิก

ชายขอบของชุมชนที่เป็นกลุ่มเสี่ยงในการประกอบอาชีพการมาอยู่ในสายตาของชุมชน ในท้ายที่สุดความสำเร็จของยุทธธรรมชุมชนที่เกิดขึ้นจะได้รับการยืนยันจากแนวทางการพัฒนาศักยภาพที่ดำเนินการไปและความพึงพอใจของชุมชนประกอบกัน

การสืบค้นแนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยครั้งนี้ มุ่งเน้นสืบค้นแนวคิดการป้องกันอาชญากรรม การควบคุมสังคม การระงับและจัดการความขัดแย้ง และการใช้ชีวิตร่วมกันของผู้คนในชุมชนโดยมองผ่านกฎหมายโบราณ จารีตประเพณี ศาสนา ความคิด ความเชื่อ วัตรปฏิบัติ และทัศนะของผู้ปกครองในบางยุคบางสมัย ทูทางสังคมด้านต่างๆ และกฎหมายร่วมสมัย โดยเน้นเฉพาะประเด็นที่จะสามารถนำมาพัฒนาหรือต่อยอดในการเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม และนำไปสู่การหาส่วนผสมที่ลงตัวสำหรับ “ยุติธรรมชุมชน” และกระบวนการยุติธรรมของไทย

ร່องรอย...รากฐานความคิดเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย: จากอดีต...สู่ปัจจุบัน

บทบันทึกของประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ แสดงให้เห็น ร່องรอยของกฎเกณฑ์ ความคิด ความเชื่อ และจารีตประเพณี ที่ใช้ควบคุมสังคมไทยในอดีต และพอจะเป็นคำตอบในเบื้องต้นสำหรับคำถามที่ว่า อะไรคือรากฐานความคิดว่าด้วยกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทย อะไรที่ขาดหายไปในกระบวนการยุติธรรมของไทยปัจจุบัน และอะไรที่พอจะนำมาพัฒนาหรือต่อยอดในการเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม และส่งคืนบทบาทการอำนวยความสะดวกยุติธรรมในรูปของ “ยุติธรรมชุมชน” กลับคืนสู่ชุมชนของสังคมไทยต่อไป

1. ร່องรอย...รากฐานความคิดว่าด้วยการคัดเลือกผู้บริหารบ้านเมืองต้องเลือกจากผู้มีคุณธรรมสูงกว่าคนทั้งหลาย

จรัญ โฆษณานันท์ (2541) ได้หยิบยกไตรภูมิพระร่วง พระนิพนธ์ของพระเจ้าลิไทย แห่งกรุงสุโขทัย มาอ้างอิงไว้ในส่วนที่เกี่ยวกับคุณสมบัติของบุคคลที่จะได้รับเลือกเป็นผู้ปกครอง ซึ่งได้กล่าวถึงคุณธรรมจริยธรรมของผู้บริหารบ้านเมืองไว้ปรากฏตอนหนึ่งว่า

“...ครั้นว่าเขาชุมนุมกันแล้วเจรจาด้วยกันฉันนี้ เขาจึงไปไหว้พระโพธิสัตว์เจ้า ขอให้ท่านผู้เป็นเจ้าเป็นจอมแก่ผู้ข้าฯ เขาจึงอภิเษกพระโพธิสัตว์เจ้าให้เป็นพระยาด้วยชื่อ 3 ชื่อๆ หนึ่งมหาสมมติราช หนึ่งชื่อขัตติย หนึ่งชื่อราชา...คนทั้งหลายย่อมยกท่านให้เป็นพระยาได้ เพราะเขาเห็นท่านนั้น มีรูปโฉมอันงามกว่าคนทั้งหลาย แลรู้กว่าคนทั้งหลาย แลใจงาม ใจดีกว่าทั้งหลาย ใจชื่อ ใจตรง ใจบุญ ยิ่งกว่าคนทั้งหลาย เขาเห็นดังนั้น เขาตั้งให้เป็นพระยา เป็นเจ้า เป็นจอมเขา...”

ร່องรอยดังกล่าวสะท้อนถึงคติความคิดในการคัดเลือกผู้นำหรือกษัตริย์แบบพระโพธิสัตว์หรือพุทธราชา ซึ่งเป็นผู้นำในอุดมคติของสังคมไทยสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะคุณธรรมของผู้นำที่เรียกว่าทศพิธ

ราชธรรมหรือธรรมะ 10 ประการสำหรับผู้ปกครอง นั้น ในปัจจุบันไม่จำกัดเฉพาะเป็นคุณธรรมของพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่สังคมไทยปัจจุบันเรียกร้องให้เป็นคุณธรรมของผู้ปกครองในทุกระดับด้วย

หลักการที่ว่าผู้นำต้องมีคุณธรรมสูงกว่าคนทั้งหลายนั้น แม้จะไม่ใช้หลักกฎหมาย แต่โดยบทบาทหน้าที่ของคุณธรรมย่อมส่งผลต่อการใช้อำนาจหน้าที่ตามกฎหมายของผู้นำ ซึ่งในที่สุดเมื่อผู้นำใช้อำนาจตามกฎหมายอย่างเป็นธรรม ก็ย่อมส่งผลให้การบังคับใช้กฎหมายของข้าราชการระดับรองลงไปตั้งมั่นอยู่ในความเป็นธรรมด้วย และทำให้ภาพรวมของการบังคับใช้กฎหมาย (law enforcement) ของประเทศเกิดความเป็นธรรม ด้วยเหตุนี้เอง บรรดาบุรุษไทยตั้งแต่โบราณจึงเน้นย้ำในเรื่องคุณธรรมของผู้นำ ไม่ว่าจะเป็นหลักทศพิธราชธรรม หรือจักรวรรดิวัตรก็ตาม และหลักนี้ยังคงสืบทอดมาใช้ตัดสินมาตรฐานคุณธรรมของผู้นำมาจนถึงปัจจุบัน และอาจกล่าวได้ว่าหลักนี้เป็นปรัชญากฎหมายไทย หรือหลักกฎหมายธรรมชาติ (natural law) ของไทย

2. ร่องรอย...รากฐานความคิดว่าด้วยผู้บริหารและผู้พิจารณาตัดสินคดีต้องมีศีล 5 และการตัดสินคดีต้อง “ดูเทศกาลบ้านเมือง”

พระไอยการลักษณะโจร ซึ่งตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง รัชกาลแรกของอาณาจักรอยุธยา ความในบทแรกของพระไอยการลักษณะโจรมีลักษณะคล้ายบทเทศนาธรรมแก่ขุนนางผู้ใหญ่ที่มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการพิจารณาตัดสินคดีความเรื่องโจรทั้งหลายปรากฏตอนหนึ่งว่า

“อนึ่ง มีพระราชบัญญัติไว้แก่อธิบดีศรีนครบาลผู้บริหานพิจารณาคดีความโจรทั้งปวงไว้ จงมีใจซื่อตรงจงในเบญจศีล 5 คือ อย่าให้ฆ่าสัตว์ อย่ากำหนดในทรัพย์ท่าน อย่าทำทุจริตหลวงประวณี อย่ากล่าววาจากรรมมุขาวาท จงปราศจากสุราเมา จงกำหนดการเป็นนิช อย่าคิดใจใหญ่ อย่าฝายสูงให้พ้นศักดิ์ จงสวามีภักดีแก่พระผู้เป็นเจ้าแห่งบรมกระษัตริ์ ผู้ทรงสวัสดิธรรมนี้ศรีสุริยพงษ์อธิปไตย...”

นอกจากนั้น หลักในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงที่ชำระใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีข้อความที่แสดงว่าการตัดสินคดีนั้นนอกจากใช้หลักกฎหมายและความยุติธรรมแล้วยังให้ “ดูเทศกาลบ้านเมือง” คือ ภาวะแวดล้อม สถานการณ์ในขณะนั้น และจารีตประเพณีด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า

“ซึ่งกระลาการพิจารณาโดยยุติธรรมนั้นเป็นอันแล้ว แล้วเอาคัมภีร์พระธรรมสาตราเป็นพระเนตรดูเทศกาลบ้านเมืองโดยสมควรแล้ว จึงเอาพระกรเบี่ยงขวาถือพระสะตีสัมปะชัญญะ ทรงพระชรรคแก้ว คือพระวิจารณ์ปัญาวิวินิจฉัยตัดข้อคดีอนาปะชาราษฎรทั้งปวงโดยยุติธรรม”

ร่องรอยรากฐานความคิดลักษณะนี้แสดงถึงการให้ความสำคัญกับบุคคลากรในกระบวนการยุติธรรมว่าจะต้องมีการเลือกเฟ้นให้ได้คนดีมีศีลธรรมมาทำหน้าที่อำนวยความสะดวกยุติธรรม และการพิจารณาว่าอะไรเป็นธรรมหรือไม่ ไม่ใช่พิจารณาจากตัวบทกฎหมายแต่เพียงอย่างเดียว ต้องดู “เทศกาลบ้านเมือง” ด้วย ซึ่งปัจจุบันนักกฎหมายมักจะถูกวิจารณ์อยู่เสมอว่ายึดถือแต่ตัวบทกฎหมาย โดยไม่คำนึงถึงความเป็นธรรมอย่างแท้จริง ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันได้ทรงมีพระราชดำรัสเตือนนักกฎหมายอยู่บ่อยครั้ง (โปรดดูข้อ 8. ร่องรอย...รากฐานความคิดว่าด้วยการปรับใช้กฎหมายต้องคำนึงถึงความเป็นธรรมและถูกต้องตามหลักธรรมชาติ)

3. ร่องรอย...รากฐานความคิดว่าด้วยกฎหมาย หรือกฎที่ใช้ในการควบคุมสังคมต้องมีความศักดิ์สิทธิ์
คำพูดของพ่อเล็ก ผุดผ่องแก้ว ปราชญ์ชาวบ้านแห่งตำบลกุดบาก จังหวัดอุดรธานี (เสน่ห์ จามริก,

2542) ความว่า

"เดี๋ยวนี้บ้านเมืองเรามีแต่ข้าราชการและนักการเมืองที่เอาแต่ทุจริตโกงกินเห็นแก่ตัว แต่คนเหล่านี้ยัง
ลอยนวล และกฎหมายก็ไม่เคยได้นำไปลงโทษอย่างจริงๆ จังๆ แค่ออกจากตำแหน่งแล้วก็พ้นผิด ดู
เหมือนว่าการลบล้างความผิดที่ตนทำง่ายเหลือเกิน ผมว่าสาเหตุส่วนหนึ่งน่าจะมาจากกฎหมาย
บ้านเมืองเราไม่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่เหมือนสมัยก่อน บ้านเมืองเรายึดถือผี เคารพผี ซึ่งผีนี้เป็นกฎหมาย ผี
เป็นธรรมนูญชุมชน ผีมีความศักดิ์สิทธิ์ ทุกคนก็เลยเคารพ การทุจริตโกงกินก็เลยมีน้อย ธรรมนูญ
ชุมชนก็คือกฎหมายของหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านเป็นคนกำหนดขึ้นมาเพื่อต้องการสร้างความ
สงบให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ให้เหมาะสมกับหมู่บ้านของตนเอง แต่ละชุมชนก็มีธรรมนูญของตนเองซึ่ง
เหมาะสมกับชุมชนนั้นๆ หรือเผ่าชนนั้นๆ เผ่ากะเหรี่ยง ก็มีธรรมนูญอีกแบบหนึ่ง เผ่าลาวก็มีแบบหนึ่ง
เผ่าโซ่ เผ่าย้อย เผ่าเขมร เผ่ากูไท แต่ละเผ่าชนก็เหมาะสมกับแบบของเขา"

รากฐานความคิดที่ว่ากฎที่ใช้ในการควบคุมสังคมต้องมีความศักดิ์สิทธิ์นั้น เป็นรากฐานที่สำคัญอย่าง
ยิ่งในสังคมไทย โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ และกฎแห่งกรรม นั้นฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทย
มาเนิ่นนาน คนไทยแต่โบราณมากลัวกฎแห่งกรรมยิ่งกว่ากฎหมาย และสังคมไทยในชนบทหลายแห่งยังคงสืบทอด
การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผีประจำหมู่บ้านมาจนปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้คือวิถีชีวิต (way of life) แห่งชุมชน และความ
เชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ กฎแห่งกรรมและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นสิ่งใช้ควบคุมสังคมและมีผลใช้บังคับได้จริงใน
ชุมชน แต่สังคมไทยสมัยใหม่กลับละเลยสิ่งเหล่านี้และไม่นำมาใช้ ทั้งๆที่ในแง่ปรัชญากฎหมายแล้ว รากฐาน
ความคิดความเชื่อเหล่านี้ คือ กฎหมายจารีตประเพณี (customary law) และเป็นแหล่งกำเนิดกฎหมาย
(source of law) ที่สำคัญ

4. ร่องรอย...รากฐานความคิดว่าการยอมรับความเชื่อเรื่องผีและอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาบัญญัติ
เป็นกฎหมาย

กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา พระโอยการลักษณะเบ็ดเสร็จเรื่องการบูชา ทำขวัญ พระโศภนผู้เป็นเจ้า
แม่แห่งข้าว หรือผีแห่งข้าว แสดงถึงเอกภาพแห่งความสัมพันธ์ของคน ผี และธรรมชาติ ได้กลายเป็นหลักอยู่ในตัว
บทกฎหมายที่น่าสนใจ เช่น

"มาตราหนึ่ง ผู้ใดลักพันธุ์ข้าวหลายไร่ไร่นาท่านเสีย ให้วัวควายเข้าไร่นาท่านพิจารณาเป็นสังข์ ให้ทวน
โดยสกรรจ์หมีสกรรจ์ แล้วให้ทวน 3 วัน เพราะมันดูถูกแม่โพสพซึ่งเลี้ยงมันมาหาที่ปลูกป่านหมี่ได้"

"มาตราหนึ่ง ผู้ใดทะนงองอาจเอาโคกระบือไถเข้าท่านเมื่อเป็นต้นใบ ท่านให้ไหม...แล้วให้อาผู้ร้ายแต่ง
หมูตัวหนึ่ง เบ็ดตัวหนึ่ง เล่าไทยหนึ่ง เครื่องกระยาสูบเทียนบูชา ทำขวัญนางพระโศภนตามกระบิล
เมือง"

ร่องรอยรากฐานความคิดลักษณะนี้ เป็นเรื่องที่สังคมไทยในปัจจุบันน่าจะทบทวนว่าควรจะนำกลับมา
ใช้หรือไม่ การนำเอาความเชื่อเรื่องผีและอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาบัญญัติเป็นกฎหมายของชุมชนนั้นมีการทำกันอยู่แล้ว

ในบางชุมชนดังกล่าวของพ่อเล็ก ผุดตวงแก้ว ประชาชนชาวบ้านแห่งตำบลกุดบาก ช้างต้น แต่ทางราชการไม่เคยยอมรับ ซึ่งถ้าหากเปิดกว้างให้มีกฎหมาย กฎ ข้อบังคับ หรือระเบียบชุมชน ในทำนองนี้ ก็อาจจะทำให้กฎหมายที่ใช้ดูแลเด็กเยาวชนและครอบครัว ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง ประสบผลสำเร็จอย่างดียิ่งกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันก็ได้

5. ร้อยเรียง...รากฐานความคิดด้วยการนำเอาความเชื่อเชิงไสยศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการแก้ไข ปัญหาความขัดแย้ง

พระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จมีบัญญัติถึงเรื่อง “ที่บ้าน ที่เรือน เรือกสวนกะหนาบคาบเกี่ยว” เป็นการนำเอาความเชื่อเชิงไสยศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งเรื่องการปลูกบ้าน ทำสวนหรือทำไร่ รุกป่าไปในที่ของผู้อื่น ซึ่งพฤติกรรมเช่นนี้เป็นสาเหตุทำให้เกิดการเจ็บป่วยล้มตายของคนหรือสัตว์เลี้ยง ใน “พระธรรมศาสตร์” จัดให้เป็นหมู่เหตุประการหนึ่งของคดีวิวาท “ลักษณะวิวาทด้วยกะหนาบคาบเกี่ยวให้เป็นเสนียดแก่กัน” มีใจความตอนหนึ่งคือ

“มาตราหนึ่ง ผู้ใดซื้อที่ปลูกเรือนทำสวนเกี่ยวคาบกัน รู้แล้วแลมิได้ว่าแก่กัน มิได้ให้กะลาการกำนันพัน ที่รู้ย่อมมาหาความว่าซื้อที่บ้านทำสวนปลูกเรือนเกี่ยวคาบแล้ว ถ้าแลลูกเมียผู้คนช้างม้าโคกระบือล้มตาย เป็นกำมแก่ผู้ตาย ท่านมิให้มีโทษแก่มันเลย เพราะมิได้ว่าแต่แรก”

“มาตราหนึ่ง ล้อมรั้วปลูกเรือนเอาที่ท่านก็ดี เทงรั้วท่านก็ดี ปลูกเรือนคาบเรือนท่านก็ดี ผู้คนช้างม้าล้มตาย เจ้าบ้านเจ้าเรือนมาฟ้องพิจารณาเป็นสัจให้ใช้ของท่าน ถ้าใช้เจ็บให้ชดล้างเสีย ถ้ามันมิฟังท่านว่า มันพวกพาลให้ท่านด้วยลวดหนึ่ง 10 ที่ ...”

ร้อยเรียงรากฐานความคิดลักษณะนี้ เป็นแนวความคิดการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างเพื่อนบ้านในชุมชน ซึ่งโดยปกติมักจะเกิดขึ้นได้บ่อยๆ ในปัจจุบันรากฐานความคิดลักษณะนี้ น่าจะเหมาะสมสำหรับใช้ส่งเสริมให้ชุมชนนั้นๆ ออกกฎควบคุมกันเอง เพื่อระงับข้อพิพาทลักษณะนี้ ตามแนวทางความเชื่อและวิถีของชุมชนนั้น

6. ร้อยเรียง...รากฐานความคิดด้วยการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมเป็นหน้าที่ของทุกคนใน สังคม

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่สาม) มีการตรากฎหมายที่ชื่อว่า “โจรห้าเส้น” เพิ่มเติมในลักษณะโจร มาตรา 114 (ตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 343) ซึ่งหมอ บรัดเลย์ (สุทธาพาณฤพุดิ, 2504) บันทึกไว้ว่าเป็นเรื่องของการออกกฎหมายเกณฑ์ราษฎรให้ช่วยกันระงับการปล้นสะดมซึ่งกำลังชุกชุมขึ้นกฎหมาย ปรารภว่า

“เกิดเรื่องตีชิงวิ่งราวปล้นสะดมขึ้น พวกญาติพี่น้องหรือมูลนายเพื่อนบ้านใกล้เคียงกลับช่วยกันปิดบัง ให้พ้นผิด มิได้ว่ากล่าวตักเตือนสั่งสอนพวกโจรมัน จึงกำเริบ ที่จริงกฎหมายแต่เดิมมาก็มีอยู่ที่ จะต้องเอาบิดาพี่น้องของผู้ร้ายลงโทษด้วย ถ้าหากว่าผู้ร้ายปล้นขึ้นที่ใด ชาวบ้านใกล้เคียงภายในระยะ 3 เส้น 15 วา จะต้องช่วยกันจับกุมให้จงได้ ผู้ร้ายหนีก็ต้องช่วยกันติดตาม ไปถึงหมู่บ้านไหนที่ผู้ร้าย ผ่านไป ชาวบ้านข้างหน้าก็ต้องสมทบออกช่วยติดตามต่อไปอีกเพราะเมื่ชาวบ้านหมู่แรกจะกลับบ้านกัน แล้ว แต่ก็ยังมีพนักงานเจ้าหน้าที่ต้องตามไป เช่นกำนันพันนายบ้าน และโดยเฉพาะพวกนครบาลแล้ว

กฎหมายบังคับให้จับโจร จงได้ภายในสามวัน...เนื่องจากผู้คนมีจำนวนน้อยไม่พอจับกุม จึงออกกฎหมายใหม่เพิ่มเป็นห้าวัน..."

เพื่อเป็นการเปรียบเทียบกับแนวคิดในปัจจุบัน ขอให้พิจารณาคำสั่งกระทรวงมหาดไทยที่ 702/2521 ลงวันที่ 30 พฤศจิกายน 2521 เรื่อง "ปรับปรุงแก้ไขของครุคณะกรรมการรักษาความสงบเรียบร้อยส่วนภูมิภาค" (จุฬารัตน์ เอื้ออำเนาะ, 2544) ดังต่อไปนี้

"การระวังรักษาความปลอดภัยในสังคม ไม่ว่าจะเป็นในเมืองหรือชนบทเป็นหน้าที่ของสมาชิกทุกคนในสังคมมาแต่โบราณกาล ในประเทศไทยนี้ หลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงชัดว่าการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมนั้นเป็นความรับผิดชอบของแต่ละท้องถิ่น แต่ละชุมชนโดยอาศัยกฎหมายซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงตราไว้เป็นหลัก ผู้เป็นหัวหน้าในการป้องกันและปราบปรามระดับตำบลและหมู่บ้านได้แก่ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งก็คือราษฎรนั่นเอง ต่อมาเมื่อระบอบการปกครองได้รับการพัฒนามากขึ้นและมีการยอมรับคตินี้ว่า รัฐบาลเป็นผู้ที่ประชาชนมอบหมายให้พิทักษ์สิทธิและเสรีภาพของประชาชน หน้าที่ในการรักษาความสงบและปลอดภัยในสังคม จึงได้รับการโอนไปสู่รัฐบาล ทำให้หน่วยงานของรัฐหรือส่วนราชการ เช่น กรมตำรวจกลายเป็นผู้รับผิดชอบไปจนเกือบจะสมบูรณ์

ความเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้เกิดผลกระทบสำคัญ 2 ประการ ประการหนึ่งก็คือประชาชนมีบทบาทในการรักษาความสงบและปลอดภัยในสังคมน้อยลง หรือไม่มีเลย และรู้สึกว่ามีใช้ระของตน หากเป็นของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองจึงผลกระทบในการรักษาความสงบและปลอดภัยไปให้เจ้าหน้าที่ เช่น ตำรวจและฝ่ายปกครอง ผลที่ตามมาก็คือเจ้าหน้าที่ต้องรับภาระหนักทั้งๆ ที่จำนวนและความสามารถจำกัด การทำงานของเจ้าหน้าที่จึงมิได้ผลสมความต้องการทั้งของประชาชนและของเจ้าหน้าที่เอง

อีกประการหนึ่งเมื่อมีความรู้สึกเช่นนั้นเกิดขึ้น ประชาชนและเจ้าหน้าที่ท่างเห็นกันและกัน ความท่างเห็นทำให้ฝ่ายเจ้าหน้าที่ขาดผู้ควบคุมดูแล และเมื่อเผชิญกับความเย้ายวนรูปต่างๆ เจ้าหน้าที่ซึ่งโดยหลักการและกำเนิดเป็นผู้ที่ควรจะให้บริการประชาชน ก็หันไปสนองความเย้ายวนเหล่านั้น ยิ่งท่างประชาชนออกไปเท่าใด โอกาสที่จะกลายเป็นทรราชหรือทุจริตหรือทั้งสองอย่างก็ยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น"

ร่องรอยรากฐานความคิดลักษณะนี้ สมควรที่สังคมไทยในปัจจุบัน จะได้ร่วมกันคิดและผลักดันให้เกิดขึ้นอีกครั้งอย่างเร่งด่วน ไม่ใช่เช่นนั้นจะไม่มีทางที่จะแก้ไขปัญหาอาชญากรรมได้ และรากฐานความคิดลักษณะนี้ สอดคล้องกับแนวคิด "ยุติธรรมชุมชน" เป็นอย่างยิ่ง

7. ร่องรอย...รากฐานความคิดว่าด้วยการใช้หลักเมตตาธรรมต่อผู้กระทำผิด

ข้อความในศิลาจารึก วัดป่ามะม่วงหลักที่ 1 พุทธศักราช 1904 เป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงว่ารัฐไทยสมัยนั้นน่าจะไม่มีโทษประหารชีวิต และใช้หลักเมตตาธรรมต่อผู้กระทำผิด ดังความตอนหนึ่งว่า

"ชื่อศรีสุริยพงศ์รามมหาราชราชธิดา เสวยราชย์ชอบด้วยทศพิศราชธรรม รัฐบาลนักไพร่ฟ้าข้าไทยทั้งหลาย...ชื่อผู้ใดผิดวัง งามเท่าใดก็ดี บ่อนระก่าพัน...สักดาบ ชื่อได้ข้าเล็กข้าเลื่อ หัวฟ่งหัวรบก็ดี บ่ฆ่าบ่ตี...จึงเป็นพระพุทธรูป จงจักเอาผู้สัตว์ทั้งหลายข้ามสงสารทุกชน..."

ปรัชญากฎหมายสมัยใหม่ของโลกตะวันตกในเรื่องการลงโทษ ได้วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมา มาโดยตลอด จากเดิมที่มุ่งลงโทษผู้กระทำผิดเพื่อการแก้แค้นทดแทน หรือตัดออกจากสังคม มาเป็นการบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิดให้กลับตัวเป็นคนดีและสามารถกลับคืนสู่สังคมได้ ร่องรอยจากหลักทฤษฎีการลงโทษที่พัฒนามาจากนักคิดในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 ก็สะท้อนปรัชญากฎหมายไทยเกี่ยวกับแนวคิดในการลงโทษผู้กระทำผิดได้ว่ามีวิวัฒนาการไปตามยุคสมัยของบ้านเมืองเช่นเดียวกัน

8. ร่องรอย...รากฐานความคิดว่าด้วยการปรับใช้กฎหมายต้องคำนึงถึงความเป็นธรรมและถูกต้องตามหลักธรรมชาติ

รากฐานความคิดในการปรับใช้กฎหมายของนักกฎหมายไทยในสมัยโบราณ นอกจากจะต้องปราศจากอคติ 4 (ปราศจากความรัก โลภ โกรธ หลง) และหลักการพิจารณาความตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่กล่าวข้างต้นแล้ว ยังต้องคำนึงถึงความเป็นธรรมที่แท้จริง โดยต้องค้นหาเจตนารมณ์ที่แท้ของตัวบทกฎหมายยิ่งกว่าถ้อยคำตามลายลักษณ์อักษร เช่น คำสอนของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี เกษมทรัพย์ ในวิชานิติปรัชญา ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ยกตัวอย่างว่า ถ้ามีกฎระเบียบหรือประกาศปิดไว้ที่สนามหญ้าว่า "ห้ามเดินลัดสนาม" เจตนารมณ์ก็ต้องการรักษาหญ้าและสนามให้สวยงาม ฉะนั้น จะวิ่งผ่าน จะขับรถผ่าน ก็ไม่ได้ทั้งสิ้น หรือถ้าเห็นประกาศปิดไว้ว่า "ห้ามเด็ดดอกไม้" เจตนารมณ์ก็เพื่อรักษาดอกไม้ ฉะนั้น จะใช้กรรไกรตัด จะถอนทั้งต้น จะหักทั้งกิ่ง ก็ไม่ได้ แต่ปัจจุบัน นักกฎหมายบางส่วนติดอยู่กับตัวบทกฎหมายตามลายลักษณ์อักษรอย่างเคร่งครัด จึงอาจก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมในการบังคับใช้

กระแสพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งได้พระราชทานแก่ผู้สำเร็จการศึกษาเป็นเนติบัณฑิต ณ เนติบัณฑิตยสภา เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2515 ได้ทรงเน้นย้ำหลักการตีความกฎหมายไว้อย่างน่าสนใจว่า

- "โดยที่กฎหมายเป็นแต่เครื่องมือในการรักษาความยุติธรรมดังกล่าวจึงไม่ควรถือว่ามีความสำคัญยิ่งไปกว่าความยุติธรรม หากควรจะต้องถือว่าความยุติธรรมมาก่อนกฎหมายและอยู่เหนือกฎหมาย การพิจารณาพิพากษาอรรถคดีใดๆ โดยคำนึงถึงแต่ความถูกต้องตามกฎหมายเท่านั้น จะไม่เป็นการเพียงพอ จำต้องคำนึงถึงความยุติธรรมซึ่งเป็นจุดประสงค์ด้วยเสมอ การใช้กฎหมายจึงจะมีความหมายได้ผลที่ควรจะได้"

นอกจากนี้กระแสพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งได้พระราชทานแก่คณะกรรมการจัดงานวันพี เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2516 ได้ทรงเตือนให้บังคับใช้กฎหมายโดยคำนึงถึงความเป็นธรรม ปรากฏความตอนหนึ่งว่า

"กฎหมายมีไว้สำหรับให้มีความสงบสุขในบ้านเมือง มิใช่กฎหมายมีไว้สำหรับบังคับประชาชน ถ้ามุ่งหมายที่จะบังคับประชาชนก็กลายเป็นเผด็จการ กลายเป็นสิ่งที่บุคคลหมู่น้อยจะต้องบังคับบุคคลหมู่มาก ในทางตรงกันข้ามกฎหมายมีไว้สำหรับให้บุคคลส่วนมากมีเสรีและอยู่ได้ด้วยความสะดวก บางทีเราตั้งกฎหมายขึ้นมาก็ด้วยการซึ่งมาจากต่างประเทศ เพราะว่าวิชากฎหมายนี้เป็นวิชาที่กว้างขวางจึงต้องมีอะไรอย่างหนึ่ง แต่วิชานั้นอาจไม่เหมาะสมกับสถานการณ์หรือท้องที่ของเรา บางทีเคย

ยกตัวอย่างมาเกี่ยวข้องกับที่ดิน เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินของประชาชนที่อยู่ห่างไกล ซึ่งเราเอากฎหมายไปบังคับประชาชนเหล่านั้นไม่ได้ เพราะว่าเป็นความผิดของตัวเอง เพราะการปกครองไม่ถึงประชาชนที่อยู่ในที่ห่างไกล จึงไม่สามารถที่จะทราบถึงกฎหมาย ความบกพร่องจึงอยู่ที่ทางฝ่ายที่บังคับกฎหมายมากกว่าฝ่ายที่จะถูกบังคับ ข้อนี้ควรจะต้องถือเป็นหลักเหมือนกัน ฉะนั้น ต้องหาวิธีที่จะปฏิบัติตามกฎหมายให้ถูกต้องตามหลักของธรรมชาติ”

ในเรื่องการบุกกรุป่าสงวนของราษฎร ซึ่งเป็นปัญหาขัดแย้งเรื้อรังระหว่างรัฐกับราษฎรในปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการ ในปี พ.ศ. 2512 และ พ.ศ. 2516 ความละเอียด (บางตอน) นับได้ว่ามีคุณค่าอย่างยิ่งอยู่ในปัจจุบัน ดังความต่อไปนี้

“กฎหมายกับความเป็นอยู่ที่เป็นจริงอาจขัดกัน และในกฎหมายก็มีช่องโหว่มีใช้น้อยเพราะเราปรับปรุงกฎหมายและการปกครองอย่างโดยอาศัยหลักการของต่างประเทศ โดยมีได้คำนึงถึงความ เป็นอยู่ของประชาชนว่าในที่ใดเป็นอย่างไร ร้ายกว่านั้นก็ไม่น่าคำนึงถึงว่าการปกครองของทางราชการ บางทีไปไม่ถึงประชาชนด้วยซ้ำ จึงทำให้ประชาชนต้องตั้งกฎหมายของตนเอง ซึ่งไม่ได้หมายความว่า เลวเป็นแต่บางสิ่งบางอย่างขัดกับกฎหมายของบ้านเมือง...

เราไม่ปรารถนาเลยที่จะให้มีผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย แต่เราก็สร้างขึ้นมาเองโดย ไปชี้หน้าชาวบ้านที่เขาปกครองตัวเองดีแล้ว เรียบร้อยแล้วเป็นประชาธิปไตยอย่างดียวชอบแล้ว ว่า บุกกรุเข้ามาอยู่ในป่าสงวน และขับไล่ให้เขาย้ายออกไป ...

ป่าสงวนนั้นเราขีดเส้นบนแผนที่ เจ้าหน้าที่จะไปถึงได้หรือไม่ได้ก็ช่าง และส่วนมากก็ปรากฏ เจ้าหน้าที่ไม่ได้ไป ดังนั้นราษฎรจะทราบได้อย่างไรที่เขาเข้ามาอาศัยอยู่เป็นป่าสงวนและเมื่อเรารู้ว่าเขาเป็นชาวบ้านก็ไปกดหัวเขาว่าเขาต้องทราบกฎหมาย แต่กฎหมายอย่างนี้เป็นเพียงขีดเส้นทับเขา ไม่ใช่กฎหมายแท้ ที่เป็นกฎหมายก็เพราะพระราชบัญญัติป่าสงวนเป็นกฎหมาย ซึ่งจะให้เขาทราบเอง เป็นไปไม่ได้ เพราะทางฝ่ายปกครองไม่ได้นำเอากฎหมายนั้นไปแจ้งแก่เขา... จึงไม่ใช่เรื่องที่จะไปว่าเขาว่าไม่ทราบกฎหมาย... และโดยประการนี้จึงทำให้เกิดการปะทะกันระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ กฎหมาย เพราะต่างคนต่างมีผิดมีถูกด้วยกันอยู่ จึงเป็นหน้าที่ของผู้รู้กฎหมาย ที่จะต้องไปทำความเข้าใจ คือไม่ใช่ไปกดขี่ให้ใช้กฎหมายโดยเข้มงวด แต่ไปทำให้ต่างฝ่ายต่างเข้าใจว่า เราอยู่รวมประเทศ เดียวกันต้องอยู่ด้วยกันด้วยความอะลุ่มอล่วย ไม่ใช่กดขี่ซึ่งกันและกัน”

9. ร่องรอย...รากฐานของการเปลี่ยนแปลงความคิดด้วยกระบวนการยุติธรรมมาสู่ยุคปัจจุบัน

การปฏิรูประบบราชการแผ่นดินครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงสำคัญที่ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของไทยเริ่มแตกต่างไปจากเดิม โดยแนวคิดที่เปลี่ยนไปอธิบายได้ตามนิยามกฎหมายว่า “กฎหมาย คือ คำสั่งทั้งหลายของผู้ปกครองว่าการแผ่นดินต่อราษฎรทั้งหลาย เมื่อไม่ทำตามแล้วตามธรรมดาต้องรับโทษ” (กรมหลวงราชบุรี ดิเรกฤทธิ์ อ้างถึงในปริทัศน์ เกษมทรัพย์, 2526)

นอกจากนี้ ยังเริ่มถอยห่างจากกระบวนการทางวัฒนธรรม โดยนำการปกครองโดยกฎหมาย (rule of law) มาใช้แทนระบบความสัมพันธ์แบบไพร่-ขุนนางของยุคโบราณ นับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงรากฐานความคิด

ทางกฎหมายไทยจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่ใช้มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและแนวจารีตประเพณีและวัฒนธรรม บางส่วนของไทยมาเป็น กฎหมายสมัยใหม่ ซึ่งมีลักษณะที่ ปรีดี เกษมทรัพย์ เรียกว่า “มีอำนาจสิทธิขาดและสมบูรณ์ในตัวเอง โดยไม่ต้องอยู่ใต้อาณาเขตข้อจำกัดของศีลธรรม ความยุติธรรม หรือสิ่งอื่นใด”

การที่รัฐทวีความเข้มแข็งยิ่งขึ้นเป็นลำดับ และส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าไปในสังคม ชุมชน หมู่บ้านเพื่อ การระงับรักษาความปลอดภัยในสังคมนั้น ก่อให้เกิดผลกระทบในระยะยาวตามมาคือทำให้สังคมอ่อนแอลงทุกที เมื่อเวลาผ่านไปประมาณ 100 ปีเศษ ผลปรากฏว่าในเรื่องของการควบคุมอาชญากรรมในสังคมไทยปัจจุบันกลับ ล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ดังที่ ลิขิต เพชรสว่าง (จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, 2545) กล่าวสรุปไว้ว่า

“ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 กำหนดผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้มีบทบาททำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อย ทำหน้าที่ในการ กลั่นกรองรับข้อพิพาทคดีที่ส่งจากจังหวัดมาถึงศาล แต่หลังจากนั้นมีการเปลี่ยนบทบาทของกำนันผู้ใหญ่บ้านไป สนใจเรื่องการพัฒนามากกว่าการรักษาความสงบเรียบร้อย ประกอบกับการมีตำรวจเป็นผู้เข้าไปประคับประคองในหมู่บ้าน เพราะฉะนั้นบทบาทการที่จะดูแลเหตุทะเลาะวิวาทหรือเรื่องการทะเลาะกันในครอบครัวไม่ต้องไปหานายอำเภอหรือ กำนันแต่ไปแจ้งตำรวจลงบันทึกประจำวันแทน ประกอบกับมีเรื่อง “การแบ่งอำนาจสอบสวนระหว่างปกครองกับ ตำรวจ” เข้ามาเกี่ยวข้องจนสุดท้ายก็คือ ให้ตำรวจเป็นผู้มีอำนาจสอบสวน หรือเปรียบเทียบปรับ หลังจากนั้นฝ่าย ปกครองหันหลังให้กับการสอบสวน และกำนันผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นหรือเคยเป็นบุคลากรที่อยู่ใกล้ชิดกับประชาชนมาก ที่สุด หันหลังให้กับการระงับเหตุ ใครมีเหตุในหมู่บ้านต้องแจ้งตำรวจ เมื่อแจ้งตำรวจแล้วทุกคดีที่ตำรวจรับแจ้ง จะต้องมีการทำสำนวนส่งอัยการทุกเรื่อง แม้กระทั่งลักทรัพย์และไม่ปรากฏตัวผู้กระทำความผิดของหายไม่รู้ใครขโมยก็ ต้องทำสำนวน ทำให้ปริมาณคดีเข้าสู่ “กระบวนการยุติธรรม” มากเกินไป”

ความเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้เกิดผลกระทบสำคัญ คือ ประชาชนมีบทบาทในการรักษาความสงบและ ปลอดภัยในสังคมน้อยลงหรือไม่มีเลยและรู้สึกว่ามีใช้ระของตน หากเป็นของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองโดยเฉพาะตำรวจ คดีความบางประเภทเป็นเรื่องที่สามารถไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทกันได้ในชุมชนกลับไม่มีใครจัดการเพราะไม่ได้ รับมอบหมาย และเข้าใจว่าไม่ใช่หน้าที่ของตน

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น สังคมไทยยุคใหม่ต้องตอบคำถามว่าได้ลืมนิดิต และลืมนิภูมิปัญญาของ บรรพบุรุษในเรื่องกลไกในการควบคุมสังคมและการอำนวยความยุติธรรมไปหรือไม่ การยอมรับแนวคิดและปรัชญา ทางกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของโลกตะวันตกมาใช้เป็นกระแสหลักเหมาะสมแล้วหรือไม่ ถึงเวลาหรือยังที่ จะได้นำอดีตและระบบกฎหมายสมัยใหม่ มาทบทวน และพินิจพิเคราะห์ว่าเหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อของคนไทยหรือไม่ และอะไรคือส่วนผสมที่ลงตัวสำหรับกระบวนการยุติธรรมของไทย

สืบค้น...ทุนทางสังคมเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย: ค้นหาจากภาครัฐ

ทุนทางสังคมว่าด้วยพื้นฐานของสังคมไทยในอดีต

ในสมัยสุโขทัยระยะแรกๆ นั้น ลักษณะการปกครองมีเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยในรูปแบบ ครอบครัวอยู่มาก ความสัมพันธ์ระหว่างประมุขกับพลเมืองจึงมีความใกล้ชิดกัน ต่อมาในระยะหลัง ความสัมพันธ์

ระหว่างประมุขกับพลเมืองเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ฐานะของประมุขสูงขึ้นเป็นแบบสมมุติเทพตามคติพราหมณ์

สังคมไทยมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา ในสมัยสุโขทัยประชาชนมีอิสระเสรี เป็นสังคม “ไพร่ฟ้าหน้าใส” ผู้ปกครองและประชาชนมีความสัมพันธ์ที่ดีและใกล้ชิดกัน ต่อมาในสมัยอยุธยาพัฒนาเป็นสังคมศักดินา กล่าวคือ ทุกคนมีข้อกำหนดศักดิ์ ซึ่งหมายถึงสิทธิและหน้าที่ในสังคมแตกต่างกัน การกำหนดศักดินาของบุคคลนั้น จะเริ่มมีตั้งแต่เมื่อใดไม่ปรากฏ แต่ปรากฏหลักฐานชัดเจนในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ศักดินาเกิดขึ้นได้ 3 ทาง คือ โดยการเกิด โดยการรับราชการ (ได้ความดีความชอบ) และโดยการประกอบอาชีพและฐานะของบุคคล เมื่อเห็นศักดินาของใครก็สามารถทราบยศ ตำแหน่ง และความสำคัญของหน้าที่การงานของบุคคลนั้นได้ ระบบศักดินาทำให้สังคมไทยเกิดชนชั้นต่างๆ กันออกไปตามสิทธิและหน้าที่โดยใช้ศักดินาเป็นเครื่องแบ่ง เช่น วาหลักปฏิบัติระหว่างบุคคล วาหลักในการเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ วาหลักเกี่ยวกับการดำเนินคดีและลงโทษ เป็นต้น

นอกจากเรื่องศักดินาแล้ว ในสังคมไทยโบราณโดยเฉพาะตั้งแต่ยุคอยุธยาลงมา ยังแบ่งชนชั้นในสังคมออกเป็นชั้นๆ คือพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ไพร่ และทาส ในสังคมอยุธยาแบ่งคนในสังคมออกเป็น 2 ชั้น ผู้ที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป เรียกกันว่า ผู้ดี ผู้ที่มีศักดินาต่ำกว่านี้ลงมาถือว่าเป็นไพร่ ไพร่ยังมีการแบ่งเป็นหลายชนิด แต่โดยภาพรวมแล้วก็คือ คนที่มีหน้าที่รับใช้ราชการหรือขุนนางในเรื่องต่างๆ แม้กระทั่งเป็นทหารออกรบกับศัตรูก็ตาม ต่อมาระบบไพร่ได้ถูกยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารเข้ามาแทนที่

จากพื้นฐานของสังคมและการปกครองของไทยในอดีตจะเห็นว่าเป็นสังคมที่มีชนชั้น ทุกชนชั้นมีหน้าที่ต่อสังคม ต่อราชการหรือประเทศชาติ ต้องรับใช้และเสียสละเพื่อรักษาสถาบันต่างๆ ในสังคมไว้ มีการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจที่สถาบันสูงสุดทางการเมือง ซึ่งได้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ การเริ่มต้นหรือการเปลี่ยนแปลงใดๆ ในสังคมและการเมืองจึงต้องเริ่มมาจากสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นส่วนใหญ่

ทุนทางสังคมว่าด้วยการผูกโยงรัฐ ชุมชน กับ กระบวนการยุติธรรม

ความสัมพันธ์ระหว่าง “รัฐ” กับ “สังคม” ในยุคโบราณมีลักษณะดังที่เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2538) สรุปไว้คือ รัฐกับสังคมดำรงอยู่ควบคู่กัน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ “เกือบจะไม่มี ความแตกต่างกันระหว่างรัฐกับสังคม” โดยการปกครองโบราณมีลักษณะเด่นที่สุด คือ เอาประชาชนมาเป็นทั้งคนของรัฐและคนในรัฐ ซึ่งเท่ากับว่าไม่มีพรมแดนระหว่างรัฐกับสังคม รัฐยังมีได้ยึดถือในเรื่อง “ชาติ” (nation) รัฐมีบทบาทจำกัด คือ มีพันธะหน้าที่ในการป้องกันภัยภายนอกและดูแลความสงบเรียบร้อยภายในเท่านั้น เรื่องอื่นๆ เป็นหน้าที่ของสังคมดูแลกันเอง และ รัฐมีอำนาจทางการเมืองผูกติดกับกระบวนการทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นอำนาจทางการเมืองระหว่างไพร่กับนาย (ขุนนาง) และระหว่างขุนนางกับพระเจ้าแผ่นดิน ที่ทั้งคุ้มครองป้องกันการกระทบกระทั่งกันและจรรโลงความสัมพันธ์โดยมี “ความเมตตา” เป็นสิ่งหล่อเลี้ยงความรู้สึกและเป็นรากฐานสำคัญอย่างหนึ่งของความภักดีทางการเมืองที่ไพร่เต็มใจมอบให้นายของพวกเขา เรียกว่าเป็น “กระบวนการรักษาอำนาจและใช้อำนาจโดยผ่านวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรม” ซึ่ง เสกสรรค์ ประเสริฐกุล วิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจว่า “ในการปกครองโบราณจึงจะมีกฎหมายดำรงอยู่ แต่ก็ไม่มีใครคาดหวังความเคร่งครัดแบบสมัยใหม่ กระทั่งผู้กระทำผิดก็คาดหวังความเมตตาจากผู้ลงโทษซึ่งจำเป็นต้องอาศัยดุลพินิจจากวัฒนธรรมประเพณีเข้ามาเกี่ยวข้องทั้งสิ้น”

ดังนั้น ในรัฐไทยโบราณจึงใช้กฎหมายจารีตประเพณีเป็นเครื่องมือของรัฐ และของผู้ปกครองในการควบคุมประชาชนในรัฐและสังคม (ที่ทับซ้อนกันอยู่) ให้มีการปฏิบัติหน้าที่ของตนสอดคล้องกับวัฒนธรรมของสังคม ผ่านทางกระบวนการยุติธรรมที่ใช้อำนาจที่ผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมอย่างละเอียดละออ ทำให้ผู้คนสามารถยอมรับอำนาจได้โดยไม่รู้สึกรู้สว่าเป็นการใช้อำนาจ ทั้งนี้การลงอาญาเป็นหน้าที่ของรัฐ ซึ่งเปรียบเสมือนบิดาที่จะต้องปราบปรามผู้กระทำความผิดกฎหมาย และลงโทษเพื่อให้หลบจำ ทั้งนี้ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้อื่น โดยลงโทษเมื่อมีการฝ่าฝืนกฎกติกาที่สังคมแบบจารีตนิยมกำหนดไว้ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ "อาชญากรรมและการลงโทษ" ที่มีผู้เกี่ยวข้องคือ "ผู้กระทำความผิด-เหยื่อ-ชุมชน" นั้น จึงมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์เชิงหน้าที่มากกว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจคือเป็นความสัมพันธ์ที่ผู้ถูกระทำไม่อาจปฏิเสธการปฏิบัติหน้าที่ใดๆ ตามสถานภาพที่มีอยู่ได้ (เช่น สถานภาพการเป็นบิดา เป็นเพื่อนบ้านของคนในชุมชน เป็นตำรวจ เมื่อมีโจรขโมย ฯลฯ) หากยังประสงค์จะใช้ชีวิตอยู่ในสังคมการเมืองแห่งนั้นเพราะ "รัฐมีอำนาจทางการเมืองผูกติดอยู่กับกระบวนการทางวัฒนธรรม"

ทุนทางสังคมว่าด้วยอำนาจของผู้ปกครองผูกโยงกับกฎหมายธรรมชาติ ศีลธรรม ความยุติธรรม และกฎแห่งกรรม

จากการศึกษาของ ร. แลงกัต (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2543) ระบุว่ากฎหมายไทยมีที่มำดั้งเดิมแต่ครั้งกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา มีสองลักษณะคือ กฎหมายที่มีได้เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ "จารีตประเพณี" เช่นเดียวกับกฎหมายของชนชาติทั้งหลาย และกฎหมายซึ่งเป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ "คัมภีร์ธรรมศาสตร์ หรือ พระธรรมศาสตร์" อันมีเค้ามูลมาจากอินเดีย ซึ่งยึดถือว่ากฎหมายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมะคือ เป็นกฎซึ่งควบคุมระเบียบทั้งปวงในโลก อยู่เป็นอิสระไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งเจตนาของมนุษย์ใด ต่อมาได้มีการนำเอาพระราชองค์การของพระมหากษัตริย์ซึ่งถูกต้องลงรอยกับจารีตประเพณีและหลักในพระคัมภีร์เข้าเพิ่มเติมเข้าไปเป็นลำดับ และพระมหากษัตริย์ทรงจัดกระทำทุกอย่างทุกวิธีการเพื่อบริหารบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อยเป็นไปตามกฎหมาย แต่ก็มีอิสระที่จะใช้อำนาจบังคับในเชิงแย้งคือใช้กำลังบังคับ ซึ่งเรียกว่า "พระราชศาสตร์" โดย ร.แลงกัตอธิบายว่าเป็นการประกอบครบถ้วนให้สมบูรณ์แก่กันและกันระหว่างพระธรรมศาสตร์และพระราชศาสตร์ ทำให้กษัตริย์ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่ทรงอำนวยความสะดวกเป็นอย่างดี

เช่นเดียวกับสังคมตะวันออกอื่นๆ หลายแห่งในภูมิภาคนี้ที่นอกจากจะใช้ "คัมภีร์พระธรรมศาสตร์" และ "หลักศัพทธรรม" สำหรับกษัตริย์ในการปกครองแล้วยังได้นำเอา "กฎแห่งกรรม" ของพุทธศาสนาผสมผสานกัน โดย Clifford, W. (อภิรัตน์ เพ็ชรศิริ, 2536) ศาสตราจารย์ทางกฎหมายที่สนใจศึกษาเปรียบเทียบวิทยาศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี และกระบวนการยุติธรรมของตะวันออกกับตะวันตกอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ สังคม กับกระบวนการยุติธรรมไว้อย่างน่าสนใจว่า

"ความยุติธรรม" ตามแนวความคิดของตะวันตกเกิดจากแนวความคิดตามความหมายของคำว่า "ที่ถูกต้อง" ของพระคัมภีร์ไบเบิลผนวกกับความคิดตามแบบ "กฎหมายธรรมชาติ" (natural law) ของชาวกรีกในยุคปรัชญาเก่าถึงเฟื่องฟู แนวคิดนี้ได้วิวัฒนาการเรื่อยมาจนกลายเป็นการยอมรับนับถือ "สิทธิส่วนบุคคล" หลักการนี้เชื่อว่า "ความยุติธรรมนั้นย่อมอยู่เหนือคำสั่งของผู้มีอำนาจและเสรีภาพพื้นฐานของบุคคลย่อมอยู่เหนือการควบคุม

ใดๆ ไม่ว่าจะเป็นโดยสังคมหรือโดยรัฐ" จึงก่อให้เกิดหลักว่าด้วยสิทธิมนุษยชนตามแบบตะวันตกขึ้น ขณะที่ตะวันตกมีแนวพัฒนาการที่คล้ายคลึงกันโดยกษัตริย์และเจ้าผู้ครองนครจะใช้ "หลักธรรมะสัตตตาราหรือหลักพระธรรมศาสตร์" ของชาวฮินดูในการควบคุมมิให้รัฐใช้อำนาจปกครองที่ไม่อยู่ในทำนองคลองธรรม หลักดังกล่าวคล้ายกับหลักกฎหมายธรรมชาติของชาวตะวันตกและยังมีความรุนแรงยิ่งกว่าด้วยสภาพบังคับของหลักพระธรรมศาสตร์เป็นสภาพบังคับที่ผู้ละเมิดจะไม่มีวันลืมเลือนไปจากจิตใจได้เลย คือ "กฎแห่งกรรม" นั่นเอง คือมีสภาพเป็นบทบังคับที่คอยติดตามลงโทษผู้ละเมิดหรือผู้กระทำผิดไปจนตลอดกาลไม่ว่าในภพนี้หรือภพหน้า

ความผูกพันของคนในสังคมกับความเชื่อว่าพระธรรมศาสตร์เป็นของศักดิ์สิทธิ์ มนุษย์ไม่อาจเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายชนิดนี้ได้เพราะเป็นกฎของธรรมชาติที่อยู่เหนือมนุษย์นั้น เกี่ยวพันมาถึง "กฎหมายตราสามดวง" ที่มีการปรับปรุงแก้ไขโดยที่กฎหมายตราสามดวง (2512: 4-9) ได้แสดงนิทานต้นเรื่องพระธรรมศาสตร์ไว้ว่า คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้ถูกจารึกไว้ในกำแพงจักรวาลซึ่งพระมโนสารฤๅษีได้เหาะไปพบเข้าและจดจำนำมาเขียนไว้ จึงเป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่ "รัฐ" ซึ่งแม้แต่พระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระราชอำนาจมากมาย และ "สังคม" คือไพร่ฟ้าประชาชนจะต้องเคารพเชื่อฟัง

ดังนั้น "พระธรรมศาสตร์" จึงมีความสำคัญกับสังคมไทยโบราณมาก ถือว่าสมบูรณ์ถูกต้องและศักดิ์สิทธิ์ แม้กษัตริย์ก็เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ดังเช่นคติความเชื่อของชาวยุโรปในสมัยรัชกาลที่ 1 มีปัญหาข้อกฎหมายเกิดขึ้นทรงดำริว่าไม่เป็นธรรมจึงตรัสเรียกลูกขุนมาไต่ถาม ลูกขุนทูลว่าได้ติดตามความตามพระธรรมศาสตร์ซึ่งรัชกาลที่หนึ่งทรงดำริว่าไม่อาจแก้ไขให้เป็นอย่างอื่นได้เพราะถือว่าพระธรรมศาสตร์เป็นกฎหมายศักดิ์สิทธิ์ แต่แก้ปัญหาวัยการโปรดเกล้าให้ชำระกฎหมายเสียใหม่ในเวลาต่อมา (ปริติ เกษมทรัพย์, 2543) ยิ่งกว่านั้นยังถือว่า "กฎหมาย" กับ "ธรรมะ" เป็นเรื่องเดียวกันแยกจากกันไม่ได้ ซึ่งเป็นความคิดทำนองเดียวกับความคิดของสำนักกฎหมายธรรมชาติ (natural law school) ของทางตะวันตกที่ถือว่ากฎหมายเป็นสิ่งที่สมบูรณ์ที่สุด ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงได้

ด้วยเหตุนี้ การที่อำนาจของผู้ปกครองในสมัยนั้นถูกผูกโยงกับกฎหมายธรรมชาติ ศีลธรรมหรือความยุติธรรม และกฎแห่งกรรม จึงทำให้อำนาจทางการเมืองมีความศักดิ์สิทธิ์น่าเกรงขามยิ่งขึ้นในการควบคุมสังคมโดยมีความเชื่อทางศาสนาและสิ่งเหนือธรรมชาติร่วมจัดกระทำด้วย

ทุนทางสังคมว่าด้วยการควบคุมอาชญากรรมในสังคมเป็น "หน้าที่" ของประชาชน

ข้อมูลจากกฎหมายอาญาในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (สุทิวาหนฤพฤษ, 2516) พบว่า การตามจับโจรผู้ร้ายในสมัยสุโขทัยนั้น เป็นหน้าที่ของผู้คนในหมู่บ้านทั้งหมู่บ้านและทั้งตำบลเป็นคนตามจับตัวขโมยมาให้ได้ ซึ่งในสมัยนั้นไม่มีการกล่าวถึง "ตำรวจ" แต่อย่างใด จะมี "จารีตนครบาล" ทำหน้าที่คล้ายตำรวจก็ในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจัดให้มี "จตุสดมภ์" ขึ้น ดังนั้น ในสมัยสุโขทัย "ประชาชนคือตำรวจและตำรวจคือประชาชน" ประชาชนจึงเป็นผู้มีหน้าที่ตามกฎหมายที่จะต้องป้องกันและจัดการเบื้องต้นกับ "อาชญากรรม" ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านของตน ดังที่แปลความหมายจากบทที่ 15 และ 21 แห่งหลักศิลาจารึก ได้ว่า

"ผู้เสียหายติดตามผู้ร้ายไปจนถึงบ้านผู้ใด ในหมู่บ้านนั้นต้องช่วยเหลือหรือตามจับไปจนพ้นเขตตำบลหรือหมู่บ้านของพวกเขา ถ้าผู้ซึ่งเป็นเจ้าของบ้านกลับยับยั้งมิได้ช่วยเหลือและพวกเขากลับไถ่เรือนเคียง

“ไม่มีผู้ช่วย” คือต่างก็มีได้ช่วย แกล้งทำเฉยเฉย หรือแก้ตัวอ้างว่าจับไม่ทันแล้วปล่อยให้ผู้ร้ายหนีไป บรรดานักคลั่งกล่าวเหล่านี้ถือว่าเป็นตัวการสมคบกัน มีโทษฐานเป็นตัวการหมดทุกคน ท่านให้ใช้หนี้สิน และให้ปรับไหมขโมยนั้นเสียด้วย”

เมื่อพิจารณาถึงการที่ประชาชนในชุมชนหมู่บ้านให้ความร่วมมือตามจับโจรผู้ร้ายที่ผ่านเข้ามาในหมู่บ้านของตนแล้ว นอกจากการที่กฎหมายได้กำหนดโทษปรับไว้สำหรับผู้ไม่ให้ความร่วมมือแล้ว พบว่ายังมีประเด็นที่ควรพิจารณาตามที่ Clifford อธิบายไว้ในเชิงเปรียบเทียบวิธีการ “เข้าถึงความยุติธรรม” ว่า “ความยุติธรรม” ของโลกตะวันออกและโลกตะวันตกมีความแตกต่างกันในเรื่องวิถีทางที่จะเดินไปสู่ความยุติธรรมตามแบบฉบับของตนอีกด้วย กล่าวคือ วิถีทางไปสู่ความยุติธรรมของตะวันตกเน้นที่ตัวบุคคลและสิทธิมนุษยชนซึ่งการไปสู่จุดหมายปลายทางทำได้ด้วย “การเรียกร้อง” (claims) ขณะที่วิถีทางไปสู่ความยุติธรรมของตะวันออกเน้นที่ภาระหน้าที่ของบุคคลและความสัมพันธ์ของสังคมทั้งมวลซึ่งไปสู่จุดหมายปลายทางได้ด้วย “การทำหน้าที่” (duties) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดยุติธรรมชุมชนในปัจจุบันที่มองว่า “การอำนวยความสะดวกชุมชนเป็นหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของชุมชน”

กล่าวได้ว่า การควบคุมอาชญากรรมในสังคมไทยโบราณโดยให้ประชาชนดูแลกันเองนั้น น่าจะเนื่องจากผู้คนในบ้านเมืองขณะนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ทั้งยังไม่มี การแบ่งพรมแดนบทบาทหน้าที่กันอย่างชัดเจนระหว่าง “ประชาชน” กับ “เจ้าหน้าที่ของรัฐ” โดยประชาชนรับเอา “หน้าที่” ในการป้องกันชุมชนจากอาชญากรรม และหน้าที่ในการตามจับโจรผู้ร้ายในหมู่บ้านมาเป็น “หน้าที่ของตน” ทำให้เกิดผลดีบางประการตามมาดังที่นักอาชญาวิทยาแนวป้องกันสังคมคือ Hirschi เรียกว่าเป็น “พันธะทางสังคม หรือ ความผูกพันกับสังคม” (social bonding) คือ เกิดความผูกพัน (attachment) ทางด้านอารมณ์ซึ่งเป็นพันธะสัญญาที่บุคคลมีต่อสังคมที่จะต้องปฏิบัติตามข้อผูกมัด (commitment) ด้วยการเข้าร่วม (involvement) กิจกรรมตามจับโจรที่ขโมยทรัพย์สินของเพื่อนบ้าน ทำให้เกิดความเชื่อมั่นศรัทธา (belief) ต่อกันและต่อการเข้าถึงความยุติธรรมแห่งสังคม ด้วยการปฏิบัติหน้าที่อันเป็นองค์ประกอบทางด้านจริยธรรม

ทุนทางสังคมว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่าง “เหนือ-ผู้กระทำผิด-ชุมชน” มีลักษณะสมานฉันท์ มุ่งเยียวอาศัยใช้แก่กัน

จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย (2548) ได้วิเคราะห์ว่ารูปแบบและวิธีการพิจารณาคดีในสมัยโบราณนั้น สันนิษฐานว่า มีการใช้รูปแบบกระบวนการยุติธรรมในสองลักษณะ คือ รูปแบบที่เป็นทางการตามกฎหมายกำหนดในเมืองหลวงและหัวเมือง คือใช้วิธีการไต่สวนโดยจารีตนครบาลในการดำเนินกระบวนการพิจารณาคดี ส่วนตามหมู่บ้านทั่วไปที่เป็นชุมชนไทยเดิมมีโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมแบบชุมชนนุพกาลสันนิษฐานว่าใช้รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมที่ไม่เป็นทางการที่เรียกว่า การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท

นอกจากนี้ จากการศึกษาค้นคว้าของ ร. แลงการ์ด (ชาวนิวยอร์ก เกษตรกร และ วิกัลย์ พงศ์พินิตานนท์ บรรณธิการ, 2526) พบว่า กฎหมายโบราณ หรือที่ ร. แลงการ์ดเรียกว่า “กฎหมายเก่าของไทย” นั้น ได้รับข้อมูลจากการศึกษาการละเมิดกับการฆ่าคนตายว่า “ผู้ที่ทำให้คนอื่นถึงแก่ความตาย นอกจากที่จะต้องรับโทษทางอาญา

แล้ว ยังจะต้องชำระเงินปรับอีกซึ่งส่วนหนึ่งของเงินปรับนี้จะตกได้แก่รัฐ และอีกส่วนหนึ่งจะตกได้แก่ญาติของผู้ตาย" และ "เงินปรับนี้ตามหลักมีจำนวนเท่ากับ 2 เท่าค่าตัวผู้ที่ตาย ซึ่งเท่ากับว่าผู้ละเมิดต้องชำระค่าตัวผู้ที่ตายให้แก่รัฐนั้นคงเพื่อที่จะทดแทนชุมชนต่อการที่ชุมชนต้องสูญเสียสมาชิกไปคนหนึ่ง"

กฎหมายเก่าของไทยแสดงให้เห็นว่า ผู้กระทำความผิดทางอาญามีผลผูกพันที่จะต้องรับโทษทั้งทางอาญามีโทษปรับเข้าหลวง และมีภาระผูกพันต้องจ่ายค่าสินไหมแก่ญาติผู้เสียหายกรณีถึงแก่ความตายไปพร้อมๆ กัน แสดงให้เห็นว่ากฎหมายเก่ามีส่วนสร้างและจรรโลงให้เกิด "ความรับผิดชอบผูกพันของผู้กระทำผิดที่ชดใช้เยียวยาแก่เหยื่ออาชญากรรม" อย่างเบ็ดเสร็จในคราวเดียวกัน โดยไม่ได้แบ่งแยกการดำเนินคดีทางแพ่งและทางอาญาออกจากกันอย่างชัดเจนเช่นที่ปรากฏในกฎหมายปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันแนวคิดในเรื่องการชดใช้เยียวยาให้กับเหยื่ออาชญากรรมนั้น รัฐได้กลับมาให้ความสำคัญอีกครั้งหนึ่ง ดังที่ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 24) มีผลบังคับใช้เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2548 กำหนด ดังนี้

"มาตรา 44/1 ในคดีที่พนักงานอัยการเป็นโจทก์ ถ้าผู้เสียหายมีสิทธิที่จะเรียกเอาค่าสินไหมทดแทนเพราะเหตุได้รับอันตรายแก่ชีวิต ร่างกาย จิตใจ หรือได้รับความเสื่อมเสียต่อเสรีภาพในร่างกาย ชื่อเสียง หรือได้รับความเสียหายในทางทรัพย์สินอันเนื่องมาจากการกระทำความผิดของจำเลย ผู้เสียหายจะยื่นคำร้องต่อศาลที่พิจารณาคดีอาญาขอให้บังคับจำเลยชดใช้ค่าสินไหมทดแทนแก่ตนก็ได้"

การยื่นคำร้องตามวรรคหนึ่ง ผู้เสียหายต้องยื่นคำร้องก่อนเริ่มสืบพยาน ในกรณีที่ไม่มี การสืบพยานให้ยื่นคำร้องก่อนศาลวินิจฉัยชี้ขาดคดี และให้ถือว่าคำร้องดังกล่าวเป็นคำฟ้องตามบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและผู้เสียหายอยู่ในฐานะโจทก์ในคดีส่วนแพ่งนั้น ทั้งนี้ คำร้องดังกล่าวต้องแสดงรายละเอียดตามสมควรเกี่ยวกับความเสียหายและจำนวนค่าสินไหมทดแทนที่เรียกร้อง หากศาลเห็นว่าคำร้องนั้นยังขาดสาระสำคัญบางเรื่อง ศาลอาจมีคำสั่งให้ผู้ร้องแก้ไขคำร้องให้ชัดเจนก็ได้"

คำร้องตามวรรคหนึ่งจะมีค่าขอประการอื่นที่มีใช้ค่าขอบังคับให้จำเลยชดใช้ค่าสินไหมทดแทนอันเนื่องมาจากการกระทำความผิดของจำเลยในคดีอาญามีได้ และต้องไม่ขัดหรือแย้งกับคำฟ้องในคดีอาญาที่พนักงานอัยการเป็นโจทก์ และในกรณีที่พนักงานอัยการได้ดำเนินการตามความในมาตรา 43 แล้ว ผู้เสียหายจะยื่นคำร้องตามวรรคหนึ่ง เพื่อเรียกทรัพย์สินหรือราคาทรัพย์สินอีกไม่ได้"

อนึ่ง พระองค์อาทิพย์ทิพอนา (สุทธาพนธพูน, 2516) อธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนก่อนมีศาสนาและกฎหมายว่า วิวัฒนาการของชุมชนสมัยพอาน (หัวหน้า) มีการใกล้เคียงและซับซ้อนพิพาทบางกรณีโดยค่อยๆ เกิดมีขึ้นอย่างเชื่องช้าเรื่อยๆ ปี เบื้องแรกก็มีเพียงผู้เฒ่าที่นับถือเท่านั้น ส่วนมากมักเป็นผู้เชี่ยวชาญทางขนบประเพณีทางไสยศาสตร์ สามารถทำพิธีปิดเป่าภูตผีปีศาจ เป็นต้น ซึ่งท่านผู้นี้ก็สามารถใกล้เคียงข้อพิพาทเล็กๆ น้อยๆ หรือว่ากล่าวตักเตือนผู้ละเมิดข้อห้ามต่างๆ ส่วนเรื่องเป็นบ้านเป็นเมืองขึ้นนั้นเป็นตอนที่เจริญขึ้นมากแล้ว และจะมีพอมือง มีประเพณีและข้อศาสนที่ดียิ่งกว่าเดิมด้วย ในเรื่องเดียวกันนี้จากการศึกษาเชิงสืบค้นใน

สมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่วิวัฒนาการแห่งความเจริญยังไม่เข้ามาด้วยแล้วยังเป็นเรื่องที่หมู่บ้านต่างๆ ซึ่งอยู่ห่างไกลน่าจะไม่รู้กฎหมายและวิธีการดำเนินกระบวนการพิจารณาคดีของรัฐไทยโบราณแล้วแต่จะเป็นคดีความสำคัญที่หัวเมืองรับรู้ ดังนั้น เมื่อมีความขัดแย้ง และข้อพิพาทบางลักษณะเกิดขึ้น จึงต้องปกครองตนเองและชำระความโดยใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงจารีต หรือระบบ “สภาผู้เฒ่า” หรืออาจมีการเรียกชื่ออื่นๆ แตกต่างกันไป ในแต่ละท้องถิ่นเช่นเดียวกับสังคมชนเผ่าทั้งหลาย และใช้สามัญสำนึกของตนเองพิจารณาว่าสิ่งใดผิด สิ่งใดถูก เพราะศีลธรรมและกฎหมายยังมิได้ถูกแยกออกจากกันโดยชัดแจ้ง การไกล่เกลี่ยประนอมข้อพิพาทในชุมชน จึงน่าจะเป็นคำตอบสำหรับสังคมไทยในขณะนั้น

ทุนทางสังคมที่เปลี่ยนไป: อำนาจของผู้ปกครองผูกโยงกับกฎหมายบ้านเมืองที่ “รัฐ” มีอำนาจสูงสุด

จากยุคโบราณสู่ยุคปัจจุบัน การที่ไทยรับเอาระบบกฎหมายของตะวันตกมาใช้ นับแต่การปฏิรูประบบราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะการนำการปกครองโดยกฎหมาย (rule of law) มาใช้แทนระบบความสัมพันธ์แบบไพร่-ขุนนางของสยามราชอาณาจักรโบราณ ทำให้เกิดผลกระทบตามมา 4 ประการ ตามที่ บริติชเคมทรีพีย์ (2543) กล่าวไว้ คือ

- ▶ ยกย่อง ว่า “รัฐ” มีอำนาจสูงสุด ไม่อยู่ใต้กฎเกณฑ์ใดทั้งสิ้น
- ▶ เมื่อกฎหมายเป็นเรื่องของคำสั่ง ทำให้กฎหมายเป็นเรื่องของ “อำนาจ” แทนที่จะเป็นเรื่องของความถูก-ผิด ความชอบธรรม-ความไม่ชอบธรรม ความยุติธรรม-ความไม่ยุติธรรมเพราะ “คำสั่ง” นั้นจะต้องเป็นของ “ผู้มีอำนาจเหนือ” สามารถที่จะบังคับผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาให้จำใจที่จะต้องปฏิบัติตามเจตจำนงของผู้มีอำนาจ
- ▶ ผู้สั่งจะสั่งอย่างไรก็ได้ตามอำนาจที่มี แต่ “กฎหมาย” จะถูกต้องเป็นธรรมหรือไม่ ไม่อาจพิจารณาได้
- ▶ กฎหมายเป็นกฎเกณฑ์ที่แตกต่างไปจากศีลธรรม ดังนั้น “ความยุติธรรมตามกฎหมาย” อาจ “ไม่เป็นธรรม” ก็ได้

ทุนทางสังคมที่เปลี่ยนไป: การควบคุมอาชญากรรมในชุมชนกระทำโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ

การที่ “รัฐ” ได้ตั้งการดำเนินกระบวนการยุติธรรมทั้งระบบเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชนมาจาก “ชุมชน” มีผลทำให้รัฐโดดเด่นมีอำนาจกฎหมายรองรับและแยกออกมาจากสังคม จารีตประเพณีและหลักธรรมนิยมอย่างชัดเจน ประชาชนที่เคยมีหน้าที่ต้องปฏิบัติในการป้องกันอาชญากรรมในชุมชนของตนตามกฎหมายทำเส้นก็เปื้อนอันต้องยุติบทบาทลง เปลี่ยนมาเป็นเพียง “ผู้รับบริการ” จากรัฐโดยเจ้าหน้าที่ของกระบวนการยุติธรรมตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และปรับบทบาทมาเป็นผู้เรียกร้อง “สิทธิ” ต่างๆ อันพึงมีพึงได้ของตนเองมากขึ้น ประเด็นนี้สอดคล้องกับที่ Sir Henry Maine ได้เสนอความคิดของเขาไว้ในหนังสือชื่อ Ancient Law ว่า “สังคมมีความโน้มเอียงที่จะพัฒนาจากสถานภาพไปสู่สัญญา” (from status to contract) กล่าวคือ ในสังคมโบราณความสัมพันธ์ถูกกำหนดโดยสถานภาพ (status) ของคน เช่น สถานภาพความเป็นพ่อลูก ความเป็นทาสที่ไม่ได้เป็นไปตามความสมัครใจของคน สถานภาพก่อให้เกิดสิทธิหน้าที่ในสังคม ครั้นสังคมเจริญขึ้นความสัมพันธ์ของคนก็เปลี่ยนไป มีความสัมพันธ์แบบใหม่ขึ้นเป็นการปรุงแต่งจากเจตจำนงอิสระ (free will) ของคน เช่น การเข้าเป็น

หุ้นส่วนกัน เขาจึงเชื่อว่าวิวัฒนาการของสังคมมีลักษณะคล้ายคลึงจากสถานะภาพสู่สัญญาณนั้นเอง (ปริดี เกษมทรัพย์, 2526 : 45)

จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย (2548) สรุปว่าการเสื่อมสลายของความรู้สึกผูกพันของประชาชนต่อพันธกิจในกระบวนการยุติธรรมและการป้องกันอาชญากรรมทำให้ตำรวจเข้ามาทำหน้าที่ของรัฐในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมให้กับสังคมอย่างเป็นรูปแบบและทางการในบทบาทของ “ผู้มีอำนาจเหนือกว่า” ขณะที่ประชาชนเป็นเพียง “ผู้รับบริการด้านการอำนวยความสะดวกยุติธรรม” จากภาครัฐ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เดิมประชาชนมีสิทธิฟ้องร้องดำเนินคดีได้เองต่อมาได้ปรับเปลี่ยนการฟ้องร้องดำเนินคดีให้เป็นหน้าที่ของพนักงานอัยการแทน แม้ประชาชนจะยังคงมีสิทธิในการฟ้องคดีเองอยู่แต่ก็ถูกจำกัดให้พนักงานอัยการเข้าเป็นโจทก์ร่วมด้วย ย่อมก่อให้เกิดความสับสนในบทบาทการรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินและการดำเนินคดีระหว่างรัฐกับสังคมตามมา

ทุนทางสังคมที่เปลี่ยนไป: ค. ความสัมพันธ์ระหว่าง “เหยื่อ ผู้กระทำผิด ชุมชน” มีลักษณะมุ่งแก้แค้นทดแทนเท่านั้น

ในกฎหมายพระธรรมศาสตร์นั้น เป็นหน้าที่ของคนที่จะปฏิบัติตามกฎหมายนั้นเองและผลของการละเมิดกฎหมายนั้นย่อมเกิดขึ้นโดยธรรมชาติโดยไม่ต้องมีผู้ลงโทษ เช่น กฎแห่งกรรม (อภิรัตน์ เพ็ชรศิริ, 2538) บทที่ใช้บังคับนั้นมิได้ใช้ให้ผู้ใดมาลงโทษ แต่โทษจะเกิดกับผู้กระทำผิดนั้นเองโดยอัตโนมัติไม่ว่าชาติใด ภพนี้ หรือชาติหน้า ภพหน้า เมื่อมีการกระทำผิดเกิดขึ้นจึงพบว่าส่วนใหญ่มีโทษปรับไหม หรือใช้โทษปรับแทนโทษจำคุกมากกว่าจะลงโทษด้วยการแก้แค้นทดแทนทดแทน

ส่วนกฎหมายที่รับมาจากตะวันตกนั้น “ผู้มีอำนาจ” ไม่ว่าจะเป็นด้วยอำนาจของรัฐหรืออำนาจอื่นใดเป็นผู้ลงโทษผู้กระทำผิด และ เป็นผู้บังคับบัญชาให้เป็นไปตามกฎหมาย ดังนั้น เมื่อกระบวนการยุติธรรมสมัยใหม่ฝากการลงโทษไว้กับรัฐแทนการชดใช้ค่าเสียหายแก่ผู้เสียหาย ผลที่ตามคือผู้เสียหายใช้อำนาจรัฐลงโทษกับชีวิตร่างกายและอิสรภาพด้วยการจำคุกเป็นการแก้แค้นทดแทนความผิดบาปที่เกิดขึ้น

สืบค้น...ทุนทางสังคมเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย: ค้นหาจากภาคท้องถิ่น

ทุนทางสังคมว่าด้วย “พื้นที่สาธารณะ” จุดยึดเหนี่ยวชุมชน

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (อ้างถึงในอังคณา บุญฤทธิ์, 2548) กล่าวถึง “ชุมชน” ในสังคมไทยว่า “ปัจจุบันการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมมีนักวิชาการทั้งของรัฐและองค์กรเอกชนต่างให้ความสำคัญกับชุมชน (community) เป็นอย่างมาก เพราะเป็นทางเลือกที่เหมาะสมและใกล้ความเป็นจริงมากที่สุดที่จะทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ได้อย่างราบรื่น จึงมีการเคลื่อนไหวในการศึกษาหลายด้านขึ้น แต่เห็นว่ามีคนเป็นจำนวนมากที่เน้นชุมชนจนลืมบริบทของท้องถิ่น ยิ่งกว่านั้นการมองชุมชนในชนบทที่เรียกว่า “บ้าน” ซึ่งตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “village” เป็นอันเดียวกับคำว่า “หมู่บ้าน” ซึ่งเป็นหน่วยย่อยในการปกครองที่มีผู้ใหญ่บ้านและกำนันปกครอง จึงมีนักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษและญี่ปุ่นให้ความเห็นว่า สิ่งที่นักวิชาการไทยพูดถึงชุมชนนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีความเป็นจริง การมองชุมชนในกรอบของหน่วยงานราชการเช่นนี้นำไปสู่การให้อำนาจในการปกครองและการดูแลไปอยู่ที่

ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และ อบต. จนเกินเหตุ นับเป็นสิ่งที่นำไปสู่การแสวงหาอำนาจและผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคลและพรรคพวกไป

ชุมชนบ้านในสังคมไทยจำเป็นต้องมองจากการรวมตัวกันทางสังคมและวัฒนธรรมจากภายใน ที่นอกจากการมีพื้นที่ในการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ไร่ นา ที่ทำกินแล้ว ยังมีพื้นที่สาธารณะสำหรับคนในชุมชนต่างเป็นเจ้าของและใช้ประโยชน์ร่วมกัน มีป่าช้า เขียงตะกอน วัด และ ศาลผีที่เป็นที่มาของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ควบคุมศีลธรรมและมโนธรรมของชาวบ้าน โดยเฉพาะวัดนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญมากในความเป็นชุมชน สำนึกที่ว่าตนเป็นคนบ้านนั้นวัดนี้อยู่ที่การมาประกอบพิธีร่วมกัน หรือการมาทำบุญสร้างวัดร่วมกัน โดยเหตุนี้ขอบเขตของชุมชนหรือพื้นที่ชุมชนจึงเป็นสิ่งที่รับรู้กันเพียงกลุ่มคนภายในเท่านั้น

ดังนั้น คำว่า “ชุมชน” ที่ใช้ในสังคมไทยจึงต้องคำนึงถึงการมีวัฒนธรรมร่วมกัน/ มีสำนึกของความเป็นชุมชนเดียวกัน หรือเป็นชุมชนความสัมพันธ์ (functional community) มากกว่าชุมชนพื้นที่ (geographical community)

ทุนทางสังคมว่าด้วยวัฒนธรรมการระงับข้อพิพาทของหมู่บ้านท้องถิ่นไทย

อังคณา บุญสิทธิ์ (2548) อธิบายเรื่องนี้ไว้ว่า สังคมไทยมีวิธีระงับข้อพิพาทในชุมชนมานานแล้ว และแม้ว่าจะมีการปฏิรูปการศาลและกระบวนการยุติธรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เนื่องจากความยุติธรรมทางอาญาโดยรัฐไม่มีที่มาและไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน เรียกได้ว่าเป็นสิ่งแปลกปลอมของชุมชน เป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคย เป็นเรื่องที่ชาวบ้านยากจะเข้าใจและเข้าถึง นอกจากนั้นกระบวนการยุติธรรมทางอาญาที่ต้องอาศัยผู้ชำนาญเฉพาะทาง (specialist) ยังต้องมีค่าใช้จ่าย มีราคาแพง ในขณะที่การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนเป็นสิ่งที่ชาวบ้านคุ้นเคยและเข้าถึงได้ง่ายกว่า ไม่เสียทั้งเวลาและค่าใช้จ่าย ดังนั้น การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนไทยจึงยังคงมีอยู่จนถึงทุกวันนี้

การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนไทยนั้น ปรากฏมีอยู่ในทุกภูมิภาคของประเทศ ดังที่ จักรทิพย์ นาดสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา (2541) ได้ศึกษาไว้ดังนี้

สืบค้น...หมู่บ้านในภาคเหนือ

ในภาคเหนือยังคงใช้ “ระบบหมวด” ในการจัดระเบียบและหน้าที่ระหว่างคนในชุมชนประกอบด้วย หมวดวัด หมวดบ้าน หมวดเหมืองฝาย

หมวดบ้านมี “แก่บ้าน” เป็นผู้นำ มีหน้าที่ในการปกครองดูแลลูกบ้านทำหน้าที่ในการประนีประนอมหรือตัดสินเมื่อมีกรณีพิพาทหรือละเมิดกฎของหมู่บ้าน การที่ชาวบ้านยังคงใช้ระบบหมวดในหมู่บ้านเพราะชาวบ้านเห็นว่าเป็นระบบที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ แม้ว่ารัฐบาลเข้าไปใช้ระบบการปกครองสมัยใหม่ มีการเลือกตั้ง กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน ชุมชนก็ตอบสนองเพียงเป็นพิธีตามความต้องการของทางราชการ แต่ไม่ได้ใช้ทำงานจริงในทางปฏิบัติ พวกเขาบอกว่า “เราตั้งตำแหน่งเหล่านี้ไว้สำหรับรายงานและให้มาตรวจ ไม่ได้มีไว้สำหรับทำงาน”

สืบค้น...หมู่บ้านในภาคอีสาน

หมู่บ้านในภาคอีสาน มีผู้ชำนาญเฉพาะทางเป็นผู้นำชุมชนในด้านต่าง ๆ ที่สำคัญ คือ “จำบ้าน” มีหน้าที่ปกครองลูกบ้านโดยมีสภาผู้เฒ่าหรือกลุ่มผู้เฒ่าให้ความช่วยเหลือ ใช้หลักคุณธรรม บางหมู่บ้านยังคงมี

“สภาผู้เฒ่า” วินิจฉัยปัญหาความขัดแย้งของชุมชนอยู่ ชุมชนถือว่ากำนัน/ผู้ใหญ่บ้านเป็นเพียงคนกลางติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับรัฐบาล บางหมู่บ้านยกให้ผู้เฒ่าผู้เป็นที่ปรึกษาของกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน/ผู้ใหญ่บ้านที่ผู้เฒ่าผู้แก่ไม่ให้ความร่วมมือ ไม่ยอมรับ ชาวบ้านก็ไม่ยอมรับไปด้วยเช่นเดียวกัน

สืบค้น...หมู่บ้านในภาคใต้

ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่ในคาบสมุทรที่แคบและยาว ตลอดจนความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างจากภาคอื่นๆ ส่งผลให้หมู่บ้านในภาคใต้ ได้รับอิทธิพลจากสองวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมหมู่บ้านที่เน้นการรวมหมู่ช่วยเหลือพึ่งพากัน และวัฒนธรรมการผลิตที่เน้นเรื่องประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพและประโยชน์สูงสุด สิ่งเหล่านี้ทำให้ชุมชนจัดการและรับมือกับปัญหาโดยการเน้นพลังอำนาจของตนเอง ไม่ยอมรับอำนาจอื่นเหนือกว่าหรือครอบงำไว้ อุดมการณ์ที่สำคัญของชาวบ้านคือ ดึงเอาอำนาจที่จะควบคุมชีวิตตนเองคืนมา ต่อต้านรัฐและนายทุน การจัดการชุมชนของชาวบ้านในภาคใต้แสดงให้เห็น 2 สิ่งคือ (1) ทางเลือกใหม่ของสังคมไม่จำเป็นต้องติดตามกฎหมายจากรัฐบาลกลาง นอกจากไร้ความหมายแล้วแล้วยังอาจเป็นอุปสรรค (2) ความรู้เรื่องการบริหารจัดการชุมชนไม่จำเป็นต้องมาจากภายนอก ความรู้จากองกมขั้้นมาเองจากการเรียนรู้จากพื้นฐานความจริงในสังคมของตนเอง

สืบค้น...หมู่บ้านในภาคกลาง

หมู่บ้านในภาคกลาง แม้ว่าจะอยู่ใกล้ศูนย์รวมอำนาจมาตั้งแต่สมัยโบราณ แต่ในด้านความสัมพันธ์กับรัฐ ชาวบ้านมักกล่าวถึงรัฐด้วยความรู้สึกเบียดเบียนและไม่เชื่อถือ ชาวบ้านภาคกลาง ยังคงให้ความสำคัญต่อเอกลักษณ์ความสัมพันธ์ต่อครอบครัวและต่อชุมชนที่ตนเองเป็นสมาชิกอยู่

สืบค้น...วัฒนธรรมการระงับข้อพิพาทของหมู่บ้านท้องถิ่น: ตัวอย่างกรณีศึกษา

เจ้าโคตร: การระงับความขัดแย้งในวัฒนธรรมอีสาน

สังคมอีสานมีการระงับข้อพิพาทด้วยเจ้าโคตร คนอีสานรู้จักเจ้าโคตรในชื่อที่แตกต่างกันคือ

1) เจ้าโคตร คือ ระบบความเชื่อดั้งเดิมของสังคมอีสาน ซึ่งสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน และเป็นระบบที่เกื้อกูลต่อชุมชนอย่างมาก

2) เจ้าโคตร คือ ญาติผู้ใหญ่ เมื่อมีการเจ็บป่วย หรือมีความขัดแย้งในครอบครัว จะเชิญผู้ใหญ่มาคุยกันเพื่อระงับความขัดข้องวุ่นวาย เจ้าโคตรมีบทบาทแทนศาลยุติธรรมและมีพลังในการระงับความขัดแย้งในอีสานอย่างมาก

3) เจ้าโคตร คือ ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นญาติของแต่ละกลุ่มตระกูล ที่เครือญาติให้การเคารพนับถือสืบต่อกันมาแต่บรรพบุรุษ

4) เจ้าโคตร คือ ระบบผู้หลักผู้ใหญ่ในตระกูลหมู่บ้าน ทำหน้าที่ระงับความขัดแย้งในสังคมด้วยหลักการประนีประนอมเป็นระบบที่ใช้มิติทางวัฒนธรรมชุมชน เพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งเบื้องต้น และมุ่งให้ชุมชนมีความปลอดภัยอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ทำหน้าที่แก้ไขปัญหาคือข้อขัดข้องต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม และชุมชนให้เกิดการผ่อนคลายและหมดไปหรือเบาบางลง ทำหน้าที่แบ่งปันบุญมั่งมรดกให้แก่ลูกหลานอย่างเป็นธรรม

ภายใต้กรอบแห่งชนบทธรรมนิยมประเพณีอันเป็นรากเหง้าแห่งชุมชน ผลสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่เจ้าโคตรประการหนึ่งที่สอดคล้องกับวิถีทางความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ คือ การสร้างความสามัคคีปรองดองให้เกิดขึ้นในสังคมเป็นสังคมที่ร่มเย็นเป็นสุข มั่นคง สร้างสังคมให้เกิดการประนีประนอมสู่ความเป็นอยู่อย่างอบอุ่นร่มเย็นแก่ลูกหลาน

ผลการวิจัยของ อุดม บัวศรี และ ชอบ ดีสวนโคก (2546) พบว่าชุมชนอีสานได้รับผลดีจากการมีระบบเจ้าโคตรหลายประการ ที่สำคัญคือ ระบบเจ้าโคตรก่อให้เกิดความสงบสุข อบอุ่น และร่มเย็น ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ อย่างไรก็ตาม ชุมชนอีสานปัจจุบันเห็นความสำคัญของเจ้าโคตรน้อยลง ทั้งๆ ที่รู้ว่าเจ้าโคตรคืออะไร ช่วยสังคมได้อย่างไร แต่ในทางปฏิบัติมีบทบาทน้อยลง ส่วนใหญ่ยังมีบทบาทในพิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ และพิธีทางศาสนาต่างๆ ส่วนหน้าที่ในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเป็นหน้าที่ของกำนันผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ การแบ่งปันมรดกก็หันไปใช้กระบวนการทางกฎหมายแทน แม้กระนั้นก็ตาม ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าชุมชนอีสานยังมีปัญหาในการใช้ระบบงานยุติธรรมอาญาในการระงับความขัดแย้ง โดยให้ความเห็นถึงแม้จะเที่ยงตรงแต่ก็ไม่สมบูรณ์ เพราะเมื่อระงับความขัดแย้งอย่างหนึ่งแล้ว ก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งอีกอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เพราะระบบตำรวจและศาลยุติธรรมจะตัดสินให้มีผู้แพ้ผู้ชนะ ผู้ชนะก็เสียใจว่าเป็นผู้ชนะ แต่ทั้งสองฝ่ายกลับมาอยู่หมู่บ้านเดียวกัน จึงมีเรื่องทะเลาะกันไม่มีที่สิ้นสุด ต่างกับระบบเจ้าโคตรที่ใช้ความเมตตาและสันติวิธีในการระงับความขัดแย้ง เมื่อนำคู่กรณีมาโตสวนทวนความ แล้วชี้ให้เห็นว่าใครถูกใครผิด ก็จะสั่งสอนให้อยู่ร่วมกัน สอนให้ปรับตัวให้เข้ากับสังคมหมู่บ้าน มีการปรับไหมไถ่โทษ แล้วประนีประนอมให้เข้ากันและกัน ทั้งสองฝ่ายก็อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันอย่างมีความสุข

อุดม บัวศรี และ ชอบ ดีสวนโคก แสดงความห่วงใยว่าระบบเจ้าโคตรค่อยๆ หายไปและลดบทบาทลง ทำให้สังคมชนบทที่มีความเอื้ออาทรต่อกันจะกลายเป็นสังคมเมืองที่เต็มไปด้วยการเอาตัวรอดและค่อนข้างเห็นแก่ตัวในที่สุด ผู้วิจัยเสนอให้ปรับปรุงระบบเจ้าโคตรในสังคมอีสาน โดยให้ถือว่าระบบเจ้าโคตรเป็นระบบระงับความขัดแย้งพื้นบ้านในสังคมอีสานโดยใช้มิติทางวัฒนธรรมเป็นหลัก

สำหรับวิธีการในการปรับปรุงนั้น อุดม บัวศรี และ ชอบ ดีสวนโคก ได้เสนอให้ปรับปรุงทั้งในส่วนของปัจจัยภายในและภายนอกชุมชน

ปัจจัยภายในปรับปรุงโดยการอบรมผู้เป็นเจ้าโคตรให้มีความรู้และคุณธรรม และให้การศึกษาแก่เด็กและชุมชนให้ตระหนักถึงระบบเจ้าโคตร

ส่วนปัจจัยภายนอก คือ ให้ที่ทางราชการให้ความสำคัญ การวิจัยได้ข้อมูลจากปราชญ์ท้องถิ่นในอำเภอเขมราฐ พบว่า ปัจจุบันแม้ว่าอำนาจทางบ้านเมืองจะอยู่กับกำนันผู้ใหญ่บ้านก็ตาม เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นในหมู่บ้านก็จะเรียกคู่กรณีไปรวมกันที่บ้านกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน แล้วนัดเจ้าโคตรทั้งสองฝ่ายไปที่นั่นด้วย โดยตกลงกันที่นั่น ซึ่งก็คือการย้ายสถานที่จากบ้านเจ้าโคตรเป็นบ้านกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านนั่นเอง แต่กำนันจะร่วมกับเจ้าโคตรเป็นผู้ตัดสิน

บางกรณีในอำเภอตระการพืชผล แม้ว่าเรื่องราวจะถึงตำรวจแล้วก็ตาม ตำรวจจะสอบถามว่า "พ่อเฒ่าเจ้าโคตรตัดสินแล้วหรือยัง" ถ้าตอบว่า "ยัง" ตำรวจจะให้กลับไปตกลงกันที่หมู่บ้านก่อน จะไม่รับแจ้งความ เหล่านี้คือกรณีตัวอย่างที่กระบวนการยุติธรรมช่วยระบบเจ้าโคตรดำรงอยู่และพลิกฟื้นความสำคัญและบทบาทขึ้นมาได้

นอกจากนี้ปราชญ์ชาวบ้านก็พยายามพัฒนาระบบเจ้าโคตรไว้ โดยได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่คำผาย สร้อยสระกลาง ปราชญ์ชาวบ้านสระคูณ ตำบลโคกลำ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ว่าได้มีการพัฒนาระบบ “เจ้าโคตร” เข้าสู่ระบบศาล โดยจัดศาลในหมู่บ้านออกเป็น 3 ศาล คือ

- 1) ศาลเจ้าโคตร เป็นศาลของคุ้มเจ้าโคตร 5-10 คน ประกอบเป็นกรรมการ มีหน้าที่ในการดูแลความถูกต้องของสังคม ดูแลสวัสดิการและอื่นๆ ชาวบ้านเป็นผู้เลือกมาเองเป็นตัวแทนของเขา เท่ากับเป็นศาลเบื้องต้น
- 2) ศาลผู้ใหญ่บ้าน เป็นศาลทางราชการประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้านหรือกำนัน และผู้ช่วยต่างๆ ทำหน้าที่ต่อจากศาลเจ้าโคตรและไม่ทำเฉพาะคุ้ม เป็นศาลชาวบ้านรวมหลายๆ คุ้ม เท่ากับศาลอุทธรณ์
- 3) ศาลสูง เป็นศาลสูงสุดประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ครู ผู้หลักผู้ใหญ่ และพระสงฆ์ ทำหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน และตัดสินเรื่องราวต่างๆ ที่ศาลทั้งสองศาลข้างต้นไม่สามารถระงับได้แล้ว

ศาลหมู่บ้าน

“ศาลหมู่บ้าน” หรือ “ศาลาประยอมข้อพิพาท” ได้ถูกทดลองจัดตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกที่จังหวัดกำแพงเพชรในขณะที่นายเชาว์วัศ สุตลาภา ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร เพื่อสนองนโยบายของกระทรวงมหาดไทยในการลดคดีอาชญากรรมและคดีความต่างๆ ลง ประชาชนจะได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ศาลหมู่บ้านมีความคิดริเริ่มโดยการนำเอาหลักรัฐศาสตร์ ทฤษฎีทางสังคมจิตวิทยาและขนบธรรมเนียมประเพณีในชนบทของไทยมาประยุกต์ผสมผสานกับหลักนิติศาสตร์ ใช้วิธีการที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ (เชาว์วัศ สุตลาภา, 2529) คือ ให้ประชาชนในชุมชนหาทางระงับความขัดแย้งกันเอง และเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นในชุมชนโดยอาศัยค่านิยมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญของคนไทยในชนบท เช่น การนิยมตัวบุคคล การเคารพยำเกรงผู้อาวุโส การให้อภัยกันตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ประกอบกับลักษณะความสัมพันธ์และฐานะของบุคคลในกลุ่มปริมุขุมที่มีผลต่อการตัดสินปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม จากการศึกษาพบว่าเมื่อเกิดกรณีพิพาทขึ้น คู่กรณีมักจะใช้วิธีการประนีประนอมยอมความโดยตกลงกันเองก่อน ถ้าตกลงกันไม่ได้จึงจะให้บุคคลที่เคารพนับถือในหมู่บ้านช่วยทำการไกล่เกลี่ยให้ เว้นแต่จะเป็นเรื่องร้ายแรงหรือคู่กรณีไม่เชื่อฟังจึงจะเลือกดำเนินการโดยเคร่งครัดตามวิถีทางของกฎหมาย

จุดมุ่งหมายของการจัดตั้งศาลหมู่บ้านคือ การทำให้ข้อพิพาทบาดหมางที่เกิดขึ้นในชุมชนระงับลงไปด้วยดี โดยความสมัครใจของคู่กรณีเพื่อให้ความโกรธแค้น ความขุ่นข้องหมองใจหมดสิ้นไป อันจะมีผลให้ปัญหาการแก้แค้นทดแทนไม่เกิดขึ้นและเป็นการลดปัญหาอาชญากรรมลงไปได้ด้วย

ในการดำเนินงานศาลหมู่บ้านจะมีคณะกรรมการชุดหนึ่งประกอบด้วยปลัดอำเภอประจำตำบลเป็นประธาน พัฒนาการ เกษตรตำบล และอนามัยตำบลเป็นกรรมการ ออกไปประชุมชี้แจงแนวความคิดในเรื่องศาลหมู่บ้านให้ประชาชนเข้าใจ และเห็นคุณค่าของศาลหมู่บ้านที่มีต่อประชาชนเอง ตลอดทั้งยอมรับในการดำเนินงานขั้นต่อไป เมื่อประชาชนเห็นชอบแล้วให้ทำการเลือกตั้งตุลาการหมู่บ้านต่อไป

การเลือกตั้งตุลาการหมู่บ้าน จะเลือกจากบุคคลที่เป็นที่เคารพนับถือและได้รับการยอมรับของคนภายในหมู่บ้านประมาณ 3 - 4 คน แล้วแต่ขนาดพื้นที่ จำนวนประชากรหรือปริมาณคดีข้อพิพาทในหมู่บ้านโดยให้นายอำเภอเป็นผู้กำหนด การเลือกตั้งจะทำโดยตรงอย่างเปิดเผยจากที่ประชุมราษฎรในหมู่บ้านนั้นๆ เพื่อทำหน้าที่

เป็นคณะกรรมการประนอมข้อพิพาทซึ่งมีกำหนดเวลา 1 ปี เมื่อครบวาระต้องเลือกตั้งใหม่ โดยผู้ที่เคยได้รับการเลือกตั้งแล้วอาจได้รับการเลือกตั้งซ้ำอีกได้ ทั้งนี้เพื่อป้องกันการผูกขาดอำนาจและการวางตัวไม่เป็นกลาง อย่างไรก็ตาม ถ้าก่อนครบวาระการดำรงตำแหน่งตุลาการหมู่บ้านคนใดประพฤติดนไม่เป็นที่ไว้วางใจ ราษฎรมีสิทธิที่จะประชุมถอดถอนและเลือกตั้งใหม่ได้

ข้อพิพาทที่อยู่ในอำนาจหน้าที่ในการประนอมข้อพิพาทของตุลาการหมู่บ้านต้องมีลักษณะเป็นคดีข้อพิพาทเกี่ยวกับความแฟ่งทั่วไป หรือความอาญาที่เป็นความผิดอันยอมความได้และข้อพิพาทในคดีเล็กๆ น้อยๆ ถ้าหากคู่กรณีทั้งสองฝ่ายตกลงยินยอม หรือสมัครใจให้ตุลาการหมู่บ้านทำการประนีประนอมข้อพิพาทให้ และข้อพิพาทดังกล่าวเกิดขึ้นในหมู่บ้าน หรือคู่กรณีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในหมู่บ้าน กระบวนการในการประนีประนอมข้อพิพาทกำหนดเป็นหลักเกณฑ์ไว้ว่า การพิจารณาคดีให้ทำต่อหน้าบุคคลซึ่งเป็นพยานไม่ต่ำกว่า 2 คน โดยมีตุลาการหมู่บ้านจำนวน 1 คนขึ้นไป หรือตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปเป็นองค์คณะขึ้นอยู่ด้วยความสำคัญและความยุ่งยากของข้อพิพาท เมื่อทุกฝ่ายมาพร้อมกันแล้วให้คู่พิพาทสาบานต่อหน้าพระพุทธรูป แต่ในบางหมู่บ้านจะมีการสาบานตนเฉพาะเมื่อตุลาการมีความรู้สึกว่าการพิพาทไม่มีความจริงใจหรือพูดไม่ตรงกับความเป็นจริง วิธีการในการประนีประนอมข้อพิพาทกำหนดให้พยายามสร้างบรรยากาศแห่งความเป็นพี่น้องเพื่อหาทางหลีกเลี่ยงความขัดแย้งหรือการเป็นศัตรูกันในหมู่บ้าน และพยายามจัดการโต้แย้งที่จะนำไปสู่ความขัดแย้งต่อไป เมื่อตุลาการหมู่บ้านได้พิจารณาประนีประนอมข้อพิพาทเสร็จแล้วให้ทำการจดบันทึกคำประนีประนอมของตุลาการหมู่บ้านพร้อมทั้งคำให้การของคู่กรณีทั้งสองฝ่าย และคำให้การของพยานในสารบบที่ทางจังหวัดจัดเตรียมไว้ รวมทั้งกรณีที่ไม่สามารถตกลงกันได้ก็ให้บันทึกไว้แล้วให้คู่กรณีและบุคคลผู้เป็นพยาน รวมทั้งตุลาการหมู่บ้านลงชื่อไว้เป็นหลักฐานในสารบบนั้นด้วย

ที่ทำการศาลหมู่บ้านหรือสถานที่ดำเนินการประนอมข้อพิพาทได้แก่ ศาลาประชาชน หรือศูนย์พัฒนาหมู่บ้าน หรือศาลาวัด บ้านกำนัน หรือผู้ใหญ่บ้าน หรือบ้านประธานตุลาการคนใดคนหนึ่งก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสม และในกรณีที่คดีหรือข้อพิพาทเป็นที่สนใจของประชาชนอาจพิจารณาตามบริเวณสถานที่อื่นๆ หรือแม้แต่บริเวณลานวัดก็ได้ โดยติดตั้งป้ายชื่อ ณ ที่ทำการว่า “ศาลาประนอมข้อพิพาท” และให้มีธงชาติประดับพร้อมพระบรมฉายาลักษณ์

ในกรณีที่การประนีประนอมข้อพิพาทไม่อาจทำได้สำเร็จ คู่พิพาทมีสิทธินำข้อพิพาทไปฟ้องร้องเป็นคดีต่อศาลได้ แต่ในกรณีที่สามารถตกลงทำการประนีประนอมได้สำเร็จ ผลในทางกฎหมายของข้อตกลงนั้นจะมีลักษณะเป็นสัญญาทางแพ่ง อย่างไรก็ตาม กรณีที่ข้อพิพาทเป็นเรื่องเกี่ยวกับคดีอาญา ผลการตกลงจะบังคับใช้ได้ตามกฎหมายก็ต่อเมื่อมีลักษณะและหลักเกณฑ์ถูกต้องสำหรับการยอมความกันตามกฎหมายอาญา ซึ่งมีผลให้สิทธิในการนำคดีมาฟ้องร้องและคดียุติลงตามมาตรา 39 (2) แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

“มาตรา 39 สิทธินำคดีอาญามาฟ้องย่อมระงับไปดังต่อไปนี้ ... (2) ในคดีความผิดต่อส่วนตัว

เมื่อได้ถอนคำร้องทุกข์ ถอนฟ้อง หรือยอมความกันโดยถูกต้องตามกฎหมาย ...”

อย่างไรก็ตาม ในการปฏิบัติของภาครัฐ เมื่อพิจารณาจากเป้าหมายของการจัดการอบรมการประนอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้านของโครงการประนอมข้อพิพาทแล้ว จะเห็นว่าเน้นการเผยแพร่ให้การประนอมข้อพิพาท

ถูกต้องตามกฎหมาย และหลักเกณฑ์ของการยอมรับความตามมาตรา 39 (2) แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มากกว่าจะเป็นการส่งเสริมประเพณีปฏิบัติหรือแนวทางอันเป็นที่ยอมรับของชุมชน จึงทำให้ไม่ได้ผลเท่าที่ควร (วิยะดา วังวรรณรัตน์, 2543) หรืออาจเรียกได้ว่าล้มเหลวในการสร้างความเป็นชุมชน เพราะความเป็นชุมชนสูญสิ้น ถ้าพิจารณาสภาพสังคมไทยในปัจจุบันจะพบว่า คนแทบจะไม่นับถือผู้ใหญ่อีกต่อไปโดยเฉพาะผู้ใหญ่ที่เป็นนักการเมือง หรือผู้นำท้องถิ่นซึ่งมักเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และการทุจริตจนทำให้เกิดความเคลือบแคลงสงสัยในความน่าเคารพเชื่อดู ต่างจากสังคมสมัยก่อนที่มักจะให้ผู้ใหญ่ช่วยตัดสินเมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น รูปแบบของการประณามข้อพิพาทเป็นความพยายามนำการควบคุมอย่างไม่เป็นทางการของชุมชนมาใช้ ซึ่งต้องอาศัยการสร้าง ความเห็นพ้องทางสังคม และการยึดถือศีลธรรมให้กลับมาใหม่ เมื่อกระบวนการควบคุมทางสังคมมีประสิทธิภาพมากขึ้น อาชญากรรมก็จะลดน้อยลง และส่งผลต่อไปให้คดีขึ้นสู่ศาลน้อยลงไปด้วย

สืบค้น...ทุนทางสังคมเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย: ค้นหาจากกลุ่มชาติพันธุ์-ชนเผ่า

มอญ

ประเทศไทยมีชาวมอญสัญชาติพม่าอพยพมาอาศัยอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ เช่น ที่หมู่บ้านทุ่งกาว่าง ตำบลไทรโยค อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ชาวมอญเหล่านี้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้าง และมีความเป็นอยู่เป็นเอกเทศจากการปกครองของเจ้าหน้าที่ไทย ภายในกลุ่มจะมีการจัดตั้งคณะกรรมการปกครองหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านจะเป็นผู้กำหนดระเบียบของชุมชนโดยยึดถือตามขนบธรรมเนียมประเพณีและผลการตัดสินคดีที่ผ่านมาแล้วเป็นหลัก นโยบายการปกครองส่วนท้องถิ่นมีความมุ่งหมายในด้านการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน และเพื่อการนี้คณะกรรมการหมู่บ้านจะคัดเลือกเด็กหนุ่มชาวมอญที่มีความประพฤติดี จำนวน 7 คน ทำหน้าที่คอยดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยภายในชุมชน หากมีผู้ฝ่าฝืนกฎระเบียบของหมู่บ้าน เด็กหนุ่มเหล่านี้จะจับกุมตัวผู้ละเมิดกฎหมายส่งให้คณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อให้คณะกรรมการหมู่บ้านไต่สวนและพิจารณาดำเนินโทษโดยการลงมติต่อไป (ดวงกมล สุคนธ์ทรัพย์, 2524)

ชาวเขมรเผ่ามูเซอ

มูเซอเป็นชนกลุ่มน้อยที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่กระจัดกระจายทั่วไปตามภูเขาในเขตภาคเหนือ พบที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน ตาก และจังหวัดลำปาง มูเซอส่วนมากที่อพยพมาจากพม่าจะนับถือศาสนาคริสต์ แต่ก็ยังนับถือผี ชาวเขมรเผ่ามูเซอดำรงชีพจากการเกษตรโดยการไร่เลื่อนลอย และล่าสัตว์ (ชจิตภัย บุรุษพัฒน์, 2538)

ในการอยู่รวมกลุ่มกันจะมีผู้นำคือ หัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งได้รับการเลือกจากชนชั้นผู้นำของหมู่บ้าน เช่น ผู้ช่วยหัวหน้า ผู้อาวุโส พ่อครู หรือผู้นำทางศาสนา ตำแหน่งหัวหน้าที่ได้รับการยอมรับจากรัฐบาลไทยเรียกว่า “แก่” หรือ “ผู้แก่” ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากทางการให้เป็นผู้ใหญ่บ้านรับผิดชอบต่อรัฐบาลไทย แต่ในการปกครองหัวหน้าหมู่บ้านจะพึ่งเสียงจากสภาหมู่บ้านซึ่งประกอบด้วยชนชั้นผู้นำรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการเพื่อประชุมเรื่องสำคัญของหมู่บ้านเป็นครั้งคราว มติของที่ประชุมมักจะเป็นที่ยอมรับนำไปปฏิบัติ อย่างไรก็ตามหากหัวหน้าหมู่บ้านทำตามอำเภอใจอาจถูกขอร้องให้เปลี่ยนใจหรือความคิดใหม่ มิฉะนั้น พวกผู้สูงอายุในหมู่บ้านอาจตัดสินให้พ้นจาก

ตำแหน่ง และเมื่อมีกรณีพิพาทเกิดขึ้นระหว่างลูกบ้านหัวหน้าหมู่บ้านจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ย การตัดสินลงโทษจะใช้การปรับเป็นเงิน ยกเว้นกรณีร้ายแรง เช่น การฆาตกรรม จะนำตัวผู้กระทำผิดส่งให้ตำรวจไทยจัดการ แต่สำหรับหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกล ไม่มีทางติดต่อกับเจ้าหน้าที่บ้านเมืองจะมีการแต่งตั้งนักบวชเรียกว่า "โพ" (Po) ทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยภายในหมู่บ้าน และปฏิบัติให้เป็นไปตามคำตัดสินของหัวหน้าหรือเป็นผู้บังคับโทษนั้นเอง

ชาวเขาเผ่าม้ง

ม้งในไทยส่วนใหญ่อพยพมาจากลาวและพม่าและมีความเกี่ยวข้องกับเผ่าชาวในภาคใต้ของจีน พวกม้งเข้ามาอาศัยอยู่ทั่วไปในเขตภาคเหนือ พบที่จังหวัดน่าน เชียงราย เชียงใหม่ แพร่ ทางตอนเหนือของจังหวัดเพชรบูรณ์ และพิษณุโลก และพบที่จังหวัดเลยด้วย ม้งดำรงชีพด้วยการเกษตรโดยทำไร่เลื่อนลอย ปลูกข้าว ข้าวโพด และเลี้ยงสัตว์แต่อาชีพหลักของเผ่าคือการปลูกฝิ่น (ขจัดภัย บวรพัฒน์, 2538)

เนื่องจากม้งมีพื้นเพเดิมมาจากประเทศจีนจึงมีภาษาและวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับชาวจีน เช่น การใช้แบ่งแยกวงศ์ตระกูล พี่น้องและสมาชิกของฝ่ายชายจะมีความสำคัญกว่าและเป็นกลุ่มร่วมมือที่ใหญ่ที่สุดในหมู่บ้าน ภายในหมู่บ้านที่ประกอบด้วยสมาชิกวงศ์ตระกูลเดียวกัน ผู้อาวุโสของวงศ์ตระกูลจะได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านและเมื่อหัวหน้าหมู่บ้านสิ้นชีวิตลงลูกชายคนโต หรือผู้มีอาวุโสสูงสุดมักจะเป็นผู้สืบตำแหน่งหัวหน้าแทน แต่สำหรับหมู่บ้านที่อยู่รวมกันมากกว่าหนึ่งวงศ์ตระกูล (แซ่) หัวหน้าของวงศ์ตระกูลที่ใหญ่ที่สุดและมีอิทธิพลมากที่สุดอาจได้รับเลือกเป็นหัวหน้า อย่างไรก็ตามหากวงศ์ตระกูลที่น้อยกว่าสามารถรวมตัวกันได้หัวหน้าหมู่บ้านที่ได้รับการเลือกอาจมาจากกลุ่มข้างน้อยก็ได้ การปกครองของชาวม้งจะใช้วิธีการออกเสียงและถือเสียงข้างมากเป็นหลัก ในการประชุมหมู่บ้านจะประกอบด้วยสมาชิกที่เป็น "ผู้ชายที่เป็นใหญ่" ซึ่งมีสิทธิออกเสียงในที่ประชุมได้ ส่วนผู้หญิงและเด็กมีสิทธิเข้าร่วมการประชุมเพื่อรับฟังและให้ความเห็นแต่ไม่มีสิทธิออกเสียง ความเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ นั้น ม้งมิได้ถืออายุเป็นเครื่องวัด แต่จะใช้เกณฑ์ของความรับผิดชอบความสามารถในการทำงาน และผลงานที่ได้ทำเป็นหลัก โดยที่ประชุมหมู่บ้านจะเป็นผู้พิจารณากำหนด (ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์, 2529) โดยปกติหัวหน้าหมู่บ้านจะเป็นประธานในที่ประชุม เว้นแต่การประชุมเพื่อเลือกหัวหน้าใหม่จะเลือกผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเป็นผู้อาวุโสในวงศ์ตระกูลคนหนึ่งทำหน้าที่เป็นประธาน มติที่ประชุมจะถือเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ หากคะแนนเสียงเท่ากันประธานจะมีอำนาจชี้ขาดข้อกำหนดของหมู่บ้านที่ได้จากการประชุมจะต้องได้รับการยึดถือและปฏิบัติตามชาวเขาเผ่าม้งทุกคนในหมู่บ้าน

หัวหน้าหมู่บ้านมีความรับผิดชอบเช่นเดียวกับหัวหน้าครอบครัว มีหน้าที่เป็นผู้แทนของหมู่บ้านในการเจรจาติดต่อกับคนภายนอก ดูแลรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี ตัดสินข้อพิพาทระหว่างครอบครัว ตัดสินใจในการโยกย้ายหมู่บ้านและอพยพลูกบ้านเมื่อเกิดการสู้รบหรือสงครามหรือกรณีฉุกเฉินเมื่อเกี่ยวข้องกับความปลอดภัยของหมู่บ้าน และมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจที่จะเดินทางไปหาที่ทำกินใหม่ มีอำนาจในทางตุลาการโดยไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างหมู่บ้านด้วย ถึงแม้หัวหน้าหมู่บ้านจะมีอิสระในการปกครองหมู่บ้าน แต่ก็ต้องคำนึงถึงมติของที่ประชุมหมู่บ้านเพราะหากหัวหน้าหมู่บ้านฝ่าฝืนหรือขัดแย้งที่ประชุมหมู่บ้าน ที่ประชุมหมู่บ้านอาจมีมติให้ถอดถอนหัวหน้าหมู่บ้านแล้วเลือกตั้งคนอื่นเป็นหัวหน้าหมู่บ้านแทนได้ และหัวหน้าหมู่บ้านจะสิ้นสภาพโดยการลาออกเอง หรือที่ประชุมหมู่บ้านมีมติให้ลาออก การอพยพไปอยู่ที่อื่น หรือการตาย

ในการอยู่ร่วมกันชาวม้งจะยึดถือหลักตามจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัดและนำกฎข้อบังคับยึดติดกับกฎติผี เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสะดวกในการปกครอง หากผู้ใดทำผิดต่อบัพัญญติถือว่าผู้นั้นกระทำผิดต่อผี เรียกว่า “ผิดผี” จะได้รับอันตราย เพราะหากมีผู้ฝ่าฝืนจะส่งผลต่ออำนาจปกครองล่าช้าให้เกิดความวุ่นวายในชุมชน ผู้ปกครองจึงจัดให้มีขบวนกรรจทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยและสร้างมาตรการลงโทษเพื่อให้กฎเกณฑ์มีความศักดิ์สิทธิ์ การแก้ไขเมื่อผิดผีทำได้โดยกรณีต่างๆ อันเป็นลักษณะของการลงโทษ เช่น จะถูกปรับไหม เลี้ยงผี หรือถูกโบย เป็นต้น จะได้ไม่ถูกผีฟาลงโทษ

เมื่อเกิดมีกรณีพิพาทหรือเหตุร้ายแรง (คดีอาญา) เกิดขึ้นภายในหมู่บ้านม้งจะมีกระบวนการยุติธรรมของเผ่าม้งเอง โดยแยกเป็นสองระดับคือ ในระดับครอบครัว ผู้เฒ่าผู้แก่ของสกุลจะเป็นผู้ชี้ขาดตัดสินข้อพิพาทระหว่างคู่กรณีที่อยู่ในสกุลเดียวกัน เมื่อผู้เสียหายนำความมาร้องเรียนต่อผู้เฒ่า คำตัดสินของผู้เฒ่าจะถือเป็นเด็ดขาด ซึ่งหัวหน้าหมู่บ้านจะไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวเพราะถือว่าเป็นเรื่องภายในครอบครัว ในระดับหมู่บ้านจะมีคณะกรรมการกลางทำหน้าที่ตัดสินข้อพิพาทระหว่างคู่กรณีต่างสกุล เมื่อผู้เสียหายนำความไปร้องเรียนต่อหัวหน้าหมู่บ้าน หัวหน้าหมู่บ้านจะเรียกคู่กรณีมาสอบถาม หลังจากนั้นจึงตั้งคณะกรรมการกลาง การแต่งตั้งคณะกรรมการกลางทำได้ 2 วิธี คือ หัวหน้าหมู่บ้านเป็นผู้แต่งตั้ง โดยความยินยอมของคู่กรณี วิธีนี้หัวหน้าหมู่บ้านจะไม่แต่งตั้งคนที่อยู่ในสกุลเดียวกันกับคู่กรณีมาทำหน้าที่ หรือคู่กรณีอาจแต่งตั้งกรรมการเองฝ่ายละเท่าๆ กัน โดยอาจคัดเลือกบุคคลจากคนในสกุลของอีกฝ่ายมาเป็นกรรมการของตนก็ได้ แต่ห้ามเลือกคนในสกุลเดียวกัน ปกติจะมีประมาณ 6 - 10 คน เพื่อตัดสินข้อพิพาทดังกล่าว การพิจารณาคดีจะทำที่บ้านพักหัวหน้าหมู่บ้านซึ่งจะทำหน้าที่เป็นประธานกรรมการด้วย ภายหลังจากการซักถามข้อเท็จจริงจากทุกฝ่ายแล้ว คณะกรรมการจะตัดสินโดยการออกเสียง ผลการพิจารณาจะถือตามเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ กรณีคะแนนเสียงเท่ากันประธานกรรมการจะเป็นผู้ตัดสินชี้ขาด ผู้แพ้คดีและถูกตัดสินว่าผิดจะได้รับการลงโทษด้วยการปรับไหม ค่าปรับจะถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็นของหัวหน้าหมู่บ้าน ส่วนที่สองจะแบ่งให้แก่ผู้ชนะคดีครึ่งหนึ่ง อีกครึ่งหนึ่งจะนำไปแบ่งระหว่างคณะกรรมการกลางคนละเท่าๆ กัน อย่างไรก็ตาม กรณีที่เกิดการฆาตกรรมขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรงและกระทบต่ออำนาจปกครองของรัฐบาลกลาง ชาวม้งจะนำความแจ้งแก่เจ้าหน้าที่ตำรวจหรือนายอำเภอเพื่อให้เจ้าหน้าที่รัฐจัดการต่อไป

ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง

“กะเหรี่ยง” เป็นคำที่คนไทยภาคกลางใช้เรียกชาวเขาเผ่าหนึ่ง ซึ่งพม่าเรียกว่า “กะยีน” (Kayin) ส่วนคนไทยภาคเหนือและพวกไทใหญ่เรียกว่า “ยาง” ส่วนชาวยุโรปเรียกว่า “Karen” (ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, 2538)

ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงอพยพเข้ามาอยู่ในไทยตามจังหวัดต่างๆ ในเขตภาคเหนือและภาคตะวันตก พบที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน กาญจนบุรี เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ และราชบุรี กะเหรี่ยงทำมาหากินอยู่ประจำที่ ไม่ชอบย้ายถิ่นฐาน ไม่ปลูกหรือค้าฝิ่นเหมือนพวกม้ง และมุเซอ แต่จะดำรงชีพด้วยการทำไร่ในพื้นที่ที่หัวหน้าครอบครัวเป็นผู้กำหนด และเลี้ยงสัตว์ รวมกลุ่มกันจับปลาหรือล่าสัตว์

การอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้าน จะมีผู้นำหมู่บ้านซึ่งอาจเป็นผู้นำทางพิธีกรรมด้วย ชาวกะเหรี่ยงจะเรียกผู้นำทางพิธีกรรมหรือผู้นำทางศาสนาของชุมชนว่า “เซียงเก็งกู” หรือหัวหน้าหมู่บ้านผู้เฒ่า ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ได้มาโดยการสืบทอดจากฝ่ายบิดา ทุกหมู่บ้านต้องมีเซียงเก็งกู เซียงเก็งกูจึงเป็นผู้มีอิทธิพลที่สุดในหมู่บ้าน เป็นหัวหน้าหมู่บ้าน

และเป็นหัวหน้าในการทำพิธีกรรมด้วย ทางราชการมักตั้งเชื้อเพลิงเป็นผู้ใหญ่บ้านของชาวกะเหรี่ยง เพื่อเป็นตัวแทนติดต่อกับทางอำเภอ แต่ผู้ใหญ่บ้านส่วนมากถือว่าการเดินทางมาอำเภอเป็นงานที่ไม่สำคัญและเป็นภาระ เพราะไม่มั่นใจในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ไทย และรู้สึกว่าการตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านที่ทางการแต่งตั้งให้ไม่มีอำนาจและเกียรติภูมิ และวิธีของทางราชการก็ไม่สามารถประสบผลสำเร็จและไม่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนที่เขาเป็นผู้แทนอยู่

หัวหน้าหมู่บ้านจะมีอำนาจเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน เช่น ตัดสินรับเข้าเป็นสมาชิกในหมู่บ้าน พิจารณาข้อขัดแย้งต่างๆ แม้ผู้นำจะมีอำนาจแต่ในการตัดสินมักจะฟังเสียงส่วนมาก หัวหน้าครอบครัวหรือชายที่แต่งงานแล้วสามารถแสดงความคิดเห็นของตนเองและมีอิทธิพลต่อที่ประชุมของหมู่บ้าน กิจกรรมที่สำคัญๆ ที่เกี่ยวกับหมู่บ้านจะได้รับการอภิปรายในระหว่างกลุ่มบุคคลที่รวมตัวกันอย่างหลวมๆ ซึ่งเรียกกันว่า “โพล่ง พู เชีย” การหาหรือมักมีวัตถุประสงค์ให้เกิดการรวมตัวกันเพื่อจัดปัญหาความขัดแย้งมากกว่าจะเป็นการออกเสียงลงคะแนนอย่างเป็นทางการ ข้อพิพาทที่จำเป็นต้องจัดการประกาศความผิด ได้แก่ ความผิดทางเพศ ซึ่งมักเกี่ยวกับการผิดผีหรือได้เสียก่อนแต่งงาน การลักขโมย การทำลายทรัพย์สินผู้อื่น การสบประมาท และอื่นๆ การลงโทษมักจะกระทำในลักษณะของการปรับไหมแล้วนำไปแบ่งเท่าๆ กัน ในสภาผู้เฒ่าของหมู่บ้านซึ่งเข้าร่วมพิจารณาคดีหรือระหว่างผู้เสียหาย ส่วนพวกมีนิสัยชอบลักเล็กขโมยน้อย นักปล้ำผู้หญิง หรือผู้ชอบหมิ่นประมาทผู้อื่น อาจถูกขับไล่ออกจากหมู่บ้าน สำหรับความผิดร้ายแรง เช่น ฆ่ากันตาย สมัยก่อนผู้กระทำผิดจะถูกประหารชีวิต ปัจจุบันชาวกะเหรี่ยงถือว่าเป็นหน้าที่ของทางการบ้านเมืองจะจัดการนำเอาตัวคนมาลงโทษ แต่ทางปฏิบัติพวกเขาและเจ้าหน้าที่ตำรวจมักจะจ้างคนติดฝิ่นดักซุ่มฆ่าคนที่ถูกตัดสินลงโทษอยู่ตามทาง และเมื่อมีกรณีทะเลาะวิวาทกันจนไม่อาจตกลงกันได้ ครอบครัวที่ไม่พอใจอาจย้ายไปอยู่หมู่บ้านอื่น หรืออาจรวมตัวกันตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นใหม่ก็ได้

ชาวเขาเผ่าอีเก้อ

“อีเก้อ” เป็นคำที่ ไทย ลาว และพม่าใช้เรียกชาวเขาเผ่าหนึ่ง ชาวเขาพวกนี้จะเรียกตัวเองว่า “อาฮา” (Akha) ส่วนชาวจีนจะเรียกว่า โวนี (Woni) เพราะเกี่ยวข้องกับพวกที่พูดภาษาโล-โล ในภาคใต้ของยูนนาน (ซจัดภัย บุญพัฒน์, 2538)

ชาวเขาเผ่าอีเก้อพยพมาอยู่บริเวณชายแดนพม่า ลาว และไทย ซึ่งอุดมสมบูรณ์และมีอากาศเย็นสบายตลอดปี ดำรงชีพด้วยการเพาะปลูกแบบทำไร่เลื่อนลอย พบอีเก้อในเขตอำเภอ แม่จัน แม่คำ และทางเหนือของแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงราย และอำเภอแม่สายจังหวัดเชียงใหม่

หมู่บ้านอีเก้อไม่มีรั้วล้อม หมู่บ้านทุกแห่งจะมีหัวหน้าหมู่บ้านอย่างน้อย 1 คน บ้านของหัวหน้าจะอยู่ตรงกลางหมู่บ้าน หัวหน้าหมู่บ้านจะเรียกว่า เจอมา (Djew Ma) ส่วนหัวหน้าในระดับรองลงไปเรียกว่า เจอยา (Djew Ya) ตำแหน่งหัวหน้าหมู่บ้านได้มาโดยการเลือกตั้งหรือการสืบทอดมรดกก็ได้

ในการอยู่ร่วมกันหัวหน้าหมู่บ้านจะเป็นผู้ปกครอง ได้รับความช่วยเหลือจากสภาผู้สูงอายุ และสภาผู้เป็นเจ้าของครอบครัว หัวหน้าหมู่บ้านมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของลูกบ้าน ตัดสินใจเคลื่อนย้ายที่อยู่ การดำเนินชีวิตบ้านตามกฎข้อบังคับ คำสั่งของหัวหน้าหมู่บ้านทุกคนต้องปฏิบัติตาม หากไม่ปฏิบัติตามต้องย้ายหมู่บ้านใหม่ ผู้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านจะได้รับส่วนแบ่งหนึ่งในสี่ของสัตว์ที่ล่ามาได้ และเพื่อเป็นการตอบแทนหัวหน้าหมู่บ้านจะต้องจัดเลี้ยงอาหารแก่ลูกบ้านปีละ 3 ครั้ง ถ้าไม่สามารถทำได้ก็อาจขอให้ลูกบ้านที่ร่ำรวยจัดเลี้ยงแทนได้

อีกอ้อมกฎหมายศีลธรรมอย่างเข้มงวด ผู้ทำผิดกฎหมายจะต้องถูกปรับโดยเรียกเป็นเงินรูปี ผู้รับผิดชอบในการรักษาภูมิลือผู้นำหมู่บ้าน เช่น หัวหน้าหมู่บ้าน หมอผี คนเฒ่าคนแก่ การตัดสินคดีจะทำโดยสภาผู้เป็นเจ้าของครอบครัวโดยหัวหน้าหมู่บ้านเป็นผู้หาหลักฐานมาประกอบการพิจารณาตัดสิน โทษสถานเบาสำหรับผู้ละเมิดกฎหมายต้องเสียค่าปรับซึ่งมีอยู่ 4 ระดับ คือ 88.5 รูปี 33.5 รูปี 22.5 รูปี และ 11.5 รูปี ค่าปรับที่ต้องเสียอาจมีการต่อรองให้ลดลงได้ แต่ทั้งนี้ต้องไม่ต่ำกว่าอัตราค่าปรับในระดับที่ต่ำกว่าลงไป และไม่เกี่ยวกับหมู ข้าว ข้าวโพด เหล้า ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องใช้ในการทำพิธีกรรม ผู้กระทำความผิดจะได้รับการลงโทษด้วยการจ่ายค่าเสียหายให้แก่ผู้ที่ถูกทำร้ายร่างกาย เหตุการณ์ร้ายแรงเช่น การฆ่าฟันกัน การลักขโมย และการทะเลาะวิวาทมักจะไม่น่าจะเกิดขึ้นในหมู่บ้านอีกอ้อม พวกหัวขโมยและผู้กระทำความผิดสองครั้งขึ้นไปจะถูกเนรเทศ แต่หากมีการฆ่ากันตายผู้ฆ่าอาจถูกตัดสินให้ตายตกไปตามกัน บทลงโทษที่ผู้ขายกล้วยที่สุด คือ การตัดหางเปียซึ่งจะทำให้เขาตายทั้งเป็นด้วยความกลัว ผู้ที่ถูกลงโทษอาจเป็นบ้าตามความเชื่อที่มียึดได้ ชาวอ้อมจึงมีความเชื่อศรัทธามาก นอกจากนี้แล้วยังมีประเพณีการทำผู้กระทำความผิดโดยหัวหน้าจะถือภาชนะใส่ของเหลวร้อนเดินทั่วหมู่บ้านให้ทุกคนดื่ม เชื่อกันว่าของเหลวนั้นจะนำโชคร้ายและความตายมาสู่ผู้กระทำความผิด

การจัดระเบียบภายในของชนกลุ่มน้อยตามตัวอย่างดังกล่าวมาแล้วข้างต้น รวมถึงการระงับข้อพิพาทภายในชุมชนชาวไทยที่อยู่ห่างไกลมักใช้วิธีจัดการกับผู้กระทำความผิดซึ่งละเมิดกฎหมายเกณฑ์ของกลุ่มเองอย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ผ่านกระบวนการยุติธรรม วิธีการเหล่านี้บางอย่างแม้จะขัดแย้งกับกฎหมายไทยและทางราชการก็ทราบดี แต่เพราะเหตุผลทางด้านการเมืองการปกครองและอุปสรรคในการเข้าถึงดินแดนห่างไกลจึงต้องยอมรับและปล่อยให้ชนกลุ่มน้อยเหล่านั้นดูแลกันเอง ซึ่งอาจมีประสิทธิภาพในทางป้องกันอาชญากรรมมากกว่าการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมที่ล่าช้า และเน้นพิธีการของระบบราชการไทย

สรุปท้ายบท

แนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยที่ได้ค้นหามาจากร่องรอยรากฐานความคิดเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมในสังคมไทยจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งการสืบค้นทุนทางสังคมเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชนในด้านต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ไม่ว่าจะมองจากภาพใหญ่ คือ ทุนทางสังคมที่ดำเนินการโดยภาครัฐ และมองจากภาพย่อย คือ ส่วนที่เป็นวิถีชีวิต และการปฏิบัติของชุมชนหรือท้องถิ่น ซึ่งทั้งสองภาพเป็นเรื่องที่คาบเกี่ยว หักซ้อนกันอยู่ การสืบค้นแนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยในมิติต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ก็เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้เกิดการผูกโยงสัมพันธ์ภาพในชุมชน และจะได้นำไปวิเคราะห์ประเด็นที่จะสามารถนำไปพัฒนาหรือต่อยอดในการเปิดพื้นที่ชุมชนในการอำนวยความสะดวกยุติธรรม และนำไปสู่การหาส่วนผสมที่ลงตัวสำหรับยุติธรรมชุมชน และกระบวนการยุติธรรมของไทยต่อไป

จากการวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้อง ลงพื้นที่ชุมชนเพื่อการศึกษาแบบมีส่วนร่วม และจากการสัมภาษณ์พบว่ามีการศึกษาซึ่งเป็นแบบจำลองยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยที่น่าสนใจ ดังนี้

กรณีศึกษาที่หนึ่ง:

ยุติธรรมชุมชนใน “จอกขวาง” จังหวัดมหาสารคาม: กฎเหล็กในการจัดระเบียบชุมชน

ความเป็นมาของชื่อ “จอกขวาง” นั้น เกิดจากลำห้วยจอกขวาง ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า “หนองสิม” ซึ่งลำห้วยนี้มีความลึกและมีจอกแทนเป็นจำนวนมาก ทำให้การคมนาคมไม่สะดวก เวลาจะข้ามฝั่งไปต้องแหวกจอกแทนออกทุกครั้งไป ชาวบ้านจึงเรียกชื่อว่า “บ้านจอกขวาง” นอกจากนี้ นายชยุต ไชยธานี (อ้างถึงใน กรมคุมประพฤติ, ม.ป.พ.) ผู้นำชุมชนจอกขวางเล่าว่าเมื่อก่อนใช้คำว่า “เจ้าขวาง” เพราะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีศาลพระผู้ใหญ่เป็นผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน ผู้ใดจะมาลบหลู่หรือปฏิบัติในสิ่งที่ไม่สมควรในบริเวณหมู่บ้านไม่ได้จะต้องมีอันเป็นไป แต่ปัจจุบันคำว่า “เจ้าขวาง” ได้เพี้ยนมาเป็น “จอกขวาง”

สำหรับที่ตั้งของบ้านจอกขวางนั้นตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 26 ตำบลหนองแสง อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเดิมพื้นที่ทั้งสองหมู่บ้านเป็นพื้นที่เดียวกัน แต่เมื่อมีการแบ่งเขตปกครองตามระเบียบของกระทรวงมหาดไทยทำให้บ้านจอกขวางต้องแยกเป็นสองหมู่บ้านตั้งแต่ปี พ.ศ.2541 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามทั้งสองหมู่บ้านก็ยังคงมีกิจกรรมร่วมกันเหมือนอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต

ยุติธรรมชุมชนในชุมชนจอกขวาง

สำหรับการดำเนินกิจกรรมของชุมชนจอกขวางที่เกี่ยวข้องกับการกิจของยุติธรรมชุมชนนั้น สมาชิกในชุมชนจอกขวางมีการทำประชาคมร่วมกันและได้กำหนดกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชนซึ่งมีความครอบคลุมทั้ง 4 การกิจของยุติธรรมชุมชน (ราชันย์ ธรรมจันทร์, 1 ธันวาคม 2549) ดังนี้

ภารกิจการป้องกันความขัดแย้งในชุมชน ชุมชนจอกขวางมีการติดประกาศกฎ ระเบียบข้อบังคับของหมู่บ้านให้สมาชิกในชุมชนทุกคนได้รับทราบกันเพื่อป้องกันปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในชุมชน เช่น ในเรื่องยาเสพติด มีการจัดตั้งสมัชชาต่อต้านยาเสพติดและประกาศสัจจะ (แสดงเจตน์จำนง) ในเรื่องยาเสพติดดังนี้

1) สมัชชาขอประกาศว่า ยาเสพติด คือตัวการบ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ ผู้เกี่ยวข้องคือ ผู้ทรยศต่อแผ่นดิน

2) สมัชชาจะรวมพลังกันแก้ไขปัญหายาเสพติดให้หมดสิ้นไปจากหมู่บ้าน หมู่ที่ 6 และ หมู่ที่ 26 โดยเร็ว

3) สมาชิกจะต่อต้านกับกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด โดยไม่หวั่นเกรงกับอิทธิพลใดๆ ทั้งสิ้น

นอกจากนี้ยังมีกฎเหล็ก (ข้อห้าม) ของหมู่บ้าน ที่เกี่ยวกับยาเสพติด ดังนี้

1) สมาชิก จะให้โอกาสสำหรับผู้เสพ โดยจะว่ากล่าวตักเตือน แนะนำให้ไปบำบัดรักษา สำหรับผู้ค้าผู้ขาย จะขอร้องให้เลิก ถ้าไม่เชื่อฟังจะเข้าร่วมกับเจ้าหน้าที่จับกุมให้ดำเนินคดีให้ถึงที่สุด

2) ถ้ายังไม่เชื่อฟัง ขัดขืน ต่อต้าน จะถือว่าเป็นผู้ทรยศต่อหมู่บ้าน และฝ่าฝืนอำนาจลงของประชาชน จะขับไล่ออกจากหมู่บ้านทันที

3) ถ้าขับไล่แล้วยังดื้อดึง จะถือว่าเป็นท้าวทลายอำนาจรัฐ เป็นผีปอบและผีเปรต กินลูกกินหลาน ทำลายชาติบ้านเมือง และทรยศต่อแผ่นดิน “ต้องทำลายทิ้ง”

นอกจากนี้ชุมชนจอกขาวยึดมั่นให้ความเคารพในพระพุทธศาสนา รวมถึงวัฒนธรรมความเชื่อที่ดั้งเดิม โดยสมาชิกในชุมชนสามารถสาบานตนไม่ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดได้ (การหักดิบ) เพราะเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของปุตาวาผู้ใดที่ประพฤติดังกล่าวไม่ดีก็จะไม่ประสบความสำเร็จในชีวิต จะถูกสาปแช่งจากปุตาวา ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนที่สามารถนำมาใช้ในการป้องกันความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในชุมชน

ภารกิจการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ สำหรับการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์นั้น เมื่อเกิดกรณีความขัดแย้งขึ้นในชุมชน ผู้นำชุมชนในที่นี้คือผู้ใหญ่บ้าน จะเรียกคู่กรณีทั้งสองฝ่ายพร้อมด้วยผู้ใหญ่ที่ทั้งสองฝ่ายซึ่งขัดแย้งกันให้ความเคารพนับถือ มาทำการไกล่เกลี่ยเพื่อให้คู่กรณีกลับมาคืนดีกันอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความขัดแย้งในชุมชนเป็นลำดับขั้นตอนที่น่าสนใจดังนี้

ความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด

1. บุคคลหรือครอบครัวใดเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดหรือนำเข้าหมู่บ้าน จะต้องถูกลงโทษจากคณะกรรมการหมู่บ้าน ดังนี้

- 1.1 จะถูกตักเตือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน
- 1.2 ถูกลงโทษทางสังคม (บำเพ็ญสาธารณะประโยชน์)
- 1.3 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

2. บุคคลใดเสพยา (สารระเหย) เมื่อถูกพบเห็นหรือจับได้

- 2.1 จะถูกตักเตือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน
- 2.2 ถูกลงโทษทางสังคม (บำเพ็ญสาธารณะประโยชน์)
- 2.3 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

3. บุคคลหรือครอบครัวใดมีพฤติกรรมที่น่าสงสัยจะเกี่ยวข้องกับยาเสพติดต้องยินยอมแสดงความบริสุทธิ์ให้ฝ่ายรักษาความปลอดภัยตรวจสอบได้ ผู้ใดฝ่าฝืน

- 3.1 จะถูกตักเตือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน
- 3.2 ถูกลงโทษทางสังคม (บำเพ็ญสาธารณะประโยชน์)

3.3 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

4. ผู้ปกครอง หรือผู้อุปการะผู้เสียหายต้องยินยอมให้ดำเนินการกับบุตรหรือผู้ในปกครอง ผู้ใดฝ่าฝืน

4.1 จะถูกตัดเดือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน

4.2 ถูกลงโทษทางสังคม (บำเพ็ญสาธารณะประโยชน์)

4.3 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

เรื่องการละเมิด

1. การทะเลาะวิวาทซึ่งกันและกันภายในหมู่บ้าน

1.1 คู่กรณีทั้งสองฝ่ายจะต้องถูกปรับก่อนคนละ 500 บาท

1.2 ถ้าหากคณะกรรมการได้ตรวจสอบแล้วว่า ฝ่ายใดผิดจะต้องถูกปรับอีกคนละ 500 บาท

1.3 ถ้าคู่กรณีฝ่ายใดไม่ต่อสู้มีผู้ทำฝ่ายเดียว ผู้ทำผิดจะต้องถูกปรับเพียงฝ่ายเดียว

1.4 ถ้าคู่กรณีตกลงกันได้ ให้ฝ่ายกระทำผิด รับผิดชอบขอขมาโทษหรือชดเชยค่าทำขวัญแก่

คู่กรณี

1.5 กรณีทะเลาะวิวาทกันในงานทำบุญประเพณีทั้งของส่วนตัวและของส่วนรวม จะต้องถูกปรับคนละ 1,000 บาท ถ้าการทะเลาะวิวาทนั้นเป็นเหตุให้มหรสพต่างๆ ไม่สามารถแสดงต่อไปได้ให้คู่กรณีทั้งสองฝ่ายร่วมกันรับผิดชอบชดเชยค่ามหรสพนั้นๆ แทนเจ้าภาพ

1.6 กรณีคนจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาก่อการทะเลาะวิวาทกับคนในหมู่บ้านให้ใช้กฎระเบียบข้อบังคับของหมู่บ้านทุกประการ

1.7 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

2. การทำให้ทรัพย์สินของผู้อื่น หรือของสาธารณะเสียหาย

2.1 ต้องชดเชยราคาทรัพย์สินตามมติของคณะกรรมการหมู่บ้าน

2.2 ทำพิธีขอโทษขอขมาต่อเจ้าของทรัพย์สิน และคณะกรรมการหมู่บ้านว่าจะทำตนเป็นพลเมืองดี

ของสังคม

2.3 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

3. สามัการยาทะเลาะกันจนน่าจะเกิดอันตรายแก่กาย

3.1 จะถูกตัดเดือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน

3.2 ถูกปรับไหมจากคณะกรรมการหมู่บ้าน

4. การลวนลามทางเพศ (หญิง) ซึ่งมีอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป ยกเว้นเด็กหญิงต้องส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

กฎหมาย

4.1 ถ้าคู่กรณีตกลงกันไม่ได้ให้ว่ากล่าวตักเตือน

4.2 เรียกร้องค่าเสียหายตามแต่สมควรต่อหน้าคณะกรรมการหมู่บ้าน

4.3 ทำพิธีขอขมาโทษต่อผู้เสียหาย และต่อคณะกรรมการหมู่บ้านว่าจะไม่ทำอีกต่อไป

5. การลักทรัพย์ระหว่างสามั การยา บุพการีหรือผู้สืบสันดาน หรือพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน

- 5.1 ว่ากล่าวตักเตือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน
- 5.2 เรียกร้องค่าเสียหายจากคู่กรณี
- 5.3 ทำพิธีขอขมาโทษต่อผู้เสียหาย และคณะกรรมการหมู่บ้านว่าจะไม่ทำอีกต่อไป
6. การหลอกลวง ฉ้อโกงทรัพย์สินของผู้อื่น
 - 6.1 ว่ากล่าวตักเตือนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 6.2 ปรับใหม่ตามอำนาจพิจารณาของคณะกรรมการ
 - 6.3 ทำพิธีขอขมาโทษต่อผู้เสียหายต่อคณะกรรมการหมู่บ้าน
7. ทะเลาะกัน ส่งเสียงดัง สร้างความรำคาญให้เพื่อนบ้าน
 - 7.1 ว่ากล่าวตักเตือน
 - 7.2 ปรับใหม่ตามข้อตกลงของคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 7.3 ขอขมาโทษต่อผู้เสียหายและคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 7.4 ส่งดำเนินคดี
8. ขั้บรตเสียงดังรบกวนความสงบเรียบร้อยของชาวบ้าน
 - 8.1 ว่ากล่าวตักเตือน
 - 8.2 ปรับใหม่ไม่เกิน 500 บาท
 - 8.3 ส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย
9. เปิดเครื่องเสียงดังรบกวนชาวบ้าน
 - 9.1 ว่ากล่าวตักเตือน
 - 9.2 ปรับใหม่ไม่เกิน 1,000 บาท
 - 9.3 แจ้งความดำเนินคดีต่อไป
10. เสพย์สุรา ครอบงำสติไม่ได้ ประพฤติตนรุ่มรวย
 - 10.1 ว่ากล่าวตักเตือน
 - 10.2 ปรับใหม่ตามข้อตกลงของคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 10.3 ขอขมาโทษต่อผู้เสียหายและคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 10.4 ส่งดำเนินคดี
11. กระทำการอันมิควรต่อหน้าธารกำนัล
 - 11.1 ว่ากล่าวตักเตือน
 - 11.2 ปรับใหม่ตามข้อตกลงของคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 11.3 ขอขมาโทษต่อผู้เสียหายและคณะกรรมการหมู่บ้าน
 - 11.4 ส่งดำเนินคดี

เรื่องเล่นการพนัน

1. ให้คณะกรรมการหมู่บ้านว่ากล่าวตักเตือน

2. แจ้งตำรวจดำเนินคดี

ภารกิจการเยียวยาและเสริมพลัง สำหรับภารกิจในการเยียวยาและเสริมพลังนั้น เมื่อเกิดกรณีความขัดแย้งขึ้นมาแล้วก็จะพยายามไกล่เกลี่ยให้มีการชดใช้ค่าเสียหายให้กับผู้เสียหายหรือผู้ได้รับผลกระทบซึ่งจะออกมาในรูปของค่าปรับตามกฎหมายระเบียบของหมู่บ้าน

ภารกิจการคืนคนดีสู่สังคม ชุมชนบ้านจอกขวางมีภารกิจในการคืนคนดีที่สังคมที่น่าสนใจคือ การทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ โดยชุมชนจะทำการต้อนรับผู้ที่เคยกระทำผิดให้กลับคืนสู่ชุมชนอย่างปกติสุขเป็นการให้โอกาสและสร้างคุณค่าให้กับผู้ที่เคยกระทำผิด นอกจากนี้ยังส่งเสริมอาชีพและให้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน โดยเฉพาะในด้านการส่งเสริมอาชีพนั้น ชุมชนจอกขวางมีกลุ่มอาชีพทำขนมจีนเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับผู้กระทำผิดหลังจากที่ได้ทำพิธีบายศรีแต่ยังไม่รู้ว่าจะประกอบอาชีพใด กลุ่มขนมจีนก็จะรับบุคคลเหล่านั้นเข้ากลุ่มเพื่อให้มีรายได้เลี้ยงตนเองไม่หวนกลับไปกระทำผิดอีก

กรณีศึกษาที่สอง:

ยุทธธรรมชุมชนตำบลปากดุก จังหวัดเพชรบูรณ์: จากโรงพยาบาลสู่ชุมชน

ชุมชนตำบลปากดุก เป็นชุมชนหนึ่งในอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ มีภารกิจยุทธธรรมชุมชนที่สำคัญคือ ภารกิจในเรื่องของการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ ซึ่งมีการดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 เป็นต้นมาโดยพัฒนาการมาจากโครงการโรงพยาบาลตำบล “2 บาทร่วมลงขัน สร้างสรรค์ โรงพยาบาลตำบล” จากแนวความคิดของนายแพทย์ พงศ์พิชญ์ วงศ์มณี ผู้อำนวยการโรงพยาบาลหล่มสัก และนางเกษร วงศ์มณี ภรรยา ซึ่งเป็นสาธารณสุขอำเภอหล่มสัก ที่เชื่อว่า “บ้านเป็นสถานที่ที่มีระบบดูแลสุขภาพแบบการพึ่งพาตนเองและครอบครัวทั้ง 4 มิติ ได้แก่ กาย ใจ สังคม จิตวิญญาณ ความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณี” นอกจากนี้ยังเชื่อว่าบ้านหรือครอบครัวจะเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคมที่ทำให้เกิดความสุขของสุขภาพมากที่สุด เมื่อเจ็บป่วยประชาชนก็สามารถเลือกบ้านเป็นเตียงนอนได้ โดยไม่ต้องไปนอนที่โรงพยาบาล สมาชิกในครอบครัวก็จะเป็นผู้ดูแลสุขภาพซึ่งกันและกันด้วยความเอื้ออาทร ด้วยความรักความเข้าใจได้อย่างดีเยี่ยม โดยได้รับคำแนะนำจากทีมสุขภาพโรงพยาบาลตำบลและแกนนำสุขภาพที่ผ่านการอบรม (พงศ์พิชญ์ วงศ์มณี และเกษร วงศ์มณี, ม.ป.พ.)

สำหรับการดำเนินและแก้ไขปัญหาคือการร่วมมือสนับสนุนจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เพราะเชื่อว่าหากปล่อยให้เจ้าหน้าที่รัฐมีบทบาทเพียงฝ่ายเดียว ประชาชนและท้องถิ่นไม่มีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูล การตัดสินใจและทางเลือกที่ต้องแก้ไขปัญหาร่วมกัน ก็จะทำให้ไม่เกิดความยั่งยืนในโครงการเพราะทุกฝ่ายยังไม่ตระหนักถึงการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญห การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนที่เป็นรูปธรรมคือ การร่วมลงขันของสมาชิกในชุมชนคนละ 2 บาท ต่อเดือน หรือ 24 บาท ต่อปี และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นก็จะสมทบอีกไม่น้อยกว่าจำนวนเงินที่สมาชิกในชุมชนได้ลงขันร่วมกัน เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินการโรงพยาบาลตำบล เช่น การจัดส่งบุตรหลานในชุมชนไปศึกษาต่อทางด้านพยาบาลและสาธารณสุขเพื่อกลับมาทำงานในชุมชนหลังสำเร็จการศึกษาแล้ว หรือการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นในการให้บริการประชาชน เป็นต้น

ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทตำบลปากดุก: การกิจในการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์

การจะดำเนินกิจกรรมโครงการของโรงพยาบาลตำบลจะมีการทำประชาสัมพันธ์เพื่อรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมและรับรู้ข้อมูลเพื่อการตัดสินใจดำเนินกิจกรรมในชุมชนร่วมกันระหว่างภาครัฐ ท้องถิ่น และประชาชน ทำให้ลดปัญหาความขัดแย้งในเรื่องต่างๆ ทั้งการปฏิบัติ และการบริหารจัดการการสื่อสารที่ไม่ตรงกัน และเกิดความร่วมมือเป็นอย่างมาก ทำให้ผู้นำท้องถิ่นและประชาชนมีโอกาสพูดคุยหารือ แลกเปลี่ยนข้อมูลกันบ่อยมากขึ้น ตำบลปากดุกจึงได้คิดต่อยอดการดำเนินการจากโครงการดังกล่าว โดยพยายามมองปัญหาในชุมชนตนเองว่าความไม่สงบสุข หรือปัญหาที่ยังเกิดขึ้นในชุมชนเป็นเรื่องใด จะแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างไร โดยเฉพาะในเรื่องปัญหาอาชญากรรม ปัญหาเสพติด ปัญหาพฤติกรรมวัยรุ่น ซึ่งมีข้อจำกัดในการดำเนินการของฝ่ายปกครองและตำรวจ จึงได้ร่วมกันจัดระเบียบชุมชนและจัดตั้ง "ศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทชุมชนตำบลปากดุก" ขึ้น มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อความสุขและความเป็นระเบียบเรียบร้อยในชุมชน ป้องกันและปราบปรามพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อน เช่น การทะเลาะวิวาท การทำลายสิ่งสาธารณประโยชน์ การลักทรัพย์ การขบขี้ที่ไม่ปลอดภัยรวมทั้งช่วยเหลือให้ประชาชนมีวินัยและมีความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน (เกษร วงศ์มณี, ม.ป.พ.)

การดำเนินการของศูนย์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทชุมชนตำบลปากดุกมีอดีตผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดหล่มสัก นายวิฑูร คล่องมือคุณ รับเป็นที่ปรึกษาและให้คำแนะนำการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยฯ มาโดยตลอด โดยเฉพาะการให้ความรู้ในด้านกฎหมาย ทั้งนี้ ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความยั่งยืนของการดำเนินในศูนย์ไกล่เกลี่ยฯ ที่สำคัญ คือ ความเชื่อมั่นของประชาชนต่อผู้นำในท้องถิ่น ความรักความสามัคคีและวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชน ความโปร่งใสในการจัดการของคณะกรรมการ การมีโอกาสรับรู้ข้อมูล และการสื่อสารที่ดี สำหรับผลการดำเนินงานของศูนย์ไกล่เกลี่ยฯ ในระยะแรกเป็นการแก้ไขปัญหาแบบตั้งรับ คือเมื่อเกิดเหตุแล้วก็จะทำการไกล่เกลี่ย ซึ่งสามารถดำเนินการไกล่เกลี่ยได้สำเร็จทุกเรื่อง ต่อมาชุมชนได้ร่วมกันออกข้อบังคับของชุมชนเพื่อจัดระเบียบความเรียบร้อยในชุมชน ซึ่งถือเป็นการป้องกันการเกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชนได้ เนื่องจากผู้ปกครองของเยาวชนในชุมชนมีการสอดส่องดูแลพฤติกรรมบุตรหลานมากยิ่งขึ้น อันจะส่งผลให้ปัญหาความขัดแย้งลดลงโดยปริยาย

กรณีศึกษาที่สาม:

ชุมชนบ้านสละม จังหวัดปัตตานี: ตัวอย่างยุทธธรรมชุมชนในชุมชนมุสลิม

ชุมชนบ้านสละมอยู่ในเขตปกครองของหมู่ที่ 8 ตำบลนาประดู่ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี โดยชื่อ "สละม" มาจากคำว่า "สละมัต" ในภาษามลายู แปลว่า สันติ หรือถ้าใช้กับกรณีการเดินทางก็จะหมายถึงขอให้โชคดี พื้นฐานการรวมตัวของสมาชิกในชุมชนเกิดขึ้นมาดั่งกับคำสอนของศาสนาอิสลามซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ โดยมีเป้าหมายในการขับเคลื่อนชุมชน คือการสร้างชุมชนดี (การยำเกรงต่ออัลลอฮ์) ขึ้นมา ซึ่งสมาชิกในชุมชนทุกคนจำเป็นต้องเรียนรู้บทบัญญัติพื้นฐานทางศาสนา (ฟิรฎูฮ์น) ที่ถือเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบในระดับบุคคลที่แต่ละคนจะต้องปฏิบัติ โดยมีกรอบกำหนดวิถีชีวิตชุมชนมุสลิมที่ถูกกำหนดโดยพื้นฐานความเชื่อทางศาสนาที่

สำคัญ 2 ประการได้แก่ หลักศรัทธา และหลักปฏิบัติ มีมัสยิดมาดีนาตุลสาลามเป็นศูนย์กลางการบริหารจัดการของชุมชน ที่มาจากการระดมเงินของสมาชิกในชุมชนและผู้มีจิตศรัทธาร่วมกันสร้างขึ้น มัสยิดมาดีนาตุลสาลาม นอกจากจะเป็นสถานที่ปฏิบัติศาสนกิจประจำวันของสมาชิกในชุมชนแล้ว ยังถือเป็นจุดศูนย์รวมของการจัดกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชนด้วย เช่น การแต่งงาน การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่เกิดขึ้นมาในชุมชน เป็นสถานที่สำหรับเฉลิมฉลองงานเทศกาลต่างๆ ที่มีขึ้นในชุมชน เป็นต้น

ชุกุมฟากัด: ข้อกำหนดเพื่อความสมานฉันท์ในชุมชน

ชุมชนบ้านสลามมีชุกุมฟากัด (ข้อกำหนดเพื่อความสมานฉันท์ในชุมชน) ซึ่งเกิดจากการตกลงร่วมกันของสมาชิกในชุมชนเพื่อนำไปสู่เป้าหมายสุดท้ายนั่นคือชุมชนแห่งการดีทวา (การยำเกรงต่อพระผู้เป็นเจ้า) โดยรายละเอียดของชุกุมฟากัดของบ้านสลามที่สำคัญได้แก่

1. สมาชิกในชุมชนต้องมารับฟังการบรรยายศาสนธรรมจากส่วนมุรูอย่างน้อยสัปดาห์ละ 1 ครั้ง ซึ่งการบรรยายมีขึ้นทุกวันหลังละหมาดมักริบ

2. สมาชิกในชุมชนทุกคนต้องเข้าร่วมละหมาดวันศุกร์ร่วมกันเพื่อรับฟังการคุตบะฮ์จากอิหม่าม

3. สมาชิกในชุมชนที่จะมาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านต้องเรียนหนังสือ หรือต้องมีงานทำเป็นกิจจะลักษณะ

4. ต้องไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ขัดห้ามตามหลักของศาสนาอิสลามและข้อตกลงร่วมกันของหมู่บ้าน เช่น การสูบบุหรี่ การพนัน ดื่มของมึนเมา

สภาชูรอ: เวทีของการปรึกษาหารือของชุมชน

การจัดตั้งองค์กรหรือการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชนบ้านสลามจะมีการปรึกษาหารือของสภาชูรอเป็นหลัก ซึ่งสภาชูรอนี้ประกอบด้วย ส่วนมุรู และคณะกรรมการบริหารมัสยิดจำนวน 15 คน ได้แก่ อิหม่าม คอเต็บ บิหล่าน และคณะกรรมการอื่นๆ อีก 12 คน จะเป็นผู้ตัดสินใจในประเด็นสาธารณะของชุมชนภายใต้กฎเกณฑ์ของหมู่บ้านและหลักคำสอนของทางศาสนา บทบาทของสภาชูรอในชุมชนบ้านสลามนั้นจะเห็นได้จากมติต่างๆ ที่ออกมาเกี่ยวกับการดำเนินงานของชุมชน ซึ่งเกิดจากการปรึกษาหารือของสภาชูรอ เช่น การร่างชุกุมฟากัด มติในการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้าน หรือการเลือกสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลในโควตาของหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งที่ผ่านมาสภาชูรอของหมู่บ้านได้มีมติแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านคนแรกขึ้นมาโดยไม่ได้ใช้ระบบเลือกตั้ง และหลังจากผู้ใหญ่บ้านคนแรกเสียชีวิตลงสภาชูรอก็มีมติแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันขึ้นมาโดยไม่ได้ใช้ระบบการเลือกตั้งอีกเช่นกัน เนื่องจากสภาชูรอมองว่า การนำระบบเลือกตั้งมาใช้ในชุมชนนั้นจะสร้างความแตกแยกให้กับสมาชิกในชุมชน แต่ก็ได้ละเลยหรือไม่เห็นความสำคัญของระบบเสียทีเดียวเพราะการเลือกตั้งสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลครั้งล่าสุด สภาชูรอได้มีมติให้สมาชิกในชุมชนได้นำเสนอนโยบายของแต่ละคนที่ประสงค์จะเป็นตัวแทน และให้สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่เลือกจากนโยบายของผู้สมัครแต่ละคน

ผู้นำ: ผู้กำกับทิศทางของชุมชน

ในชุมชนมุสลิมนั้นผู้นำถือว่ามีความสำคัญอย่างมากสำหรับชุมชนมุสลิม โดยมีบทบัญญัติทางศาสนาขึ้นมาเป็นการเฉพาะที่จะต้องมีการเลือกผู้นำขึ้นมา ซึ่งเมื่อมุสลิมมีการรวมตัวกันเป็นชุมชนก็จะมีภารกิจด้านศาสนา บุคคลขึ้นมาเป็นผู้นำเฉพาะภายในชุมชน ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้นำพาชุมชนมุสลิมไปสู่ความดีงาม และสร้างสรรค์

ประโยชน์ คอยดูแลปกป้องอันตราย หรือความหวาดระแวงใดๆ ที่อาจมีขึ้นได้ และเพื่อเป็นตัวแทนเข้าร่วมประสานงานกับรัฐในกิจการทั่วไป และที่เกี่ยวข้องกับหลักการของอิสลาม ที่สำคัญถือเป็นการตอบสนองปัญหาของพระผู้เป็นเจ้าของด้วย สำหรับบทบาทของผู้นำในชุมชนบ้านสลามสามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ ผู้นำที่มีบทบาทด้านการปกครองซึ่งทำหน้าที่ติดต่อกับประสานงานกับหน่วยงานราชการ หน้าที่ดังกล่าวนี้เป็นบทบาทของผู้ใหญ่บ้าน ส่วนบทบาททางด้านศาสนานั้นผู้นำมีบทบาทได้แก่ จวนฮูรู อีหม่าม คอเต็บ และบิหล่าน

การเข้าถึงสมาชิกในชุมชน

ชุมชนบ้านสลามนอกจากจะมีมัสยิดที่เป็นแหล่งพบปะของสมาชิกในชุมชนแล้ว ยังมีร้านน้ำชาซึ่งถือเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่ข่าวสารต่างๆ ในหมู่บ้านซึ่งมีทั้งหมด 4 ร้าน การเดินทางของข่าวสารความเคลื่อนไหวต่างๆ ที่เกิดขึ้นจะเป็นไปอย่างรวดเร็วและเข้าถึงสมาชิกในชุมชนอย่างถ้วนหน้าเมื่อข่าวสารนั้นถูกส่งผ่านมายังร้านน้ำชา

ภารกิจยุติธรรมชุมชนกับชุมชนบ้านสลาม

สำหรับภารกิจของยุติธรรมชุมชนที่ปรากฏในชุมชนบ้านสลามนั้น มีทั้งภารกิจในการป้องกันปัญหาความขัดแย้ง การแก้ไขความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ การเยียวยาและเสริมพลัง และการคืนคนดีสู่สังคม โดยมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

1. อีบาดะฮ์: การผูกโยงความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนมุสลิมเพื่อป้องกันความขัดแย้ง

อีบาดะฮ์เป็นการประกอบคุณงามความดีโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อถวายแด่พระผู้เป็นเจ้า ตามรูปแบบที่ทรงพอพระทัย การอีบาดะฮ์ในอิสลามมีพื้นฐานมาจากความยึดมั่นศรัทธาในองค์อัลลอฮ์ (ช.บ.) พระผู้เป็นเจ้าและความเป็นพี่น้องในอิสลาม ซึ่งกิจกรรมที่ผูกโยงความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนบ้านสลามแห่งนี้มีหลากหลายกิจกรรมด้วยกันโดยกิจกรรมเหล่านี้มีเป้าหมายเพื่อความเป็นหนึ่งเดียวของสมาชิกในชุมชน ป้องกันความแตกแยกที่อาจเกิดขึ้น ซึ่งกิจกรรมต่างๆ หรืออีบาดะฮ์ที่ใช้ในการผูกโยงสมาชิกชุมชนบ้านสลามนั้นได้แก่ อีบาดะฮ์ที่ปฏิบัติตามช่วงวัยแห่งการดำเนินชีวิต เช่น โครงการเตรียมความพร้อมก่อนใช้ชีวิตคู่ อีบาดะฮ์ที่ปฏิบัติแต่ละวันในรอบสัปดาห์ เช่น คุตบะฮ์วันศุกร์ และอีบาดะฮ์ที่ปฏิบัติแต่ละเดือนในรอบปีตามปฏิทินอิสลามซึ่งนับเดือนตามจันทร์คติ เช่น การละหมาดตะเราะวีเยะ เป็นต้น¹

สำหรับเหตุผลของการนำอีบาดะฮ์มาใช้ในการผูกโยงสมาชิกในชุมชนนั้นถือเป็นการป้องกันความขัดแย้งในระดับตัวตนของสมาชิกในชุมชนแต่ละคนเป็นสำคัญโดยพยายามให้สมาชิกในชุมชนดำรงตนอยู่ในกรอบของหลักศาสนาไม่ให้มีพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับข้อห้ามของทางศาสนา ซึ่งหากสมาชิกในชุมชนแต่ละคนสามารถควบคุมไม่ให้ตนเองปฏิบัติผิดหลักศาสนาแล้ว ความขัดแย้งในระดับอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคลหรือพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับกฎหมายบ้านเมืองก็จะไม่เกิดขึ้น

¹ โปรดอ่านเพิ่มเติมใน มุฮัมหมัดรอฮิอี มุฮอ. 2549. *กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และการจัดการความขัดแย้งในชุมชนมุสลิม*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ฉะนั้นรูปแบบหรือกระบวนการในการป้องกันความขัดแย้งในชุมชนมุสลิมจึงออกมาในลักษณะของการตอบสนองต่อหลักการของศาสนาอิสลามเป็นสำคัญ นอกจากนี้ การจัดการกรณีพิพาทในชุมชนไม่เข้าร่วมอียะตะฮ์ตามที่ได้ตกลงกันไว้ เช่น การไม่เข้าร่วมละหมาดวันศุกร์ ก็กระทำบนพื้นฐานของการดำรงไว้ซึ่งความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนเป็นสำคัญ ซึ่งในอดีตนั้น ชุมชนแห่งนี้เคยใช้มาตรการคว่ำบาตรผู้ที่ไม่เข้าร่วมกิจกรรมโดยการห้ามสมาชิกในชุมชนคบหาสมาคมด้วย แต่การกระทำในรูปแบบดังกล่าวยังผลให้เกิดความแตกแยกของสมาชิกในชุมชนขึ้นมาอย่างมากมาย คณะกรรมการชุรอของชุมชนจึงได้ปรึกษารื้อกันและได้ข้อสรุปว่าให้นำระบบที่คิดขึ้นใหม่นี้มาใช้ โดยการที่ผู้นำได้กำหนดวิธีการปฏิบัติต่อบุคคลที่ไม่ปฏิบัติตามสุกฏมฟากัดของชุมชนไว้ 3 ขั้นตอนคือ

- 1) ถามหาจากเพื่อนบ้านใกล้เคียง
- 2) ผู้นำฝากสลามไปยังบุคคลดังกล่าว
- 3) ผู้นำไปเยี่ยมถึงบ้าน

อย่างไรก็ตามโดยส่วนใหญ่แล้วเมื่อมีการถามหาจากเพื่อนบ้าน บุคคลที่ไม่เข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนก็จะกลับมาร่วมกิจกรรมตามปกติแล้ว เนื่องจากความเกรงใจในตัวของผู้นำ ยังไม่เคยมีกรณีที่ผู้นำใช้มาตรการดังกล่าวเกินกว่า 2 ขั้นตอนแต่อย่างใด

2. มุชาวาเราะฮ์: กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในชุมชนมุสลิม

ชุมชนบ้านสลามมีกระบวนการแก้ไขความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ในชุมชนที่เรียกว่า “มุชาวาเราะฮ์” เป็นรูปแบบที่แสดงถึงกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของสังคมมุสลิมที่อยู่ภายใต้หลัก “ซารีอะฮ์” นอกจากนี้การมุชาวาเราะฮ์ที่ถูกนำมาใช้ในชุมชนบ้านสลามนี้ใช้ในการปรึกษาหารือในเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อหาทางออกหรือแนวทางสำหรับการดำเนินกิจการใดๆ ในชุมชนเพื่อความสงบสุขร่วมกัน ซึ่งในเรื่องราวของความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านสลามก็ได้้นำกระบวนการมุชาวาเราะฮ์มาใช้เพื่อคลี่คลายความขัดแย้งที่เกิดขึ้นด้วยเช่นกัน

ทั้งนี้การปรึกษาหารือดังกล่าวมีคณะกรรมการที่คอยให้คำปรึกษาที่เรียกว่า สภาชุรอ หรือสภามุชาวาเราะฮ์ โดยในชุมชนมุสลิมทั่วๆ ไปประกอบด้วยอิหม่าม (ผู้นำ) คอเต็บ (ผู้ทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้) บิหล่าน (ผู้ทำหน้าที่เรียกร้องเชิญชวนให้ทำความดี) และคณะกรรมการมัสยิดคนอื่นๆ อีก จำนวน 12 คน รวมทั้งหมด 15 คน แต่อาจจะมีบุคคลอื่นๆ เข้ามาร่วมด้วยเช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

สำหรับขั้นตอนกระบวนการในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนมุสลิมบ้านสลามนั้นสามารถสรุปได้ดังนี้

- 1) เมื่อเกิดกรณีความขัดแย้งขึ้นมาในชุมชนไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการลักทรัพย์ กรณีพิพาทเรื่องทรัพย์สินและมรดก กรณีปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา เป็นต้น เรื่องราวความขัดแย้งดังกล่าวจะถูกส่งมายังผู้นำซึ่งผู้ที่ส่งเรื่องดังกล่าวอาจจะเป็นผู้เสียหายหรือคู่กรณี สำหรับผู้นำของชุมชนบ้านสลาม
- 2) เมื่อผู้นำได้รับทราบเรื่องราวความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมาแล้วก็จะทำการปรึกษาหารือกับสภาที่ปรึกษาของชุมชนหรือที่เรียกว่าสภาชุรอ

3) เมื่อได้ทำการปรึกษากับสภาชุมชนแล้วก็จะเรียกคู่กรณีที่มีความขัดแย้งและผู้ที่เกี่ยวข้องเข้าสู่กระบวนการมุขาวาเราะฮ์

4) ทำการมุขาวาเราะฮ์ซึ่งผู้ที่เข้าร่วมในการมุขาวาเราะฮ์จะประกอบด้วยผู้เสียหาย ผู้กระทำผิด กรณีผู้กระทำผิดเป็นเด็กและเยาวชนก็จะมีผู้ปกครองเข้าร่วมด้วย และที่ขาดไม่ได้คือที่ปรึกษาซึ่งมาจากสภาชุมชนอย่างน้อย 1 คนหรือมากกว่าก็ได้ หลังจากทำการมุขาวาเราะฮ์แล้วหากคู่กรณีสามารถตกลงกันได้เรื่องราวความขัดแย้งก็จะนำไปสู่การคลี่คลาย

5) ในบางกรณีที่คู่กรณีไม่สามารถตกลงกันได้ เรื่องราวความขัดแย้งดังกล่าวก็จะถูกส่งต่อไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรณีความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายอาญาไม่ว่าจะเป็นการลักทรัพย์ หรือการทำร้ายร่างกาย หากคู่กรณีไม่สามารถตกลงกันได้ก็จะส่งเรื่องราวความขัดแย้งนี้ไปยังตำรวจเพื่อดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมปกติต่อไป

6) หากเรื่องราวความขัดแย้งนั้นเกี่ยวข้องกับทรัพย์สินและมรดกซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับกฎหมายครอบครัวและมรดกอิสลามหากไม่สามารถคลี่คลายความขัดแย้งในขั้นของการมุขาวาเราะฮ์ เรื่องราวความขัดแย้งดังกล่าวก็จะถูกส่งต่อไปยังคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ซึ่งคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดนี้ถือได้ว่าเป็นหน่วยงานสำหรับอุทธรณ์ของคู่กรณีที่ไม่พอใจการจัดการเกี่ยวกับมรดกและครอบครัวของผู้นำชุมชน

7) หลังจากคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดได้รับเรื่องราวความขัดแย้งแล้วก็จะทำการเรียกผู้มีส่วนได้เสียและผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเข้ามาทำการไต่สวน สำหรับกรณีความขัดแย้งที่เกิดขึ้น หากสามารถประนีประนอมกันได้ถือว่าความขัดแย้งนี้เป็นอันสิ้นสุด

8) หากคู่กรณียังไม่พอใจก็จะนำเรื่องราวความขัดแย้งดังกล่าวส่งต่อไปยังศาลจังหวัด เพื่อพิจารณาดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมต่อไป

อย่างไรก็ตาม กระบวนการมุขาวาเราะฮ์ในแต่ละกรณีความขัดแย้งจะไม่มีกำหนดรูปแบบที่แน่นอน แต่จะมีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ซึ่งในแต่ละกรณีมีเป้าหมายเดียวกัน นั่นคือ การบูรณาการความรู้สึกของผู้เสียหายและผู้กระทำผิดจนนำไปสู่ความสมานฉันท์ในสังคมต่อไป

3. “เตาเบะฮ์”: เงื่อนไขสำคัญของการเยียวยาและฟื้นฟูผู้กระทำผิด

สำหรับการเยียวยาและเสริมพลังนอกจากการจะมีการเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้นกับผู้เสียหายแล้ว การมุขาวาเราะฮ์ในชุมชนมุสลิมยังมีการนำแนวคิดในเรื่องของการเตาเบะฮ์ (การกลับเนื้อกลับตัวต่อพระผู้เป็นเจ้า) เข้ามาใช้ในการเยียวยาผู้กระทำผิดด้วยซึ่งถือเป็นการกระตุ้นให้ผู้กระทำผิดเกิดความสำนึกผิดอย่างยั่งยืน เงื่อนไขของการเตาเบะฮ์ที่สำคัญมี 4 ประการคือ

- 1) หยุดการกระทำความผิดนั้นทันที
- 2) เสียใจอย่างสุดซึ้งในสิ่งที่ได้กระทำ
- 3) ตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะไม่กลับไปทำบาปอีก
- 4) คินสิทิตีได้มีการละเมิด

จะเห็นได้ว่าการเตาบะฮ์นั้นมีความเชื่อมโยงกันระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งอดีตนั้นผู้กระทำผิดจะต้องเสียใจอย่างสุดซึ้งในสิ่งที่ได้กระทำ และอนาคตจะต้องตั้งใจอย่างแน่วแน่ว่าจะไม่กลับไปกระทำบาปนั้นอีก โดยไม่ละทิ้งความเป็นจริงที่จะต้องเผชิญอยู่กับปัจจุบันนั้นคือการถอนตัวออกจากการกระทำผิดนั้นทันทีและคืนสิทธิที่ได้มีการละเมิดของผู้อื่น

4. การคืนคนดีสู่สังคม

หลังจากที่มีการมุขาวาระฮ์เพื่อจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นแล้ว ผู้นำของชุมชนจะมีการกำชับให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายสอดส่องดูแลผู้กระทำผิดให้กลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดีซึ่งที่เห็นเป็นรูปธรรมได้แก่ กรณีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับนักเรียน ซึ่งผู้นำได้สั่งกำชับให้ครูฝ่ายปกครองของโรงเรียนมุฮัมมาดิยะห์ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ผู้กระทำผิดทั้งหมดศึกษาอยู่ให้ดูแลเด็กกลุ่มนี้เป็นพิเศษซึ่งถือว่าเป็นนักเรียนกลุ่มเสี่ยง แทนที่จะใช้วิธีการไล่ออกจากโรงเรียน เนื่องจากการตระหนักว่าหากไม่เปิดพื้นที่สำหรับการกลับตัวของผู้กระทำผิด เด็กกลุ่มนี้ก็จะกลายเป็นปัญหาของสังคมต่อไป การเปิดพื้นที่ดังกล่าวถือเป็นการหยิบยื่นโอกาสครั้งสำคัญให้กับผู้กระทำผิดกลุ่มนี้ด้วย นอกจากนี้ยังรวมถึงการทำงานบริการสังคมของผู้กระทำผิดที่มีการรับผิดชอบการกระทำของตนด้วยการทำความสะอาดห้องน้ำของโรงเรียนและมัสยิดเป็นเวลา 1 สัปดาห์ เป็นต้น

กรณีศึกษาที่สี่:

“กระท่อมแบน” ยุทธธรรมชุมชนในชุมชนกึ่งเมือง กึ่งชนบท: ตัวแทนชุมชนร่วมสมัยของสังคมไทย

“กระท่อมแบน” เป็นอำเภอหนึ่งในสามอำเภอของจังหวัดสมุทรสาคร ประกอบด้วย 8 ตำบล 2 เทศบาล เมือง 76 หมู่บ้าน 30 ชุมชน มีประชากร 137,686 คน ที่ตั้งด้านหนึ่งอยู่ติดกับเขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร (สมบัติ ศิริพงษ์วาทิน, 15 กรกฎาคม 2549)

ข้อมูลจากการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “บทบาทของชุมชนกระท่อมแบน ในการอำนวยความสะดวกและสร้างสันติสุขในชุมชน” ณ หอประชุมโรงเรียนวัดนางสาว อำเภอกระท่อมแบน เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2549 ซึ่งจัดโดยผู้เข้ารับการอบรมหลักสูตร “การบริหารงานยุทธธรรมเชิงรุกแบบบูรณาการ” รุ่นที่ 3 สำนักงานกิจการยุทธธรรม กระทรวงยุติธรรม ร่วมกับชมรมกำนัน ผู้ใหญ่บ้านอำเภอกระท่อมแบน และสภาวัฒนธรรมอำเภอกระท่อมแบน สรุปว่า ลักษณะเด่นของกระท่อมแบนในการนำไปเป็นกรณีศึกษาแบบจำลอง “ยุทธธรรมชุมชน” คือ กระท่อมแบนเป็นชุมชนที่สะท้อนทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยสมัยใหม่ โดยมีลักษณะเด่นอยู่หลายประการ เช่น

1. บางตำบลเป็นเขตอุตสาหกรรมและการค้าที่สำคัญ เช่น ตำบลอ้อมน้อย ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเป็น “เมือง” เป็นชุมชนขนาดใหญ่และหนาแน่นอยู่ติดกับกรุงเทพมหานคร แต่บางตำบล เช่น ตำบลหนองนกไข่ เป็นเขตเกษตรกรรม ทำไร่ ทำนา ทำสวน ส่วนบางตำบลมีลักษณะผสม คือ มีทั้งโรงงานอุตสาหกรรม ย่านการค้า และเกษตรกรรม ปนเปกันไป เช่น ตำบลสวนหลวง ตำบลท่าไม้

2. แนวโน้มของชุมชนเริ่มพัฒนาไปในทิศทางที่เป็นสังคมกึ่งเมือง กึ่งชนบท คือ มีโรงงานอุตสาหกรรมอยู่มาก แต่ก็ยังมีการทำนา ทำสวน และหัตถกรรมในครัวเรือน และแม้จะมีถนนหนทางสำหรับการคมนาคมติดต่อ แต่แม่น้ำลำคลองก็ยังมีสำคัญต่อการทำมาหากิน ประชาชนยังผูกพันอยู่กับสายน้ำ

3. ในด้านสังคม มีทั้งการผสมผสานและความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้คนพื้นถิ่นดั้งเดิมซึ่งเป็นคนไทยดั้งเดิม คนไทยเชื้อสายจีน คนไทยเชื้อสายรามัญ และผู้อพยพเข้ามาใหม่ซึ่งเป็นแรงงานไทยจากภาคอื่นและแรงงานต่างด้าวโดยเฉพาะพม่า ซึ่งทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม

ประชากรพื้นถิ่นดั้งเดิมยังคงรักษาวัดธรรม จาริต ประเพณี อย่างดีและถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวชุมชน แต่ผู้อพยพเข้ามาใหม่ซึ่งส่วนมากเป็นคนงานในโรงงานไม่ได้อาศัยวัฒนธรรม จาริต ประเพณี ของท้องถิ่นเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว เพราะความต่างทางวัฒนธรรม

4. ผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สภาวัฒนธรรม มีบทบาทสำคัญในการการผสมผสานและลดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้คนพื้นถิ่นดั้งเดิมและผู้อพยพเข้ามาใหม่

ผู้คนพื้นถิ่นดั้งเดิมมีความกังวลต่อปัญหาที่เกิดจากผู้อพยพเข้ามาใหม่ แต่ก็ยอมรับว่าผู้อพยพเข้ามาใหม่ ยังให้เกียรติและยอมรับในอำนาจและบทบาทของผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สภาวัฒนธรรม

5. ปัญหาที่ประชาชนในกระทุมแบนเห็นว่าร้ายแรง คือ ยาเสพติด แรงงานเถื่อนที่เป็นคนต่างด้าว และอาชญากรรมที่กระทำต่อทรัพย์สิน

6. โดยภาพรวมวิถีชีวิต วัฒนธรรม และจาริตประเพณี รวมทั้งผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สภาวัฒนธรรม ยังคงมีบทบาทสำคัญในการหลอมรวมผู้คน และควบคุมให้เกิดสันติสุขในชุมชน การจัดตั้งองค์กรของชุมชน: "สภาวัฒนธรรม" "ชมรมกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน"

7. นอกจากชุมชนกระทุมแบนจะมีกระบวนการในการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท ในกรณีที่เกิดข้อพิพาทขึ้น ชุมชนกระทุมแบนยังมีการจัดโครงการและกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างความรู้ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมและสร้างความสมัคสมานสามัคคีให้กับประชาชนในชุมชนอันจะเป็นการป้องกันและบรรเทาเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้น ทั้งยังส่งเสริมและอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดจนรักษาชบธรรมเนียมและประเพณีพื้นบ้านในชุมชนให้คงอยู่สืบไป เช่น โครงการออกตรวจพื้นที่ในช่วงเวลากลางวันเพื่อป้องกันเหตุร้าย โครงการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้กับประชาชน กิจกรรมทำบุญประเพณี กิจกรรมกีฬา และอื่นๆ

ภารกิจยุทธธรรมชุมชนของอำเภอกระทุมแบน

ผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สภาวัฒนธรรม ของกระทุมแบนถือว่ามีบทบาทอย่างมากในภารกิจของยุทธธรรมชุมชน ซึ่งจากการลงพื้นที่ของคณะผู้วิจัย เมื่อวันที่ 23 มิถุนายน 2549 ซึ่งได้พบปะพูดคุยกับผู้นำชุมชนในแต่ละเขตพื้นที่ ได้แก่ นายทศพร ศรีวิไล ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบลดอนไก่อติ นายฐิตณฤช เดิมประยูร สารวัตรกำนัน ตำบลหนองนกไข่ นายประยุทธ สุตาแก้ว สารวัตรกำนันตำบลบางยาง นายปรีชา ปิจฉาการ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8 ตำบลบางยาง นายสมบัติ ศิริพงษ์เวทิน ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9 ตำบลสวนหลวง และนายโทน ม่วงกลม ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 10 ตำบลคลองมะเดื่อ พบว่าในเขตกระทุมแบนมีภารกิจยุทธธรรมชุมชนที่น่าสนใจ 2 ประการ คือ การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ และการป้องกันความขัดแย้ง

1. การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์

การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ในกระทุ่มแบบนี้มีความขัดแย้งในทางคดีแพ่ง และความขัดแย้งในทางคดีอาญาซึ่งมีรูปแบบของการคลี่คลายความขัดแย้งที่เกิดขึ้นแตกต่างกันไป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท: กรณีผิดสัญญากู้ยืมที่มีหลักฐานเป็นหนังสือ

ผู้ใหญบ้านจะเรียกคู่กรณีมาพูดคุย สอบถามถึงเหตุผลที่ทำให้ผู้กู้ไม่สามารถชำระหนี้ได้ ซึ่งทราบว่าผู้กู้มีความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายเงินเพื่อบรรเทาภาระในด้านอื่น ผู้ใหญบ้านจึงไกล่เกลี่ยให้จัดทำสัญญาประนีประนอมหนี้และผ่อนชำระ หากไม่สามารถชำระหนี้ได้ตามเงื่อนไขที่กำหนดในเดือนใดก็ให้แจ้งเหตุขัดข้องเพื่อจะได้พิจารณาขยายระยะเวลาการชำระหนี้จากเดิมต่อไปอีกเป็นกรณีไป ซึ่งภายหลังได้ทราบผลในภายหลังว่าได้ชำระหนี้คิดเป็นร้อยละ 80 ของมูลหนี้ตามสัญญาประนีประนอมหนี้ เป็นที่พอใจของคู่กรณี

การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท: กรณีผิดสัญญากู้ยืมที่ไม่มีหลักฐานการกู้ยืมเงินกันเป็นหนังสือ

กรณีคนรู้จักคุ้นเคยกันได้ให้ยืมเงิน และด้วยความไว้วางใจจึงไม่ได้ทำหนังสือสัญญากู้ยืมเงินกันเอาไว้เป็นหลักฐานในการฟ้องร้องบังคับคดี ปรากฏว่าเวลาผ่านล่วงเลยกำหนดชำระหนี้ตามที่ได้มีการตกลงกันไว้ ผู้ยืมไม่ชำระ เจ้าหนี้จึงขอให้ผู้ใหญบ้านช่วยเป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ย ในขณะที่มีการไกล่เกลี่ยผู้ใหญบ้านได้พยายามให้ทั้งสองฝ่ายเข้าใจถึงสภาพปัญหาและความจำเป็นของแต่ละฝ่าย และเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน จนตกลงกันได้เป็นที่พอใจของทั้งสองฝ่าย ซึ่งทราบภายหลังว่า ได้ชำระหนี้ตามจำนวนและตามเวลาที่ได้ตกลงกันเอาไว้

การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท: กรณีแบ่งแนวเขตที่ดิน

ลูกบ้านได้ร้องขอให้ผู้ใหญบ้าน ในฐานะผู้นำชุมชนที่มีความรู้เรื่องแนวเขตที่ดินดั้งเดิมตัดสินแบ่งแนวเขตพื้นที่ของคู่กรณีที่มีพื้นที่ติดกันซึ่งทั้งคู่รับมรดกมาจากบิดาและเป็นเครือญาติกัน โดยเดิมถือเอาแนวต้นไม้แทนเส้นแบ่งเขตที่ดินของทั้งสองฝ่าย ต่อมาเมื่อบิดาถึงแก่กรรมคู่กรณีจึงมีปัญหากัน ผู้ใหญบ้านจึงเป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ย โดยผู้ใหญบ้านได้พูดให้ทั้งสองฝ่ายมีความเข้าใจกันและให้คิดเสมอว่าทั้งสองฝ่ายมีสายเลือด มีความเป็นญาติพี่น้องกันตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ควรที่จะถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน และควรยึดแนวต้นไม้เป็นแนวในการแบ่งเขตที่ดินของทั้งสองฝ่ายตามที่ได้กระทำกันมาในสมัยบรรพบุรุษในเบื้องต้น และให้สำนักงานที่ดินจังหวัดมาวางวัดและปักหมุดแบ่งแนวเขตที่ดินให้ชัดเจนก่อนที่จะมีการออกเอกสารสิทธิ์ในที่ดินให้กับทั้งสองฝ่าย ผลการไกล่เกลี่ยเป็นที่น่าพอใจ โดยปัจจุบันครอบครัวของทั้งสองฝ่ายมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทในทางอาญา: กรณีเล่นไฟแล้วชกต่อยทะเลาะวิวาทกัน

ข้อเท็จจริงได้ความว่ามีการเล่นพนันไฮโลว์แล้วมีการโกงกัน เป็นเหตุให้ผู้ร้องเสียเงินพนันจำนวนมาก จึงเกิดความไม่พอใจ โดยเริ่มมีปากเสียงกับผู้ถูกร้องและชกต่อยกันในวงพนัน ญาติจึงได้เข้ามาห้าม จากนั้นผู้ร้องจึงเดินทางกลับบ้านพัก ระหว่างทางที่เดินกลับบ้านพักได้มีชายฉกรรจ์หลายคนดักกรุมทำร้าย ผู้ร้องจึงได้นำเรื่องราวร้องทุกข์กับสารวัตรกำนันและประสงค์แจ้งความดำเนินคดีกับผู้ถูกร้องและพวกในข้อหาร่วมกันพยายามฆ่าสารวัตรกำนันได้พยายามปลอบให้ผู้ร้องมีอาการที่เย็นลง และบอกว่าการให้ถึงเวลาเช้าก่อนจะได้ไปดูที่เกิดเหตุพร้อมกัน พอวันรุ่งขึ้นสารวัตรกำนันจึงได้เดินทางไปพบกับผู้ถูกร้องที่บ้านพักและพบว่าผู้ถูกร้องมีบาดแผลยิ่งกว่า

และมีโลหิต์ไหลอยู่หลายแห่ง สารวัตรกำนันจึงได้ไล่เกลี้ย และคู่กรณียอมเลิกกันไป เมื่อเวลาผ่านไปพอสมควร สารวัตรกำนันได้ติดตามผลได้ทราบว่าทั้งสองฝ่าย ยังคงมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน

ไล่เกลี้ย: กรณีลักทรัพย์โทรศัพท์มือถือ

ลูกบ้านได้นำโทรศัพท์มือถือวางไว้ในบ้านพัก โดยเปิดหน้าต่างห้องนอนทิ้งไว้ และออกไปทำธุระข้างนอกบ้าน ต่อมาพบว่าโทรศัพท์มือถือหายไป จึงได้สอบถามเพื่อนบ้านละแวกนั้นและได้ความว่าได้มีวัยรุ่น 2 - 3 คน มานั่งอยู่ที่บริเวณหน้าบ้าน ลูกบ้านจึงได้นำเรื่องแจ้งต่อผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านได้เรียกวัยรุ่นมาพบและสอบถาม ซึ่งในตอนแรกวัยรุ่นปฏิเสธ แต่ปรากฏว่าในวันนั้นมีเจ้าทุกข์อื่นแจ้งว่าทรัพย์สินกะละมังหายไป ผู้ใหญ่บ้านจึงได้สอบถามวัยรุ่นคนหนึ่งในกลุ่มรับสารภาพว่าลักทรัพย์กะละมังไปจริง แต่ยังคงปฏิเสธว่าไม่ได้ลักโทรศัพท์มือถือ ผู้ใหญ่บ้านจึงจะนำตัวผู้ลักกะละมังไปสถานีตำรวจเพื่อดำเนินคดี เป็นเหตุให้ทั้งกลุ่มเกิดความกลัวว่าตนและเพื่อนจะถูกจับกุมดำเนินคดี จึงได้ยอมรับสารภาพว่าเป็นคนลักโทรศัพท์มือถือไปจริง ผู้ใหญ่บ้านจึงได้ไล่เกลี้ยในเรื่องค่าเสียหายโดยให้บิดามารดาของวัยรุ่นชดใช้เงินค่าเครื่องโทรศัพท์มือถือ และไม่คิดใจเอาความกัน

การไล่เกลี้ย: กรณีบุกรุกเข้าไปแอบดูบุตรสาวผู้ร้องอาบน้ำในห้องน้ำ

ผู้ร้องและเพื่อนบ้านได้ควบคุมตัวผู้ถูกร้องมาพบกับ ผู้ใหญ่บ้านเพื่อขอให้ดำเนินการกับผู้ถูกร้องในเรื่องที่ผู้ถูกร้องบุกรุกเข้ามาในบ้านและแอบดูบุตรสาวของผู้ร้องขณะอาบน้ำอยู่ในห้องน้ำหลังบ้านพัก ก่อนที่ผู้ร้องจะนำตัวผู้ถูกร้องส่งพนักงานสอบสวนดำเนินคดีต่อไป ผู้ใหญ่บ้านพยายามไล่เกลี้ย และแนะนำให้ผู้ร้องเรียกผู้ร้องค่าเสียหายเพื่อบรรเทาความเสียหายที่เกิดขึ้นแทนที่จะนำตัวผู้ถูกร้องดำเนินคดีซึ่งมีความยุ่งยากและยังต้องเสียเวลาอีก ผู้ร้องจึงเรียกผู้ร้องค่าเสียหายเป็นเงินสดจำนวน 20,000 บาท ผู้ใหญ่บ้านเห็นว่าค่าเสียหายที่ผู้ร้องเรียกนั้นสูงเกินไป ซึ่งได้มีการเจรจากันอยู่พักหนึ่ง ก่อนที่ผู้ร้องจะลดค่าเสียหายเหลือจำนวน 5,000 บาท เรื่องจึงยุติ ซึ่งในปัจจุบันทราบว่าทั้งสองฝ่ายยังคงเป็นเพื่อนบ้านกัน

การไล่เกลี้ยประนีประนอมข้อพิพาท: กรณีเรื่องในครอบครัว

สามีและภริยาคู่นี้มักมีปากเสียงและทะเลาะวิวาทส่งเสียงดังสร้างความรำคาญให้กับเพื่อนบ้านข้างเคียง และประชาชนที่พักอาศัยอยู่ละแวกนั้นบ่อยครั้ง ในวันที่เกิดเหตุ เวลาประมาณ 02.00 นาฬิกา ผู้ใหญ่บ้านได้รับแจ้งเหตุจากลูกบ้านจึงได้เดินทางไปในที่เกิดเหตุ พอไปถึงก็ได้ยินเสียงดังเอะอะโวยวายของคู่สามีภริยา ผู้ใหญ่บ้านจึงได้เข้าไปในบ้านที่เกิดเหตุ พบสองสามีภริยากำลังใช้กำลังทำร้ายร่างกายซึ่งกันและกัน ผู้ใหญ่บ้านจึงได้ตักเตือนและสั่งสอน และเห็นว่าทั้งสองฝ่ายยังไม่มีความคิดอันเป็นผู้ใหญ่มากนักจึงได้แนะนำให้นำบุตรวัย 3 ขวบ ไปฝากไว้กับญาติไว้ก่อนชั่วคราว รอจนสามีและภริยา มีงานทำเป็นหลักแหล่ง สามีเลิกดื่มสุราแล้วค่อยรับบุตรกลับมาอยู่ด้วย ซึ่งภายหลังได้ทราบว่าบุตรของสามีภริยาผู้นั้นอยู่ในความดูแลของญาติฝ่ายสามีที่ให้การอุปการะเลี้ยงดู และสองสามีภริยาเริ่มมีความรับผิดชอบ เลิกทะเลาะเบาะแว้งกันรักใคร่ปรองดองกันมากขึ้น

การไล่เกลี้ยประนีประนอมข้อพิพาทเพื่อปกป้องชื่อเสียงของพระพุทธรูปและพระภิกษุพระภิกษุ
ตนไม่เหมาะสม

พระลูกวัดที่อุปสมบทและจำพรรษาอยู่ที่วัดท่ากระโบได้หนีออกไปเที่ยวเตร่ในเวลากลางวัน และมักนำสีกามาหลับนอนด้วยในกุฏิบ่อยครั้ง พฤติกรรมดังกล่าวสร้างความเสื่อมเสียให้แก่วัดและพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก วันเกิดเหตุ หลังจากได้รับแจ้งเหตุ ผู้ใหญ่บ้านได้เข้าไปตรวจสอบในกุฏิพบพระกำลังหลับนอนอยู่กับสีกาคนหนึ่ง จึงได้ประสานงานและแจ้งเรื่องให้กำนัน ซึ่งเป็นผู้ที่พระรู้จักและคุ้นเคยเป็นอย่างดีได้ทราบ กำนันและผู้ใหญ่บ้านเห็นตรงกันว่าให้พระสึกในวันที่เกิดเหตุนี้เลย ซึ่งพระก็ยอมสึก

2. การป้องกันความขัดแย้ง

นอกจากชุมชนกระทุ่มแบนจะมีกระบวนการในการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทในกรณีที่เกิดข้อพิพาทขึ้นตามที่ได้นำเสนอมาข้างต้นแล้วนั้น ยังมีการจัดโครงการและกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างความรู้ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมและสร้างความสมัครสมานสามัคคีให้กับประชาชนในชุมชนอันจะเป็นการป้องกันและบรรเทาเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้น ทั้งยังส่งเสริมและอำนวยความสะดวกยุติธรรมให้เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดจนรักษาสันติภาพและประเพณีพื้นบ้านในชุมชนให้คงอยู่สืบไป ซึ่งถือเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย เช่น

โครงการออกตรวจพื้นที่ในช่วงเวลากลางวันเพื่อป้องกันเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้นได้

เพื่อเป็นการป้องปรามไม่ให้เกิดเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้น และรักษาความสงบเรียบร้อยภายในชุมชน ผู้เข้าร่วมโครงการ ประกอบด้วย อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อปพร.) ในเขตพื้นที่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ผู้นำชุมชน หรือกรรมการหมู่บ้าน ส่งผลให้การเกิดเหตุร้ายและปัญหาอาชญากรรมในเขตพื้นที่ลดลง คิดเป็นร้อยละ 70 เมื่อเทียบกับเหตุร้ายที่เกิดขึ้นก่อนเริ่มดำเนินงานตามโครงการ ลดความกังวลในทรัพย์สินและด้านอื่นๆ ให้กับพี่น้องประชาชนในเขตพื้นที่

โครงการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้กับประชาชน

เพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร และให้ความรู้ในด้านต่างๆ อาทิ กฎหมายจราจร และแนวทางปฏิบัติในชุมชนกับประชาชนในพื้นที่ เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่ตระหนักถึงผลเสียที่อาจเกิดขึ้นหากไม่ป้องกัน เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่รู้จักป้องกันตนเอง และเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ผู้เข้าร่วมโครงการคือประชาชนในชุมชนทุกคน ส่งผลให้ประชาชนในชุมชนมีความรู้และความเข้าใจในหลักกฎหมายและระเบียบแบบแผนอันเป็นแนวปฏิบัติในชุมชน และรู้จักป้องกันตนเองจากเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้น

กิจกรรมทำบุญเนื่องในสำคัญทางพระพุทธศาสนา

เพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วม และสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชน สืบสานวัฒนธรรมภายในชุมชนและสังคม ผู้เข้าร่วมโครงการคือประชาชนในชุมชนทุกคน ส่งผลให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีขึ้นในชุมชน และมีความรู้และตระหนักถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

กิจกรรมจัดงานวันสงกรานต์

เพื่อส่งเสริมและสืบสานขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่นและในชาติได้เสริมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนเพื่อก่อให้เกิดความสามัคคี รับศีลรับพรจากผู้สูงอายุ ผู้เข้าร่วมโครงการคือประชาชนในชุมชนทุกคน ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนตระหนักและเห็นคุณค่าของขนบธรรมเนียมประเพณีไทยเกิดความสมัครสมานสามัคคีขึ้นในชุมชน

โครงการอนุรักษ์แม่น้ำท่าจีน

เป็นโครงการที่จัดกลุ่มเยาวชนเพื่อเป็นนักสืบสายน้ำ กล่าวคือช่วยกันรณรงค์ไม่ให้มีการทิ้งขยะลงในแม่น้ำท่าจีน รวมทั้งทำกิจกรรมร่วมกับอำเภอและจังหวัดอื่นๆ ที่อยู่ในลุ่มน้ำท่าจีนเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำท่าจีน

ปัญหาและอุปสรรคที่ทำให้การไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทไม่ประสบผลสำเร็จ

กำนัน สารวัตรกำนัน ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำชุมชน ขาดความรู้ ขาดความเข้าใจ และขาดทักษะในการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท เนื่องจากขาดความรู้และความเข้าใจในข้อกฎหมายที่สามารถดำเนินการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท ขาดความรู้และความเข้าใจในหลักการเกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท และขาดทักษะและความเชี่ยวชาญในการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำชุมชนขาดความน่าเชื่อถือหรือขาดศรัทธาจากสมาชิกในชุมชน การไม่ให้ความร่วมมือของผู้ที่เห็นเหตุการณ์ หรือความเกรงกลัวต่ออำนาจอิทธิพล ตลอดจนการกำหนดจำนวนค่าเสียหายที่ตกลงกันไม่ได้

สิ่งที่ชุมชน กระทั่งแบบ ต้องการจากภาครัฐ

1. ให้ภาครัฐจัดการอบรมเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้ความรู้ทางด้านกฎหมาย ด้านกระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาท และกระบวนการยุติธรรมทั้งระบบ
2. ให้มีหน่วยงานของกระทรวงยุติธรรมเข้ามาร่วมรับฟังปัญหา และหาแนวทางร่วมกันในการแก้ไข ตลอดจนเข้ามามีส่วนร่วมทำงานกับกำนัน สารวัตรกำนัน ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำชุมชน เพื่อพัฒนากระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทระดับชุมชน
3. ให้มีการประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรภาครัฐบาล และภาคเอกชน อาทิเช่น สถานศึกษา สถาบันครอบครัว เป็นต้น ในการร่วมกันเป็นเครือข่ายไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทเชิงบูรณาการ
4. ให้ภาครัฐสนับสนุนเงินงบประมาณในการจัดกิจกรรมโครงการมีส่วนร่วมเพื่อป้องกันภัยที่อาจเกิดขึ้น
5. ให้ภาครัฐบาลร่วมมืออย่างจริงจังและจริงใจในการพัฒนากระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทระดับชุมชน

ข้อสังเกตบางประการจากกรณีศึกษา

จากข้อมูลกรณีศึกษาในสังคมไทย มีข้อสังเกตที่น่าสนใจ ดังนี้

ประการแรก ยืนยันให้เห็นชัดเจนว่า “ยุติธรรมชุมชน” เป็นระบบยุติธรรมภาคประชาชนที่มีอยู่ในสังคมไทยควบคู่กับระบบงานยุติธรรมหลัก ไม่ว่าจะมีความหมายรองรับการดำเนินการกิจของสังคมภารกิจนี้หรือไม่ก็ตาม ซึ่งโดยข้อเท็จจริงแล้ว ชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศ และทั่วโลกต่างก็มีระบบ โครงสร้าง และกลไกการควบคุมชุมชนของตนเองตามกระสวนความสัมพันธ์ของแต่ละชุมชน

ประการที่สอง ชุมชนเข้มแข็งมักจะสามารถดำเนินการกิจด้านการป้องกันอาชญากรรมและจัดระเบียบชุมชนได้ดี รูปธรรมของการควบคุมอาชญากรรมที่แสดงออกชัดเจน ได้แก่ การกำหนดกฎ กติกา มารยาทในการอยู่ร่วมกัน ดังเช่นกฎเหล็กในการจัดระเบียบชุมชนด้านยาเสพติดของชาว “จอกวาว” จังหวัดมหาสารคาม อย่างไรก็ตาม

ควรมีการทำวิจัยเชิงคุณภาพแบบเจาะลึกว่าชาวชุมชนจกขวงมีการยอมรับกฎเหล็กของชุมชนอย่างแท้จริงหรือไม่ และในระดับใด เพื่อใช้เป็นตัวอย่างความสำเร็จในงานยุทธธรรมชุมชนต่อไป ขณะเดียวกัน หากมีการศึกษาเปรียบเทียบกับชุมชนที่ขาดความเข้มแข็งในการควบคุมทางสังคมหลายรูปแบบจะทำให้รัฐสามารถวัดระดับความสำเร็จหรือน่าจะประสบความสำเร็จของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมยุทธธรรมชุมชนได้ ซึ่งจะช่วยจำแนกระดับความต้องการพัฒนาหรือระดับการแทรกตัวเข้าไปช่วยส่งเสริมกิจกรรมยุทธธรรมชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ประการที่สาม การกิจยุทธธรรมชุมชนหลักที่พบมากในเกือบทุกชุมชน คือ การกิจจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ จุดเด่นของการใช้วิธีการเชิงสมานฉันท์ในชุมชนที่พบมักเกิดจาก “ผู้นำ” ที่มีบารมีโดยอำนาจบารมีส่วนใหญ่เกิดจาก “ตำแหน่งหน้าที่” เช่น เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นักการเมืองท้องถิ่น ฯลฯ มากกว่าการดำเนินการโดย “ผู้นำธรรมชาติ” เช่น ครู พระ ผู้ที่นับถือของหมู่บ้าน แต่สำหรับชุมชนมุสลิมมีลักษณะเฉพาะที่ “ผู้นำศาสนา” เป็น “ผู้นำชุมชน” ทั้งทางจิตวิญญาณและทางโลกจึงมีทั้งอำนาจบารมีที่พร้อมสรรพอยู่ในตัวเองในการทำหน้าที่นี้

ส่วนการจัดการความขัดแย้งแต่ละกรณีจะประสบความสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับกลไกหลายประการ ทั้งประเภทคดี ความสัมพันธ์เดิมของคู่กรณี บริบทสังคมวัฒนธรรม ช่วงเวลา สถานที่ รวมทั้งทักษะและวิธีการของผู้นำแต่ละคนด้วย

ประการที่สี่ การกิจการเยียวยาเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม เป็นภารกิจที่ถูกละเลยมากที่สุดจากทุกชุมชน ซึ่งอาจเนื่องมาจากวัฒนธรรมของคนไทยที่ไม่ค่อยให้ความสนใจแสดงความเสียใจหรือยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือผู้ที่ตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม เกรงใจ เกรงว่าถามไถ่แล้วจะทำให้เหยื่ออาชญากรรมโกรธหรืออับอายขายหน้า จะมีก็แต่เฉพาะคนในครอบครัวที่รู้จักสนิทสนมกันมากๆ ทำให้กิจกรรมการรวมตัวกันเป็นองค์กรภาคเอกชนเพื่อเสริมพลังและช่วยเหลือเหยื่ออาชญากรรมเรียกร้องสิทธิต่างๆ จึงยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายในชุมชน เครือข่ายภาคเอกชนระดับประเทศที่เข้มแข็งกว่าควรเข้ามาช่วยดูแลสนับสนุนเรื่องนี้ รวมทั้งภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรให้ความรู้เบื้องต้นแก่ประชาชนว่าเรามีสิทธิอะไรบ้าง

ประการที่ห้า การกิจด้านการรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน เป็นสิ่งที่ควรเกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศพร้อมๆ กับที่มีการนำวิธีการคุมประพฤติ ซึ่งเป็นวิธีการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดในชุมชนมาใช้ในสังคมไทย เพราะงานคุมประพฤติต้องได้รับความร่วมมือจากชุมชนเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าชุมชนต่างๆ ยังไม่ตระหนักถึงบทบาทความรับผิดชอบของตนในการรับผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชน โดยยังไม่มีมีการแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมถึงกลไกวิธีการจัดการเรื่องนี้อย่างชัดเจนเมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องจัดการความขัดแย้งที่ทุกชุมชนระบุได้ว่าเป็นภารกิจพื้นฐานเช่นเดียวกับเรื่องราวในชีวิตประจำวันของตน ซึ่งนอกจากอาสาสมัครคุมประพฤติที่มีความรู้และมีบทบาทหน้าที่ดำเนินการเรื่องเหล่านี้แล้ว เครือข่ายยุทธธรรมชุมชนก็ควรจะต้องมีบทบาทหน้าที่หรือจัดกิจกรรมเป็นรูปธรรมต่อเรื่องนี้ให้ชัดเจนนอกเหนือจากการมีความรู้ที่ได้รับจากการอบรมจากบรรดาหน่วยงานต่างๆ ทั่วๆ กันตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

จากตัวอย่างกรณีศึกษายุทธธรรมชุมชนในสังคมไทยที่ได้นำเสนอมานั้น จะเห็นถึงภารกิจหลักทั้ง 4 ประการของยุทธธรรมชุมชนที่ต้องปฏิบัติร่วมกันเพื่อนำพาชุมชนบรรลุถึงความปลอดภัยและสมานฉันท์ของชุมชน เป็นเป้าหมายสุดท้าย ซึ่งในบางชุมชนก็มีการดำเนินการครบทั้ง 4 ภารกิจ ขณะที่บางชุมชนมีการดำเนินการเพียง บางภารกิจเท่านั้น ขึ้นอยู่กับศักยภาพและสภาพปัญหาของแต่ละชุมชน อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตในประเด็นที่ เกี่ยวข้องกับการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์จากกรณีศึกษาที่ได้นำเสนอไปแล้ว พบว่า บางชุมชน เช่น ชุมชน จอกขวางสามารถจัดการความขัดแย้งให้จบลงภายในชุมชนได้ภายใต้กฎกติกาของหมู่บ้าน แต่กระบวนการในการ จัดการถือว่าเป็นไปตามรูปแบบของกระบวนการวิธีเชิงสมานฉันท์หรือไม่นั้น เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะต้องมีการ ทบทวน เพราะปรัชญาของกระบวนการยุทธธรรมเชิงสมานฉันท์นั้น ผลลัพธ์สุดท้ายที่ต้องการคือการบูรณาการ คู่กรณีทั้งหมดให้สามารถกลับคืนสู่ชุมชนและใช้ชีวิตอย่างสงบสุขอีกครั้งหนึ่ง มิใช่เพียงแค่การยุติข้อพิพาทที่เกิดขึ้น ด้วยกฎเหล็กเพียงอย่างเดียวแต่คู่กรณีไม่สามารถกลับไปใช้ชีวิตในชุมชนดังเดิม

การประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย

สำหรับการประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนในสังคมไทยนั้นมีด้วยกัน 2 ส่วน คือ การประยุกต์โดยหน่วยงานของรัฐ และการประยุกต์โดยภาคประชาสังคม โดยแต่ละหน่วยงานจะมีการดำเนินโครงการในลักษณะที่แตกต่างกันไปแต่ครอบคลุมภารกิจของยุติธรรมชุมชนทั้ง 4 รูปแบบ นั่นคือ การป้องกันควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิด การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ การเยียวยาและเสริมพลัง และการรับคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชน

การประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนโดยหน่วยงานของรัฐ

สำหรับการประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนโดยหน่วยงานของรัฐนั้น มีหลายหน่วยงานที่ได้เข้าไปดำเนินงานกับชุมชนตามภารกิจของแต่ละหน่วยงาน เริ่มตั้งแต่หน่วยงานตำรวจซึ่งเป็นต้นทางกระบวนการยุติธรรม สำนักงานอัยการสูงสุด สำนักงานศาลยุติธรรม ศาลเยาวชนและครอบครัว กรมคุมประพฤติ กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน กรมราชทัณฑ์ สำนักงานกิจการยุติธรรม สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด และกระทรวงยุติธรรม ตามลำดับ

สำนักงานตำรวจแห่งชาติ

การประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนของสำนักงานตำรวจแห่งชาติเป็นไปในรูปของตำรวจชุมชนสัมพันธ์ ซึ่งงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์เป็นงานที่ตำรวจได้กระทำเพื่อให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลในสังคมหรือชุมชนต่างๆ เกิดการรวมตัวกัน มีความสัมพันธ์ผูกพันเกี่ยวข้องต่อกัน ร่วมมือประสานการปฏิบัติเพื่อช่วยเหลือและสนับสนุนการปฏิบัติงานของตำรวจ และเป็นการดำเนินการอย่างเป็นกระบวนการเพื่อให้ตำรวจมีปฏิสัมพันธ์อันดีกับชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความเข้าใจในปัญหาซึ่งกันและกัน ตลอดจนร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาอาชญากรรมเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยในชุมชนหรือสังคมนั้นๆ (สมชาย วานิชเสนี, พล.๓.๓., 2532)

ทั้งนี้งานตำรวจชุมชนสัมพันธ์นั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของความร่วมมือสนับสนุนระหว่างตำรวจกับประชาชนในการป้องกันอาชญากรรม นอกจากนี้ในแง่ของการปฏิบัติงานของตำรวจก็เป็นที่ยอมรับว่าความพยายามสืบสวนติดตามจับกุมหรือแสวงหาข้อเท็จจริงแห่งคดี ถ้าปราศจากความยินยอมหรือได้รับความร่วมมือจากประชาชนแล้ว ประสิทธิภาพในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมย่อมจะลดน้อยลงไปด้วย ยิ่งไปกว่านั้นถึงแม้จะมีกำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจ ซึ่งได้รับการอบรมฝึกฝนเป็นอย่างดี และเพียบพร้อมบริบูรณ์ไปด้วยปัจจัยการปฏิบัติ

เพียงใดก็ตาม การรณรงค์ป้องกันปราบปรามอาชญากรรมก็อาจประสบความล้มเหลวหากประชาชนไม่ให้ความร่วมมือกับตำรวจ

ดังนั้น ความสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างตำรวจกับประชาชน ในฐานะที่ทั้งสองฝ่ายต่างมีส่วนในการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมและปัญหาอื่นๆ ของสังคมร่วมกันจึงเป็นสิ่งที่ต้องให้ความสำคัญเพราะจะเป็นกุญแจสำคัญนำไปสู่ความสำเร็จในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมและการรักษาความสงบสุขของสังคม

สำหรับงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์นั้นเป็นการนำเอาหลักปรัชญาที่ว่า “ตำรวจคือประชาชน” และ “ประชาชนคือตำรวจ” มาใช้ปฏิบัติ ซึ่งต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้และเข้าใจปัญหาตลอดจนมีสัมพันธภาพอันดีกับตำรวจด้วยการเข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุนในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายสุดท้ายเพื่อให้เกิดความสงบสุขขึ้นในชุมชน

การดำเนินงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ในประเทศไทยปรากฏเป็นรูปธรรมครั้งแรกหลังจากที่กรมตำรวจมีคำสั่งที่ 101/2525 ลงวันที่ 5 สิงหาคม 2525 เรื่องการบริหารงานการประชาสัมพันธ์ของกรมตำรวจ เพื่อสร้างความสงบเรียบร้อยของสังคมในขณะนั้น แต่การดำเนินงานในช่วงแรกยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร กรมตำรวจจึงมีคำสั่งที่ 223/2527 ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2527 เรื่องนโยบายการดำเนินงานมวลชนสัมพันธ์ของกรมตำรวจ โดยได้กำหนดหลักเกณฑ์และแนวทางการปฏิบัติในด้านมวลชนสัมพันธ์ไว้ด้วย แต่การปฏิบัติงานก็ยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรมมากนัก

ต่อมารองอธิบดีกรมตำรวจฝ่ายกิจการพิเศษ ได้มีบันทึกที่ 0601/(กศ.)/1095 ลงวันที่ 29 กันยายน 2530 สั่งให้กองวิจัยและวางแผน กรมตำรวจพิจารณาดำเนินการศึกษารายละเอียดและปัญหางานชุมชนและมวลชนสัมพันธ์ โดยให้พิจารณาถึงรูปแบบของการดำเนินการตามรายงานของคณะทำงานเฉพาะกิจเพื่อรักษาโครงสร้างและระบบบริหารเด็กเยาวชนและชุมชนมวลชนสัมพันธ์เป็นแนวทางการพิจารณา ซึ่งกองวิจัยและวางแผน กรมตำรวจได้ร่างแนวทางการบริหารการประชาสัมพันธ์ชุมชนและมวลชนสัมพันธ์โดยได้รวมงานที่เกี่ยวข้องในด้านการประชาสัมพันธ์เด็กเยาวชน ชุมชน และมวลชนสัมพันธ์ไว้ด้วยกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเข้าใจทัศนคติ ความศรัทธา และความสัมพันธ์อันดีระหว่างตำรวจกับประชาชน ตลอดจนสนับสนุนการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการปฏิบัติงานของตำรวจ โดยกรมตำรวจได้มีคำสั่งที่ 1144/2530 ลงวันที่ 9 พฤศจิกายน 2530 ให้มีการจัดตั้งโครงการงานชุมชนสัมพันธ์ มีการกำหนดการจัดการงานชุมชนสัมพันธ์ให้สอดคล้องกับนโยบายและแผนของกรมตำรวจด้านชุมชนสัมพันธ์ ซึ่งถือเป็นการวางรากฐานงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ในประเทศไทยอย่างเป็นทางการ (พงศ์พัฒน์ ฉายาพันธุ์, พ.ศ.ท., 2540)

องค์ประกอบที่สำคัญของงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์มี 4 ประการที่เกื้อกูลและสนับสนุนซึ่งกันและกันคือ

1. การประชาสัมพันธ์ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของงานชุมชนสัมพันธ์ในหน้าที่ของตำรวจ เพื่อมุ่งเสริมสร้างความเข้าใจให้ประชาชนได้ทราบถึงการดำเนินงานของตำรวจและสร้างความมั่นใจให้แก่ประชาชน ตลอดจนการสนับสนุนให้ประชาชนได้รับทราบและเข้าใจถึงขั้นตอนหรือการดำเนินงานของตำรวจในด้านต่างๆ

2. การให้บริการแก่ประชาชน ถือเป็นการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างตำรวจกับประชาชนซึ่งจะเป็นการส่งเสริมความร่วมมือที่ตำรวจจะได้รับจากประชาชนมากยิ่งขึ้น โดยการดำเนินการให้บริการแก่ประชาชนนั้น

กระทำได้หลายรูปแบบทั้งในรูปแบบการนำบริการต่างๆ ไปสู่ประชาชน และในรูปแบบของการให้ความช่วยเหลือต่างๆ ที่ไม่ขัดต่อหน้าที่ของตำรวจตลอดจนระเบียบ ข้อบังคับ และกฎหมายต่างๆ เพื่อให้เกิดความพึงพอใจต่อการปฏิบัติหน้าที่ของตำรวจในทุกระดับชั้น

3. การเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน เพื่อเสริมสร้างความคุ้นเคยในการทำงานร่วมกันกับประชาชน ซึ่งจะมีชุดปฏิบัติการประจำสถานีตำรวจประกอบด้วยนายตำรวจสัญญาบัตร จำนวน 1 นาย และประทวนจำนวน 3 – 10 นาย ทำหน้าที่ในการออกปฏิบัติการในพื้นที่เข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน โดยการร่วมงานกับสมาคม คณะกรรมการชุมชนหรือองค์กรต่างๆ ที่จัดตั้งขึ้น เพื่อแลกเปลี่ยนทัศนคติและความคิดเห็นซึ่งกันและกันทั้งยังให้ประชาชนหันมาให้ความสนใจต่อปัญหาอาชญากรรม ซึ่งชุมชนนั้นประสบอยู่และเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือเจ้าพนักงานตำรวจในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวต่อไปด้วย

นอกจากการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนดังกล่าวแล้วตำรวจชุมชนสัมพันธ์ยังจะต้องโน้มน้าวประชาชนให้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ป้องกันอาชญากรรมในเขตชุมชนของตนให้ปลอดภัยจากภัยอาชญากรรมด้วย อาทิเช่น ช่วยเหลือกันดูแลบ้านของกันและกันในช่วงที่บ้านข้างเคียงไม่มีคนเฝ้าหรือรวมตัวกันจัดตั้งองค์การรักษาความสงบเรียบร้อยในชุมชนของตน เป็นต้น

ตำรวจชุมชนสัมพันธ์: จากนโยบายสู่การปฏิบัติ

การดำเนินงานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตำรวจชุมชนสัมพันธ์นั้นมีลักษณะกิจกรรมที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่โดยมีกิจกรรมที่น่าสนใจดังนี้

1. โครงการให้ความรู้ในด้านการป้องกันปราบปรามอาชญากรรมแก่เยาวชนในสถานศึกษา ซึ่งจะมีการอบรมให้แก่เยาวชนตามสถานศึกษาต่างๆ เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจในการป้องกันอาชญากรรมในส่วนที่สามารถให้ความร่วมมือกับทางเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อทำให้อาชญากรรมลดลงและป้องกันอาชญากรรมมิให้เกิดขึ้น

2. โครงการพัฒนาการให้การต้อนรับและบริการประชาชนที่มาติดต่อที่สถานีตำรวจ เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนซึ่งมาติดต่อราชการที่สถานีตำรวจ โดยสร้างภาพพจน์ให้เห็นว่าตำรวจเป็นมิตรกับประชาชน พร้อมทั้งจะให้การบริการแก่ประชาชนตลอดเวลาด้วยความเสมอภาพและทั่วถึงอันจะก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างตำรวจกับประชาชน

3. โครงการพัฒนาระดับงานด้านการประชาสัมพันธ์ของกองบัญชาการตำรวจนครบาลต่างๆ เพื่อจะให้ประชาชนและสื่อมวลชนทราบถึงภารกิจการปฏิบัติหน้าที่ของตำรวจในอันที่จะเป็นสื่อประสานความเข้าใจอันดีระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจกับประชาชน

4. โครงการสถานีตำรวจอบรมให้ความรู้แก่นักเรียน นักศึกษาในสถานศึกษาเพื่อป้องกันเหตุ นักเรียน ตีกัน โดยจะมีการจัดส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจไปให้ความรู้แก่ครู อาจารย์ นักเรียน นักศึกษา เกี่ยวกับอาชญากรรม โดยเฉพาะการป้องกันตนเองและการจดจำตัวรูปพรรณของผู้มาทำร้ายตามสถานศึกษาต่างๆ ซึ่งจะก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจกับสถานศึกษา และเป็นการป้องกันและระงับเหตุนักเรียนตีกันอีกส่วนหนึ่งด้วย

5. โครงการก่อตั้งสถานีตำรวจย่อยในพื้นที่ต่างๆ เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงตำรวจได้ง่ายขึ้น

6. โครงการฝึกอบรมให้กับประชาชนในรูปแบบต่างๆ โดยปรับใช้ให้เข้ากับลักษณะสภาพพื้นที่ ปัญหาของพื้นที่และทรัพยากรในพื้นที่ โดยภาพรวมจะต้องเกิดภาพของการทำงานร่วมกันหรือการแสวงหาความร่วมมือของประชาชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจและใกล้ชิดซึ่งกันและกัน รวมทั้งเป็นการสร้างจิตสำนึกในการป้องกันตนเองหรือการรับใช้สังคมร่วมกัน ลดความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในชุมชน เช่น โครงการหมู่บ้านจัดสรรปลอดอาชญากรรม โครงการสมาชิกอาสาสมัครแจ้งข่าวสารอาชญากรรม โครงการให้ความรู้แก่เด็กและเยาวชนในสถานศึกษา โครงการโรงพักของเรา โครงการตำรวจบ้าน เป็นต้น

สำนักงานอัยการสูงสุด

การริเริ่มดำเนินงานกับชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมของสำนักงานอัยการสูงสุดเริ่มขึ้นเมื่อมีการจัดตั้งสำนักงานคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ของประชาชน (สคช.) ในขณะที่ยังมีสถานะเป็นกรมอัยการ ซึ่งกระทรวงมหาดไทยได้กำหนดแนวทางการดำเนินการสร้างความเป็นธรรม ด้านปัญหากฎหมายแก่ประชาชนโดยจัดให้มีการช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนที่ยากไร้ไว้ในแผนแม่บทมหาดไทย ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2525-2529) โดยได้กำหนดให้กรมอัยการเป็นหน่วยงานรับผิดชอบจัดทำโครงการและดำเนินการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชน โดยมีการจัดตั้งสำนักงานคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ของประชาชน (สคช.) เพื่อสนองรับนโยบายดังกล่าวตามคำสั่งกรมอัยการที่ 174/2525 ลงวันที่ 15 กันยายน 2525 ซึ่งมีกิจกรรมดังต่อไปนี้คือ

1. โครงการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ของประชาชน

ตามบทบาทและการกิจของสำนักงานคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ของประชาชน (สคช.) ซึ่งมีขอบเขตและการกิจในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน โดยมีการกำหนดให้มีหน้าที่ตรวจสอบข้อเท็จจริงกรณีที่มีเหตุอันควรเข้าคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ของประชาชนตามประมวลกฎหมายอาญา ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาและกฎหมายอื่นๆ บัญญัติให้เป็นหน้าที่ของพนักงานอัยการ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ในการคุ้มครองสิทธิและให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนซึ่งการดำเนินงานส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของโครงการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนเป็นหลัก กรมอัยการจึงได้จัดให้มีโครงการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนชนบทในพื้นที่ยากจนตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2525 โดยได้จัดตั้งสำนักงานให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนชนบทยากจนประจำจังหวัด (สชก.) ขึ้นในแต่ละจังหวัด ซึ่ง สชก.ก็จะดำเนินการเผยแพร่ความรู้ให้กับประชาชนในพื้นที่เป้าหมาย มีการฝึกอบรมความรู้เบื้องต้นแก่ผู้นำชาวบ้าน

2. โครงการประណอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้าน

กรมอัยการได้จัดทำโครงการประណอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้านขึ้น และได้เสนอเข้าสู่แผนปฏิบัติการระยะ 4 ปี ของกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2521 - 2534) ซึ่งคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม 2530 ซึ่งการประណอมข้อพิพาทตามโครงการประណอมข้อพิพาทระดับหมู่บ้าน ได้กำหนดให้คณะกรรมการหมู่บ้านตามพรบ. ลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 และคณะกรรมการกลางหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเองตามพรบ. จัดระเบียบบริหารหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง พ.ศ. 2526 เป็นองค์กรที่จะปฏิบัติงานในการระงับ

ข้อพิพาทระหว่างประชาชนในหมู่บ้านในการประนอมข้อพิพาทในระดับตำบลหรือหมู่บ้าน เพื่อให้ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยและประนอมข้อพิพาทระหว่างประชาชนในหมู่บ้าน โดยกระทรวงมหาดไทยได้ออกข้อบังคับว่าด้วยการปฏิบัติงานประนีประนอมข้อพิพาทของคณะกรรมการหมู่บ้าน พ.ศ. 2530 ซึ่งมีสาระสำคัญโดยสรุป (ปริญญา บุญชู, 2533: 56-60) คือ

- 1) ลักษณะข้อพิพาทที่จะทำการประนอมต้องเป็นข้อพิพาทเกี่ยวกับความแฟ้งหรือความอาญาที่เป็นความผิดอันยอมความกันได้
- 2) คู่กรณีทั้งสองฝ่ายตกลงให้คณะกรรมการหมู่บ้านประนอมยอมความ
- 3) ข้อพิพาทนั้นเกิดขึ้นในหมู่บ้านหรือคู่กรณีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในหมู่บ้าน
- 4) คู่กรณีต้องดำเนินการตามขั้นตอนที่ได้กำหนด เช่น ต้องแจ้งให้ผู้ใหญ่บ้านทราบ มีการทำบันทึกยินยอมตามแบบที่ได้กำหนด เป็นต้น

สำนักงานศาลยุติธรรม

การดำเนินงานของสำนักงานศาลยุติธรรมที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโดยตรงเกิดขึ้นครั้งแรกจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ที่ได้กำหนดวัตถุประสงค์สำคัญประการหนึ่งคือการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน โดยได้กำหนดการพัฒนาประสิทธิภาพระบบการอำนวยความสะดวกยุติธรรมและการคุ้มครองสิทธิต่างๆ ของประชาชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบความมั่นคงทางสังคม นอกจากนี้ในแผนแม่บทศาลและกระทรวงยุติธรรมฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2538 - 2544) ได้กำหนดแผนส่งเสริมมาตรการแบ่งเบาภาระคดีไว้เพื่อส่งเสริมให้มีมาตรการและหน่วยงานต่างๆ ในอันที่จะช่วยลดภาระคดีบางประเภทไม่ต้องเข้าสู่ระบบการพิจารณาของศาล

สำนักงานศาลยุติธรรมจึงได้จัดตั้งศูนย์ระงับข้อพิพาทภาคและส่งเสริมเผยแพร่การระงับข้อพิพาทในส่วนภูมิภาคขึ้น เพื่อรองรับงานด้านการไกล่เกลี่ยซึ่งจะยังผลให้เกิดการประนีประนอมยอมความ การประนอมข้อพิพาทโดยผู้นำชุมชน รวมทั้งเป็นการส่งเสริมและเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในกระบวนการระงับข้อพิพาทในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับชุมชนหรือหมู่บ้าน ซึ่งมีกิจกรรมที่สำคัญอยู่ 2 กิจกรรม คือ

1. การจัดตั้งศูนย์ระงับข้อพิพาทภาค

การจัดตั้งศูนย์ระงับข้อพิพาทภาคในระยะแรกมีการจัดตั้งศูนย์ฯ ขึ้นตามจังหวัดซึ่งเป็นที่ตั้งภาคตามการแบ่งเขตอำนาจศาลซึ่งมี 9 ภาค ต่อมาเมื่อมีการแยกศาลออกจากกระทรวงยุติธรรมแล้วจึงได้มีการจัดตั้งสำนักงานไกล่เกลี่ยข้อพิพาทขึ้นประจำศาลทุกศาล

2. การจัดอบรมหลักสูตรอาสาสมัครไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนให้กับผู้นำชุมชน

การจัดอบรมหลักสูตรอาสาสมัครไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนให้กับผู้นำชุมชนในท้องถิ่นซึ่งเป็นการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจในหลักและวิธีการระงับข้อพิพาท กฎหมายเบื้องต้น ทักษะในการไกล่เกลี่ยและประนอมข้อพิพาท ผู้เข้ารับการอบรมได้แก่ ผู้นำชุมชนในท้องถิ่นซึ่งผ่านการสรรหาและพิจารณาคัดเลือกจากคณะทำงานเพื่อดำเนินการส่งเสริมเผยแพร่การระงับข้อพิพาทประจำจังหวัด ซึ่งประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิของแต่ละจังหวัด เช่น

ผู้ว่าราชการจังหวัด นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัด ผู้บังคับการตำรวจภูธร ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัด ประธานหอการค้าจังหวัด เป็นต้น

สำหรับการดำเนินงานตามโครงการส่งเสริมเผยแพร่การระงับข้อพิพาทในส่วนภูมิภาคนั้นเริ่มขึ้นครั้งแรกในปีงบประมาณ พ.ศ. 2540 ซึ่งได้ดำเนินการจัดอบรมหลักสูตรอนุญาโตตุลาการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นโครงการนำร่องในจังหวัดขอนแก่น ต่อมาปีงบประมาณ พ.ศ. 2541 มีการเปลี่ยนชื่อโครงการ จาก “อนุญาโตตุลาการหมู่บ้าน” เป็น “อาสาสมัครไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน” เพื่อมิให้เกิดความสับสนกับอนุญาโตตุลาการซึ่งเป็นกระบวนการระงับข้อพิพาทในคดีแพ่ง โดยได้ดำเนินการจัดอบรมผู้นำชุมชนในจังหวัดซึ่งเป็นที่ตั้งของสำนักงานอธิบดีผู้พิพากษภาค 1 – 9 คือ จังหวัดชลบุรี เชียงใหม่ ขอนแก่น นครปฐม สุราษฎร์ธานี พิษณุโลก นครราชสีมา สมุทรปราการ และสงขลา และในปีงบประมาณ พ.ศ. 2542 เป็นต้นมากำหนดว่าจะจัดอบรมผู้นำชุมชนในจังหวัดที่เหลือต่อไป

ศาลเยาวชนและครอบครัว

การประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนในส่วน of ศาลเยาวชนและครอบครัวนั้น ปรากฏเป็นรูปธรรมจากการนำกระบวนการยุติธรรมทางเลือกมาใช้ในรูปแบบของการประชุมกลุ่มเยาวชนมาใช้ โดยรูปแบบกระบวนการยุติธรรมทางเลือกที่เริ่มนำมาใช้ในศาลเยาวชนและครอบครัวในรูปแบบของการประชุมกลุ่มเยาวชนมีการนำมาใช้อย่างเป็นรูปธรรมครั้งแรกในศาลจังหวัดนนทบุรีแผนกคดีเยาวชนและครอบครัวเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2547 โดยนำมาปรับให้เข้ากับโครงสร้าง การจัดการตามแผนแม่บทโครงการป้องกัน แก้ไข บำบัด พื้นฟูสู่การพัฒนาเด็ก เยาวชนและครอบครัวของศาลจังหวัดนนทบุรีแผนกคดีเยาวชนและครอบครัว ซึ่งประกอบด้วยคณะกรรมการ 7 คณะ ที่รองรับทำหน้าที่เจ้าภาพตามกลุ่มเป้าหมาย ที่กำหนดในการนี้จะมีคณะกรรมการที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการประชุมกลุ่มเยาวชน 3 คณะ คือคณะกรรมการไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอมความทำหน้าที่เจ้าภาพหลักกับคณะกรรมการให้คำปรึกษาแนะแนว และคณะกรรมการสร้างเครือข่ายในชุมชนซึ่งทำหน้าที่สนับสนุน โดยคำนึงถึงสภาพสังคม การศึกษา วัฒนธรรม และการแสดงออกของประชาชนที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับการประชุมกลุ่มเยาวชนเป็นสำคัญ ซึ่งต่อมาแนวคิดของการนำกระบวนการยุติธรรมทางเลือกในรูปแบบของการประชุมกลุ่มเยาวชนนี้ได้มีการนำไปใช้ในศาลเยาวชนและครอบครัวทั่วประเทศเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2549 เป็นต้นมา

ศาลเยาวชนและครอบครัวได้อาศัยพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวฯ พ.ศ.2534 มาตรา 82 ที่บัญญัติว่า “ในการพิจารณาและพิพากษาคดีอาญา ที่มีข้อหาว่าเด็กหรือเยาวชนกระทำความผิด ให้ศาลที่มีอำนาจพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว คำนึงถึงสวัสดิภาพและอนาคตของเด็กหรือเยาวชน ซึ่งควรได้รับการฝึกอบรม สั่งสอน และสงเคราะห์ให้กลับตัวเป็นพลเมืองดียิ่งกว่าการที่จะลงโทษ และในการพิพากษาคดีนั้น ให้ศาลคำนึงถึงบุคลิกลักษณะ สุขภาพ และภาวะแห่งจิตของเด็กหรือเยาวชนซึ่งแตกต่างกันคนๆ ไป และลงโทษหรือเปลี่ยนโทษหรือใช้วิธีการสำหรับเด็ก หรือเยาวชนให้เหมาะสมกับตัวเด็กหรือเยาวชนและพฤติการณ์เฉพาะเรื่อง แม้เด็กหรือเยาวชนนั้นจะได้กระทำ ความผิดร่วมกัน” นอกจากนี้ยังใช้มาตรา 95 ซึ่งบัญญัติว่า “ในกรณีที่ศาลเห็นว่าตามพฤติการณ์แห่งคดียังไม่สมควรจะมีคำพิพากษาศาลจะมีคำสั่งให้ปล่อยจำเลยชั่วคราวหรือจะให้ใช้วิธีการ

สำหรับเด็กหรือเยาวชนไปพลางก่อนก็ได้" ประกอบการนำกระบวนการยุติธรรมทางเลือกในรูปแบบของการประชุมกลุ่มย่อยอีกด้วย

กระบวนการยุติธรรมเชิงเยียวยา¹ เป็นกระบวนการที่ให้คู่กรณีที่มีส่วนได้เสียในการกระทำความผิดที่เกิดขึ้น ได้มาร่วมกันหาทางแก้ไขผลของการกระทำความผิดนั้น และหาแนวทางที่ควรจะเป็นในอนาคตสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้อง หรือการที่ให้ผู้กระทำความผิดกับผู้เสียหาย พร้อมด้วยผู้พิพากษาสมทบ ได้มาพิจารณาร่วมกัน แจกแจงผลร้ายที่เกิดขึ้นจากการกระทำนั้น แยกแยะความเสียหาย ความจำเป็น และความรับผิดชอบ เพื่อให้เกิดกระบวนการที่จะช่วยให้ความรู้สึกของผู้เสียหายนั้นได้รับการเยียวยาให้ดีขึ้น โดยที่ผู้กระทำความผิดนั้นจะต้องได้ร่วมรับผิดชอบด้วยกับการกระทำของตน ในขณะเดียวกันเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้กระทำความผิดคือเด็กและเยาวชนได้กลับตัว กลับใจ แก้ไขความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตน หรือแสดงออกซึ่งความรู้สึกรับผิดชอบอย่างจริงใจและจริงจัง โดยให้ความสำคัญต่อความรู้สึกและความเสียหายซึ่งผู้เสียหายได้รับ

กระบวนการประชุมกลุ่มย่อยนี้ ยังเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่มีส่วนได้เสีย รวมถึงบิดามารดา หรือผู้ปกครอง เพื่อน เพื่อนบ้าน ครูอาจารย์ นายจ้าง หรือบุคคลอื่นในชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน หรือสมาชิกในชุมชน และบุคคลในกลุ่มสหวิชาชีพ ได้แก่ แพทย์ จิตแพทย์ นักสังคมสงเคราะห์ เป็นต้น เข้ามามีส่วนร่วมในการหามาตรการลงโทษที่เหมาะสม และใช้การไกล่เกลี่ยเข้ามาจัดการปัญหาการกระทำความผิดของเด็กและเยาวชน ซึ่งอาจจบลงด้วยการชดเชยค่าเสียหาย การให้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม การให้จำเลยขอขมา หรือกล่าวคำขอโทษอย่างจริงใจ หรือในที่สุดศาลก็อาจใช้วิธีการพิพากษาแบบที่ไม่ใช่เป็นการแก้แค้น หากแต่เป็นการเปิดโอกาสให้จำเลยได้แก้ไขฟื้นฟู และปรับปรุงตัว (มติชนรายวัน, 23 เมษายน 2548)

กรมคุมประพฤติ

รูปแบบของการประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนของกรมคุมประพฤติมีการดำเนินงานในรูปแบบและโครงการต่างๆ ดังนี้

1. โครงการอาสาสมัครคุมประพฤติ

กรมคุมประพฤติได้ริเริ่มนำภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นเครือข่ายตั้งแต่ พ.ศ. 2529 โดยเน้นบทบาทของภาคประชาชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด ต่อดจนเข้ามามีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่ในการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิดในชุมชน และเป็นโครงการที่มุ่งให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหายุติธรรมในชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นการป้องกันการหวนกลับมากระทำผิดซ้ำ ทั้งยังเป็นการปกป้องครอบครัวและชุมชนจากปัญหายาเสพติดอีกด้วย

อย่างไรก็ตามอาสาสมัครคุมประพฤตินับบทบาทและภารกิจตามที่กรมคุมประพฤติหรือกระทรวงยุติธรรมมอบหมาย และการดำเนินงานก็เป็นไปในลักษณะการร้องขอของภาครัฐซึ่งมุ่งเน้นการปฏิบัติงานด้านคดี

¹ "กระบวนการยุติธรรมเชิงเยียวยา" ที่ศาลเยาวชนและครอบครัวใช้นั้น มาจากคำว่า "restorative justice" หรือ ที่รู้จักกันทั่วไปว่า "กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์"

2. โครงการประสานเครือข่ายชุมชนในกรรมแก้ไขพื้นที่ผู้กระทำผิด

โครงการประสานเครือข่ายชุมชนในการแก้ไขพื้นที่ผู้กระทำผิด เป็นโครงการที่เริ่มดำเนินการเมื่อปีงบประมาณ 2546 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะหุ้นส่วนในการแก้ไขพื้นที่ผู้กระทำผิดบนหลักคิดที่ว่าเปิดโอกาสให้ชุมชนมีอำนาจมากขึ้นในการบริหารงานยุติธรรม

โครงการนี้ได้ดำเนินการคัดเลือกสำนักงานคุมประพฤติในท้องที่ 9 แห่ง ได้แก่ สำนักงานคุมประพฤติจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ระยอง มหาสารคาม เชียงใหม่ กำแพงเพชร เพชรบุรี สุราษฎร์ธานี พัทลุง และสำนักงานคุมประพฤติประจำศาลจังหวัดสกลนคร โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรม สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม และเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามาเป็นหุ้นส่วนในการแก้ไขพื้นที่ผู้กระทำผิดในชุมชน รับข้อพิพาทต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมทั้งการเฝ้าระวังป้องกันอาชญากรรม และบทบาทในเชิงสวัสดิการสังคมอีกด้วย ทั้งนี้ในปีงบประมาณ 2548 ได้มีการขยายการดำเนินการออกไปยังสำนักงานคุมประพฤติอื่นๆ อีก 49 แห่ง แต่ยังไม่สามารถครอบคลุมทุกพื้นที่ทั่วประเทศด้วยข้อจำกัดของงบประมาณ

3. โครงการเสริมสร้างความยุติธรรมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

เป็นโครงการที่เกิดขึ้นภายหลังจากเหตุการณ์ความรุนแรงในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ปะทุขึ้นเมื่อต้นปี พ.ศ. 2547 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการจัดช่องทางในการร้องทุกข์เมื่อประชาชนมีปัญหาความขัดแย้งหรือไม่ได้รับความเป็นธรรมจากเจ้าหน้าที่รัฐ และให้มีการทำงานร่วมกันระหว่างรัฐกับประชาชนภายใต้เครือข่ายยุติธรรมชุมชน

การดำเนินโครงการดังกล่าวมีเป้าหมายที่จะให้ประชาชนใน 3 จังหวัดคือ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ได้รับความเป็นธรรม มีความรู้ความเข้าใจถึงสิทธิหน้าที่พลเมืองแห่งราชอาณาจักรไทย รวมทั้งบทบาทภารกิจหน้าที่ของกระทรวงยุติธรรมและหน่วยงานในสังกัด

4. โครงการพลังเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแก้ปัญหายาเสพติด

โครงการพลังเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแก้ปัญหายาเสพติดมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหารูปแบบ กลไก และกระบวนการเพื่อให้ได้ชุมชนต้นแบบที่จัดการปัญหาเสพติดได้ และมีเครือข่ายพหุภาคี ที่มีประสิทธิภาพในชุมชน รวมทั้งพยายามพัฒนาระบบงานในการสนับสนุนการสร้างเครือข่ายให้มั่นคงและยั่งยืน โดยมีแนวคิดการดำเนินงานบนพื้นฐานที่ว่า การแก้ปัญหาต้องทำอย่างครบวงจรทั้งการป้องกัน ปราบปราม บำบัดรักษาฟื้นฟู ส่งเสริมช่วยเหลือ ติดตามเฝ้าระวังโดยใช้ชุมชนเป็นแกนหลัก และทรัพยากรของชุมชน ทุนสังคม ทุนมนุษย์ ทุนทรัพย์ ให้ทุกส่วนของสังคมทั้งภาครัฐและเอกชนมีส่วนร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ เน้นให้ชุมชนใช้ศักยภาพของชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ปรับทัศนคติของชุมชนให้มีความเข้าใจ เมตตา ให้อภัยและให้โอกาสแก่ผู้ที่แก้ไขตนเอง มีจิตสำนึกต่อส่วนรวม เชื่อในศักยภาพของชุมชน เรียนรู้ ใจกว้างยอมรับสิ่งใหม่ๆ ซึ่งมีพื้นที่เป้าหมายในการดำเนินการ 9 จังหวัด 18 ชุมชน ได้แก่

▶ กรุงเทพมหานคร 3 ชุมชน: ชุมชนสวนอ้อย เขตคลองเตย ชุมชนน้อมเกล้า เขตวังทองหลาง และชุมชนบดินทรเดชา เขตวังทองหลาง

- ▶ สมุทรสาคร 1 ชุมชน: ชุมชนไต้ล้ง อำเภอกระทุ่มแบน
- ▶ ระยอง 2 ชุมชน: ชุมชนบ้านชากตาตั่ว อำเภอแกลง และชุมชนบ้านท้ายไร่ อำเภอบ้านค่าย
- ▶ นครราชสีมา 2 ชุมชน: ชุมชนสระจรเข้ อำเภอด่านขุนทด และชุมชนหนองหญ้าขาว อำเภอสีคิ้ว
- ▶ ชัยภูมิ 2 ชุมชน: ชุมชนบ้านผือ อำเภอเมือง และชุมชนบ้านเมืองน้อยใต้ อำเภอเมือง
- ▶ มหาสารคาม 2 ชุมชน: ชุมชนจอกขวาง อำเภอวาปีปทุม และชุมชนดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม
- ▶ ตาก 2 ชุมชน: ชุมชนแม่ดาว อำเภอแม่สอด และชุมชนมณีไพรสณฑ์ อำเภอแม่สอด
- ▶ ลำพูน 2 ชุมชน: ชุมชนบ้านศรีมูล อำเภอบ้านธิ และชุมชนบ้านป่าลาน อำเภอบ้านธิ
- ▶ ยะลา 2 ชุมชน: ชุมชนมุสลิมสัมพันธ์ อำเภอเมือง และชุมชนหลังวัดเมืองยะลา อำเภอเมือง

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพเป็นหน่วยงานที่ตั้งขึ้นใหม่ตามพระราชบัญญัติปรับปรุง กระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 ซึ่งมีการกึ่งสำคัญประการหนึ่งคือการกำหนดให้มีการพัฒนาระบบและมาตรการส่งเสริมการเผยแพร่ความรู้ทางกฎหมาย สิทธิเสรีภาพให้แก่ประชาชน พร้อมทั้งส่งเสริมการระงับข้อพิพาทโดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชน กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพได้ดำเนินการสรรหาบุคคลที่จะมาทำหน้าที่ดังกล่าวในรูปแบบของ “อาสาสมัคร” ซึ่งมีกิจกรรมที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

1. การสร้างอาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ

การสร้างอาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรมทั้งในแง่ของการส่งเสริมและสนับสนุน เช่น การประชาสัมพันธ์เผยแพร่ความรู้เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนตระหนักในสิทธิและเสรีภาพของตนเอง ช่วยเหลือให้คำปรึกษา ตลอดจนริเริ่มสนับสนุนชุมชนในด้านการระงับข้อพิพาทและกระบวนการยุติธรรม แจกข้อมูลในกรณีมีเหตุการณ์ที่เกิดความไม่เป็นธรรมในชุมชน สร้างเครือข่ายการทำงานด้านสิทธิเสรีภาพ และปฏิบัติหน้าที่อื่นๆ ตามที่คณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล ศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชน หรือทางราชการมอบหมาย

ในกิจกรรมนี้กรมคุ้มครองสิทธิฯ ใช้วิธีการสรรหาอาสาสมัครด้วยการจัดทำบันทึกความเข้าใจเพื่อความร่วมมือกับกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย โดยให้สมาชิกศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนระดับตำบล ของกรมพัฒนาชุมชนตำบลละ 5 คน มาเป็นอาสาสมัครคุ้มครองสิทธิเสรีภาพซึ่งได้ดำเนินการมาตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2546 เป็นต้นมา

2. การสร้างอาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพด้านการระงับข้อพิพาท

อาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพด้านการระงับข้อพิพาทซึ่งผู้ที่จะมาเป็นอาสาสมัครนี้จะต้องเป็นบุคคลที่มีความน่าเชื่อถือ มีประสบการณ์ และมีความเชี่ยวชาญในเรื่องของการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนเป็นสำคัญ ซึ่งกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพได้สร้างอาสาสมัครด้านการระงับข้อพิพาทเฉพาะในพื้นที่ตำบลนำร่องจำนวน 1,000 ตำบลครอบคลุมทั่วประเทศในปีงบประมาณ พ.ศ.

2548 เพื่อเป็นต้นแบบในการดำเนินงานด้านการระงับข้อพิพาทให้เกิดการทำงานที่เป็นรูปธรรมอย่างแท้จริง ต่อมา ปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 ได้เปลี่ยนชื่อโครงการเป็น “โครงการเสริมสร้างและพัฒนาเครือข่ายยุติธรรมชุมชนด้านการระงับข้อพิพาท”

อย่างไรก็ตาม ก่อนการดำเนินโครงการนี้ในงบประมาณ พ.ศ. 2546 กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพได้จัดจ้างให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นที่ปรึกษาโครงการในการศึกษา “โครงการนำร่องพัฒนาตัวแบบการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนต้นแบบสมานฉันท์” โดยได้ศึกษาในพื้นที่ 4 ภาคๆ ละ 1 จังหวัด คือ จังหวัดเชียงใหม่ ขอนแก่น อ่างทอง และนราธิวาส จังหวัดละ 1 ชุมชน ต่อมาในงบประมาณ พ.ศ. 2547 – 2549 ได้มีการขยายการศึกษาในพื้นที่อื่นๆ ของจังหวัดที่เหลือเพื่อนำมาเป็นต้นแบบของการระงับข้อพิพาทต่อไป

3. การสร้างเครือข่ายคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ (เครือข่ายวัฒนธรรมเพื่อเสรีภาพ)

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพได้นำศิลปินพื้นบ้านซึ่งเป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับประชาชนและประชาชนให้ความสนใจมาร่วมเป็นเครือข่ายในการเผยแพร่หรือสื่อสารให้ประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาท การกิจในเรื่องของกฎหมาย สิทธิเสรีภาพและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ด้วยการสื่อสารภาษาท้องถิ่นที่ฟังแล้วเข้าใจง่ายซึ่งจะช่วยส่งเสริม สนับสนุน และกระตุ้นกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน เพื่อให้เกิดความตระหนักและเห็นความสำคัญในเรื่องของสิทธิเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น ไม่ละเมิดสิทธิซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสมานฉันท์

สำหรับวิธีการดำเนินงานนั้น กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพได้จัดทำบันทึกความเข้าใจเพื่อความร่วมมือกับกระทรวงวัฒนธรรม โดยให้สภาวัฒนธรรมในแต่ละจังหวัดมาเป็นเครือข่ายวัฒนธรรมเพื่อเสรีภาพซึ่งเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา

กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน

สำหรับการประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนในส่วนของกรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน กระทรวงยุติธรรมนั้น มีด้วยกัน 2 ส่วนคือ การกำหนดให้มีคณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชน และการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในรูปแบบของการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนมาใช้ในการเบี่ยงคดีเด็กและเยาวชนที่ถูกส่งเข้าไปยังสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน ซึ่งมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้

1. คณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชน

สถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนในฐานะหน่วยงานที่มีหน้าที่ในการบำบัดแก้ไขฟื้นฟูเด็กและเยาวชนซึ่งต้องหาว่ากระทำความผิดให้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้น สามารถกลับคืนสู่สังคมและอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างปกติสุข แต่การดำเนินการก็จะบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวได้จำเป็นจะต้องได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากภาคประชาชน และชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการดังกล่าว ซึ่งมาตรา 35 แห่งพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัว และวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 ได้กำหนดให้รัฐมนตรีว่าการ

กระทรวงยุติธรรมมีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชนสำหรับสถานพินิจเพื่อทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่ผู้อำนวยการสถานพินิจและช่วยเหลือกิจการสถานพินิจ เพื่อสวัสดิภาพและอนาคตของเด็กและเยาวชน กระทรวงยุติธรรมจึงได้ออกระเบียบว่าด้วยคณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชนสำหรับสถานพินิจ พ.ศ. 2544 ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน 2544 เป็นต้นมา

สำหรับภารกิจ และอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชนที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมนั้นจะต้องปฏิบัติตามระเบียบกระทรวงยุติธรรมว่าด้วยคณะกรรมการสงเคราะห์เด็กและเยาวชนสำหรับสถานพินิจ พ.ศ. 2544 คือ ให้คำปรึกษาแก่ผู้อำนวยการสถานพินิจฯ เข้าไปเยี่ยมเยียนเด็กและเยาวชนในสถานพินิจฯ สงเคราะห์เด็กและเยาวชนภายหลังปล่อยตามความเหมาะสม เช่น การจัดหาทุนการศึกษา ทุนการประกอบอาชีพ การจัดหางานและการอุปการะเด็กและเยาวชนในกรณีจำเป็นอื่นๆ ให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่างๆ สำหรับเด็กและเยาวชน ทำหน้าที่วิทยากรหรือเชิญชวนผู้ทรงคุณวุฒิอื่นๆ ไปเป็นวิทยากรในการอบรมจริยธรรม หรือร่วมสนับสนุนด้านการศึกษาให้แก่เด็กและเยาวชนตามที่ผู้อำนวยการสถานพินิจฯ เห็นสมควร ให้ความร่วมมือในการจัดหารายได้เพื่อเป็นกองทุนสงเคราะห์เด็กและเยาวชน เชิญชวนผู้มีจิตกุศลให้ร่วมกันบริจาคสิ่งของเครื่องใช้ในการสงเคราะห์เด็กและเยาวชน ตลอดจนเข้าไปเยี่ยมเยียนเด็กและเยาวชนในบางโอกาส ช่วยเหลือกิจการสถานพินิจฯ ด้านอื่นๆ เพื่อสวัสดิภาพและอนาคตของเด็กและเยาวชนตามที่ผู้อำนวยการสถานพินิจฯ ขอความร่วมมือ

อย่างไรก็ตามคณะกรรมการสงเคราะห์ที่ได้รับการแต่งตั้งแล้วจะได้รับการอบรมเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน การพิทักษ์คุ้มครองสิทธิและสวัสดิภาพของเด็กและเยาวชนก่อนที่จะปฏิบัติหน้าที่เพื่อให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2. การนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในรูปแบบของการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนมาใช้ในสถานพินิจฯ

กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนเป็นหน่วยงานหนึ่งที่ประสบปัญหาจากการที่มีเด็กและเยาวชนกระทำผิดถูกส่งเข้าสู่สถานพินิจเป็นจำนวนมากจนมีสภาพแออัดคับคั่ง โดยเพิ่มขึ้นจากจำนวนเด็ก 31,448 ราย ในปี พ.ศ. 2545 เป็นจำนวน 35,285 ราย ในปี พ.ศ. 2546 คิดเป็นอัตราเพิ่มขึ้นร้อยละ 12.2 (อ้างถึงในจุลารัตน์ เอื้ออำนวย, 2547) ประกอบกับตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา สังคมมีทางเลือกในเชิงของมาตรการแบ่งเบาภาระคดีออกจากกระบวนการยุติธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนค่อนข้างน้อยจึงทำให้เกิดภาวะคดีล้นสถานพินิจเช่นเดียวกับเรือนจำมีเด็กและเยาวชนจำนวนมากที่ต้องเข้ารับการอบรมในสถานฝึกอบรมของสถานพินิจเกินกว่าที่จะสามารถแก้ไขฟื้นฟูได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น ในเดือนมิถุนายน 2546 กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนจึงได้เริ่มนำโครงการ “การประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชน” ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้กับเด็กและเยาวชนกระทำผิดเป็นครั้งแรก โดยใช้ในขั้นตอนการสืบเสาะและพินิจโดยอาศัยอำนาจของพระราชบัญญัติจัดตั้งและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 มาตรา 63 ระบุว่า

“ในกรณีที่เด็กหรือเยาวชนต้องหาว่ากระทำความผิดเมื่อผู้อำนวยการสถานพินิจพิจารณาโดยคำนึงถึงอายุ ประวัติ ความประพฤติ สถิติปัญญา การศึกษาอบรม สุขภาพ ภาวะแห่งจิต นิสัย อาชีพ

ฐานะ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับเด็กหรือเยาวชนและพฤติกรรมต่างๆแห่งคดีแล้วเห็นว่าเด็กหรือเยาวชนอาจกลับตนเป็นคนดีได้โดยไม่ต้องฟ้องและเด็กหรือเยาวชนนั้นยินยอมที่จะอยู่ในความควบคุมของสถานพินิจด้วยแล้วให้ผู้อำนวยการสถานพินิจแจ้งความเห็นไปยังพนักงานอัยการ ถ้าพนักงานอัยการเห็นชอบด้วยให้มีอำนาจสั่งไม่ฟ้องเด็กหรือเยาวชนนั้นได้ คำสั่งไม่ฟ้องของพนักงานอัยการให้เป็นที่สุด

การควบคุมเด็กหรือเยาวชนในสถานพินิจตามวรรคหนึ่ง ให้มีกำหนดเวลาตามที่ผู้อำนวยการสถานพินิจเห็นสมควร แต่ต้องไม่เกินสองปี

บทบัญญัติมาตรานี้มิให้ใช้บังคับแก่การกระทำความผิดอาญาที่มีอัตราโทษอย่างสูงตามที่กฎหมายกำหนดไว้ให้จำคุกเกินกว่าห้าปีขึ้นไป”

การนำการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนมาใช้ร่วมกับการเสนอความเห็นว่าเป็นเด็กหรือเยาวชนสามารถกลับตนเป็นคนดีได้โดยไม่ต้องฟ้องจะเป็นการแก้ไขเด็กหรือเยาวชนได้ระดับหนึ่งรวมทั้งสามารถป้องกันมิให้กลับไปกระทำผิดซ้ำอีก กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนจึงได้แจ้งให้ผู้อำนวยการสถานพินิจทุกแห่งเริ่มดำเนินการเพื่อเสนอความเห็นตามมาตรา 63 แห่งพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ.2534 แต่กำหนดให้ดำเนินการในความผิดที่มีอัตราโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกหมื่นบาทก่อนในช่วงแรกซึ่งต่อมาปรับปรุงเป็นโทษจำคุกไม่เกินห้าปีจนถึงปัจจุบัน

สำหรับวิธีการดำเนินการนั้น เมื่อพนักงานคุมประพฤติสอบปากคำแล้วเห็นว่าเด็กหรือเยาวชนยอมรับว่าตนกระทำผิดจริง ซึ่งความผิดนั้นมียุติโทษจำคุกไม่เกินห้าปีและเด็กหรือเยาวชนยอมรับว่าตนกระทำผิดจริง โดยเด็กหรือเยาวชนมีความประพฤติยังไม่เสียหายหรือเสียหายอยู่บ้างแต่ยังพอแก้ไขได้ก็จะจัดให้มีการตรวจทางจิตวิทยาเพื่อวิเคราะห์ความเสี่ยงที่อาจกระทำผิดซ้ำ หากพบว่าไม่อยู่ในภาวะเสี่ยง หรือเสี่ยงอยู่บ้างแต่ไม่มากก็จะจัดให้มีการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนขึ้น ผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วย เด็กหรือเยาวชน บิดามารดาหรือผู้ปกครองของเด็กหรือเยาวชน ผู้เสียหาย (บิดามารดาหรือผู้ปกครองผู้เสียหาย กรณีผู้เสียหายเป็นผู้เยาว์) ครูอาจารย์ หรือนายจ้างของเด็กหรือเยาวชน ผู้นำชุมชนที่เด็กหรือเยาวชนอาศัยอยู่ เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้าร่วมประชุม ได้แก่ ผู้อำนวยการสถานพินิจ ผู้ประสานการประชุม พนักงานคุมประพฤติ นักสังคมสงเคราะห์ นักจิตวิทยา พนักงานอัยการ พนักงานสอบสวน รวมทั้งอาจเชิญบุคคลหนึ่งบุคคลใดที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการประชุมและมีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเด็กหรือเยาวชนเข้าร่วมประชุมด้วย

ในการประชุมจะต้องให้เด็กหรือเยาวชนรับสารภาพด้วยความสมัครใจ ขอโทษต่อผู้เสียหายอย่างจริงใจ ชดใช้ความเสียหายที่ตนได้ก่อขึ้น หรือยอมกระทำการใดเพื่อเป็นการชดเชยความผิดนั้น ยอมกระทำการเพื่อแก้ไขตามที่กำหนดโดยผลการประชุม และจะต้องอยู่ในความดูแลของสถานพินิจเพื่อติดตามความประพฤติอีกเป็นเวลาไม่เกินสองปี

สำหรับผลการดำเนินการเพื่อหันเหคดีออกจากกระบวนการยุติธรรมโดยใช้ระบบการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชนซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในคดีเด็กและเยาวชนที่ผ่านมาตั้งแต่วันที่ 1 มิถุนายน 2546 – 31 ตุลาคม 2549 มีการจำแนกเด็กออกมาดำเนินการตามมาตรา 63 แห่ง

พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 จำนวน 19,269 ราย โดยสถานพินิจฯ จัดให้มีการประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชน 14,258 ราย ต่อมาพนักงานอัยการเห็นชอบกับผู้อำนวยการสถานพินิจฯ ไม่ฟ้องคดีอาญาแก่เด็กและเยาวชน 11,700 ราย มีเด็กและเยาวชนเพียง 133 ราย เท่านั้นที่พนักงานอัยการสั่งฟ้อง นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่ของสถานพินิจฯ ยังได้ติดตามประเมินผลเด็กและเยาวชนที่อัยการสั่งไม่ฟ้องภายหลังการประชุมกลุ่มครอบครัว พบว่ามีเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดซ้ำเพียง 430 ราย เท่านั้น แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จในการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้นำร่องกับคดีที่มีผู้กระทำความผิดเป็นเด็กและเยาวชน (กรมพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน, 2549)

กรมราชทัณฑ์

การดำเนินงานยุติธรรมชุมชนในงานราชทัณฑ์ได้มีการให้ความสำคัญกับภาคประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมกับการปฏิบัติงานตามภารกิจของกรมราชทัณฑ์ โดยมีกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับยุติธรรมชุมชนดังนี้ (เพลินใจ แท้เกษม, 2549) คือ

1. จัดให้มีระบบในการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน โดยการเปิดช่องทางให้ประชาชนมีโอกาสแสดงความคิดเห็น แนะนำ ร้องเรียนการปฏิบัติงานของกรมราชทัณฑ์เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติงานให้ดีขึ้น โดยเปิด Website ของกรมราชทัณฑ์ www.correct.go.th มีผู้รับฟังความคิดเห็น หน่วยงานรับเรื่องราวร้องทุกข์จากประชาชน

2. การจัดทำบัญชีทำเนียบเครือข่ายพันธมิตรราชทัณฑ์ ซึ่งเข้ามาช่วยเหลืองานในเรือนจำทั้งภาครัฐและเอกชนในด้านต่างๆ เช่น การฝึกอาชีพ การจัดหางานทำ การพัฒนาจิตใจ การศึกษา การแพทย์และสาธารณสุข การให้คำปรึกษาและช่วยเหลือทางกฎหมาย การบริจาคเงินและสิ่งของ โดยให้เรือนจำ/ทัณฑสถานทั่วประเทศจัดทำบัญชีทำเนียบเครือข่ายพันธมิตรราชทัณฑ์ในด้านต่างๆ และจัดให้มีการประชุมพันธมิตรราชทัณฑ์อย่างน้อยปีละครั้ง เพื่อรับฟังปัญหาและข้อเสนอแนะ ตลอดจนร่วมกันจัดกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ชุมชน ซึ่งปัจจุบันกรมราชทัณฑ์มีเครือข่ายพันธมิตรราชทัณฑ์ จำนวน 3,852 คน

3. แต่งตั้งให้มีสภาที่ปรึกษาการราชทัณฑ์ประจำจังหวัดทุกจังหวัด ซึ่งมีหน้าที่ในการเสนอแนะนโยบายและแนวทางในการพัฒนางานราชทัณฑ์ให้สอดคล้องกับสถานะเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ตามบริบทแห่งกฎหมายไทยและมาตรฐานสากล เสนอแนะมาตรการและระเบียบที่เหมาะสมในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง เสนอแนะการพัฒนางานด้านวิชาการและการพัฒนาบุคลากรของกรมราชทัณฑ์ ประสานงาน ระดมทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกมาใช้ในการควบคุมและพัฒนาผู้ต้องขัง ติดตาม ประเมินผลการดำเนินงานให้เป็นไปตามนโยบายที่กำหนดไว้ พร้อมทั้งเสนอแนะทางแก้ไขปัญหาและอุปสรรค และรับคำร้องเรียนของผู้ต้องขังหรือประชาชนเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของข้าราชการกรมราชทัณฑ์

4. ทำการศึกษาวิจัยทัศนะของพันธมิตรราชทัณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทัศนะของพันธมิตรราชทัณฑ์ในการนำประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในงานราชทัณฑ์ แสวงหาแนวทางและวิธีการในการนำประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในงานราชทัณฑ์ และเป็นการพัฒนางานราชทัณฑ์ให้ขยายสู่ชุมชนและสังคม

5. โครงการจัดตั้งกองทุนช่วยเหลือเหยื่ออาชญากรรม เพื่อจะชดเชยความเสียหายให้กับเหยื่อ และให้ผู้ต้องขังสำนึกในความผิด โดยได้จัดเวทีสะท้อนความรู้สึกของผู้เสียหาย ซึ่งมีการเชิญผู้เสียหายมาเปิดเผยความรู้สึกให้ผู้กระทำผิดได้รับรู้ถึงผลกระทบ ความเดือดร้อนและความเสียหายที่ได้รับ รวมทั้งสร้างความเข้มแข็งให้สังคมในการป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้นในครั้งต่อไป

6. จัดทำแบบสอบถามในเชิงรุกเพื่อรับฟังความคิดเห็นของประชาชนเพื่อนำมาปรับปรุงการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ต่อไป

ทั้งนี้การดำเนินงานยุติธรรมชุมชนของกรมราชทัณฑ์นั้นเป็นความพยายามแสวงหาความร่วมมือจากชุมชน เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ชุมชน และป้องกันสังคมจากอาชญากรรม โดยเน้นการเข้ามามีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

สำนักงานกิจการยุติธรรม

ในปี พ.ศ. 2547 หลักสูตรผู้บริหารงานยุติธรรมเชิงรุกแบบบูรณาการ รุ่นที่ 2 ของสำนักงานกิจการยุติธรรมได้เสนอโครงการ เรื่อง “เยาวชนยุติธรรม” ขึ้นเพื่อทดลองนำความรู้เกี่ยวกับงานยุติธรรมไปอบรมแก่เยาวชนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยเลือกโรงเรียนที่อยู่ในพื้นที่ของสถานีตำรวจคลองตัน กรุงเทพมหานคร เป็นสถานที่ทดลอง ซึ่งปรากฏว่าได้รับความสนใจจากบรรดานักเรียนที่เข้ารับการอบรมอย่างมาก และสำนักงานกิจการยุติธรรมได้มีการเสนอโครงการเพื่อขอตั้งงบประมาณในปีงบประมาณต่อมา

สำหรับการประยุกต์แนวคิดยุติธรรมชุมชนในส่วนของสำนักงานกิจการยุติธรรมนั้น ได้มีความร่วมมือกับคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล จัดให้มีโครงการ “เยาวชนพลยุติธรรม” เป็นกิจกรรมที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นการปูพื้นฐานให้แก่เด็กและเยาวชนได้เข้าใจและตระหนักในสิทธิและหน้าที่ที่ถูกต้องตั้งตามข้อสัตย์สุจริต มีความรู้ความเข้าใจในกฎหมายและขั้นตอนการดำเนินงานของกระบวนการยุติธรรมเบื้องต้น โดยผ่านกระบวนการเรียนการสอนและกิจกรรมต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษาที่เปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนร่วมคิด ร่วมทำด้วยตนเอง อันจะนำไปสู่การสร้างจิตสำนึกที่ดีในเรื่องความยุติธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน อันจะเป็นการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตัวเด็กและเยาวชนเองและปัญหาสังคมอื่นๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

โครงการเยาวชนพลยุติธรรม ได้เริ่มดำเนินงานตั้งแต่เดือนเมษายน 2548 โดยคัดเลือกจังหวัดนครราชสีมาเป็นพื้นที่นำร่องแห่งแรก ต่อมาโครงการฯ ได้ขยายพื้นที่ดำเนินงานอีก 4 จังหวัด คือจังหวัดฉะเชิงเทรา ภูเก็ต เชียงใหม่ และอุบลราชธานี ระหว่างเดือนกันยายน 2548 – กันยายน 2549 โดยมีสถานศึกษาที่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 58 โรงเรียน

การจัดกิจกรรมต่างๆ ในโครงการเยาวชนพลยุติธรรม มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านกระบวนการยุติธรรมและกฎหมายเบื้องต้นที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตประจำวัน สร้างจิตสำนึกและทัศนคติที่ดีแก่เด็กและเยาวชนในเรื่องความยุติธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเด็กและ

เยาวชนในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ฝึกฝน สร้างเสริมความยุติธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต และสร้างเสริมเครือข่ายยุติธรรมชุมชนภายในสถานศึกษา โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือ กลุ่มเด็กและเยาวชนในสถานศึกษาระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย เป็นการศึกษาหารูปแบบและแนวทางการจัดกิจกรรมที่เหมาะสม กับการสร้างจิตสำนึกและทัศนคติที่ดีแก่เยาวชน ในเรื่องความยุติธรรมและความซื่อสัตย์ โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน

สำหรับตัวอย่างกิจกรรมในโครงการเยาวชนพลยุติธรรมมีกิจกรรมที่น่าสนใจแต่ละกิจกรรมดังนี้

1. ส่งเสริมทัศนคติ เสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรมด้านความซื่อสัตย์สุจริตและความยุติธรรม ได้แก่ โครงการ ธนาคารความดี กิจกรรมสถานผันวัยใสใส่ใจความยุติธรรม กิจกรรมประกวดเรียงความ คำขวัญ วาดภาพเกี่ยวกับความยุติธรรมความซื่อสัตย์ กิจกรรมแสดงบทบาทสมมติเกี่ยวกับความยุติธรรม ความซื่อสัตย์ กิจกรรมเขียนป้ายรณรงค์เรื่องความยุติธรรม ภายในโรงเรียน และในชุมชน กิจกรรมบันทึกความดี กิจกรรมบาตรสังข์จะ (เป็นการให้นักเรียนจัดตั้งร้านขายสินค้าในโรงเรียน โดยวางบาตรไว้ให้นักเรียนซื้อสินค้าและทอนเงินเอง) เป็นต้น โดยกิจกรรมเหล่านี้จะเน้นในกลุ่มเด็กเล็กระดับประถมศึกษาตอนปลายเป็นพิเศษ เนื่องจากเด็กวัยนี้เป็นวัยที่มีการรับรู้ และสามารถ ปลูกฝังทัศนคติ คุณธรรม จริยธรรม ด้านความซื่อสัตย์สุจริตและความยุติธรรมได้มากกว่าเด็กโต

2. เน้นการแก้ไขปัญหาต่างๆ ในโรงเรียน เป็นกิจกรรมที่จัดทำขึ้นโดยเด็กนักเรียนเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการในลักษณะของศูนย์ สภานักเรียน หรือสรวตรนักเรียน เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้วยวิธีสมานฉันท์ให้นักเรียน เพื่อระงับข้อพิพาทหรือความไม่เข้าใจกันภายในโรงเรียน และจะทำให้นักเรียนมีจิตสำนึกว่าเป็นคนที่มีความสามารถได้รับความไว้วางใจในการให้ความเป็นธรรมกับเพื่อนในโรงเรียนได้ ได้แก่ กิจกรรมไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในโรงเรียน กิจกรรมศูนย์เยาวชนพลยุติธรรม กิจกรรม FBI ในโรงเรียน กิจกรรมนักสืบน้อย เป็นต้น โดยกิจกรรมเหล่านี้เน้นในกลุ่มเป้าหมายเด็กนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย

3. การส่งเสริมการให้ความรู้ทางด้านกฎหมาย เป็นกิจกรรมที่นักเรียนร่วมกันแสวงหาความรู้จากอินเทอร์เน็ต หนังสือ และตำราที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย ประกอบกับการเชิญวิทยากรที่มีความรู้ด้านกฎหมาย เช่น ผู้พิพากษา อัยการ และเจ้าหน้าที่ตำรวจ มาร่วมให้ความรู้แก่เด็กนักเรียนภายในโรงเรียน หลังจากนั้นนักเรียนจะร่วมกันเผยแพร่ความรู้ทางด้านกฎหมายออกไปสู่โรงเรียนของน้องในเครือข่าย หรือชุมชนใกล้เคียง ได้แก่ กิจกรรมนักกฎหมายน้อยสู่ชุมชน กิจกรรมการประชาสัมพันธ์โครงการและการให้ความรู้ทางกฎหมายโดยใช้หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น กิจกรรมย้อนรอยวันรพี กิจกรรมการให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ชาวเขา กิจกรรมสิทธิชาวบ้าน กิจกรรมเสียงตามสาย กิจกรรมเผยแพร่ข่าวสารด้านกฎหมายผ่านเว็บไซต์ กิจกรรมเผยแพร่ความรู้ทางด้านกฎหมายสู่ผู้ประกอบการ

4. เสริมสร้างเครือข่ายยุติธรรมชุมชนและป้องกันแก้ไขปัญหาอาชญากรรม รูปแบบของกิจกรรมจะเป็นการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในโรงเรียนและในชุมชนรวมทั้งสร้างเสริมเครือข่ายป้องกันการทุจริต คอรัปชั่น สำหรับกิจกรรมนี้เน้นเป็นพิเศษในช่วงชั้นที่ 4 (มัธยมศึกษาตอนปลาย) ได้แก่ กิจกรรมเยาวชนพลยุติธรรมสู่ชุมชน กิจกรรมคลินิกคลายทุกข์ กิจกรรมสิทธิชาวบ้าน กิจกรรมรู้ทันวันใหม่ กิจกรรม อ.ย.น้อย กิจกรรมส่งเสริมคนดีศรีประชาธิปไตย

5. รูปแบบของกิจกรรมที่บูรณาการความรู้เข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอน เป็นการนำเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรม จริยธรรม ซื่อสัตย์สุจริต กฎหมายเบื้องต้น และกระบวนการยุติธรรมสอดแทรกเข้าไปในหลักสูตรการสอน 8 กลุ่มสาระวิชา ซึ่งเป็นวิธีการที่สามารถนำไปใช้ได้อย่างยั่งยืน และเหมาะสมสำหรับเด็กทุกช่วงอายุ กลุ่มสาระวิชาที่นำไปใช้

นอกจากนี้โครงการเยาวชนพลยุติธรรมยังมีการบูรณาการการทำงานกับหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมสอบสวนคดีพิเศษ (DSI) ได้ให้ความร่วมมือกับโครงการเยาวชนพลยุติธรรม โดยได้ส่งวิทยากรมาให้ความรู้แก่ผู้บริหาร ครู อาจารย์ เด็กและเยาวชนในวันประชุมชี้แจงโครงการฯ และวันที่จัดเวทีการประกวด เพื่อให้เด็กและเยาวชนมีความรู้เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม และการนำความรู้ที่ได้ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน โดย DSI มีโครงการนักสืบน้อยที่มีเด็กและเยาวชนเป็นสมาชิกเยาวชนพลยุติธรรมอยู่แล้ว กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ คณะผู้รับผิดชอบโครงการเยาวชนพลยุติธรรม ได้ทำการติดต่อประสานงานกับกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ เพื่อให้ส่งวิทยากรมาให้ความรู้แก่เด็กและเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการเยาวชนพลยุติธรรม และช่วยประชาสัมพันธ์โครงการให้เป็นที่รู้จักกันทั่วไป กรมคุมประพฤติ ได้ส่งวิทยากรมาบรรยายให้ความรู้แก่เด็กและเยาวชนเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมทางเลือก และการฟื้นฟูคนติสู้งสังคม พร้อมทั้งยังได้ให้ความร่วมมือในการประชาสัมพันธ์โครงการฯ และการแนะนำสถานที่ให้เด็กและเยาวชนในโครงการไปศึกษาดูงานในสถานที่ดังกล่าว เป็นต้น

กลุ่มงานประชาสัมพันธ์ กองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม

การดำเนินงานของกลุ่มงานประชาสัมพันธ์ กองกลางสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม มีภารกิจที่เกี่ยวข้องกับยุทธธรรมชุมชนด้วยการจัดให้มีโครงการ "เยาวชนคนยุติธรรม (CAMPUS TOUR)" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดกิจกรรมให้เยาวชนได้มีความรู้ ความเข้าใจในบทบาท ภารกิจของกระทรวงยุติธรรมและหน่วยงานในสังกัด ส่งเสริมสนับสนุนให้เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานของกระทรวงยุติธรรม ส่งเสริมให้เยาวชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ทางด้านงานยุติธรรมและส่งเสริมให้เยาวชนเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องไปสู่กลุ่มคนในสังคมต่อไป

สำหรับกลุ่มเป้าหมายของการดำเนินงานเน้นในกลุ่มนักเรียนในโรงเรียนโดยในปีงบประมาณ 2549 ได้ดำเนินการในโรงเรียนซึ่งอยู่ในกรุงเทพมหานคร จำนวน 3 แห่ง คือ โรงเรียนบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนีย์) โรงเรียนฤทธิยะวรรณาลัย และโรงเรียนสตรีวิทยา ให้จัดกิจกรรมต่างๆ ขึ้นในโรงเรียนดังกล่าว ได้แก่ การจัดนิทรรศการส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาท ภารกิจหน้าที่ของกระทรวงยุติธรรมและหน่วยงานในสังกัด จัดบรรยายให้ความรู้ โดยวิทยากรผู้มีความรู้และประสบการณ์ในการทำงานของแต่ละหน่วยงานในสังกัดกระทรวงยุติธรรม และจัดกิจกรรมส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ทางด้านงานยุติธรรมและทางด้านกฎหมายที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน ซึ่งจัดให้มีการแข่งขันตอบปัญหาทางด้านกฎหมายและประกวดภาพชิงรางวัล เป็นต้น

หลังจากที่ได้มีการดำเนินโครงการฯ มาระยะหนึ่งจึงได้มีการสำรวจความคิดเห็นของเด็กและเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการฯ พบว่า เด็กและเยาวชนเหล่านั้นต้องการให้กระทรวงยุติธรรมดำเนินการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

ในการกิจที่เกี่ยวข้องกับกระทรวงยุติธรรมในด้านต่างๆ ได้แก่ กฎหมายในชีวิตประจำวัน การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ การปราบปรามอาชญากรรมพิเศษ ข้อกฎหมายสำหรับเยาวชนผู้กระทำผิด ปัญหาและการปราบปรามยาเสพติด และผลการดำเนินงานของกระทรวงยุติธรรม เป็นต้น

สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม

กระทรวงยุติธรรมเล็งเห็นถึงข้อจำกัดที่จะทำให้ประชาชนเข้าถึงความยุติธรรมอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกันจึงมีนโยบายกระจายงานยุติธรรมลงไปยังพื้นที่จังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้อย่างเสมอภาคและเป็นธรรม โดยมีกิจกรรมที่ได้การดำเนินดังต่อไปนี้

1. การจัดตั้งสำนักงานยุติธรรมจังหวัด

กระทรวงยุติธรรมต้องการพัฒนาระบบการบริหารและบริการงานยุติธรรมอย่างทั่วถึง และให้มีการบูรณาการการทำงานของหน่วยงานในสังกัดกับหน่วยงานอื่นระดับ จึงได้จัดตั้งสำนักงานยุติธรรมจังหวัดขึ้นทุกจังหวัดทั่วประเทศ ซึ่งสำนักงานยุติธรรมจังหวัดจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนของกระทรวงยุติธรรมในการบริหารงานยุติธรรมประจำจังหวัด และอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนทั้งระบบอย่างรวดเร็วและเท่าเทียมกัน รวมทั้งคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ป้องกันและควบคุมอาชญากรรม แก้ไขบำบัดฟื้นฟูผู้กระทำผิด ตลอดจนประสานความร่วมมือกับองค์กรและหน่วยงานต่างๆ ในระดับจังหวัด โดยมีกลุ่มงานบริการประชาชนรับผิดชอบในการให้บริการประชาชนซึ่งได้จัดให้มีศูนย์บริการร่วมและคลินิกยุติธรรม และศูนย์ประสานงานยุติธรรมชุมชนที่จะคอยทำหน้าที่ในการรับเรื่องราวร้องทุกข์ของประชาชน

2. การจัดตั้งเครือข่ายยุติธรรมชุมชน

กระทรวงยุติธรรมได้มีการประชุมคณะกรรมการดำเนินงานศูนย์อำนวยความสะดวกเสริมสร้างความยุติธรรม เมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม 2547 ซึ่งมีมติให้บูรณาการการทำงานเกี่ยวกับชุมชนของหน่วยงานในกระทรวงยุติธรรมเพื่อกำหนดแนวทางและการดำเนินงานเครือข่ายยุติธรรมชุมชนซึ่งได้มอบหมายให้กรมคุมประพฤติและกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพรับผิดชอบดำเนินการ และได้แต่งตั้งคณะทำงานเพื่อดำเนินการด้านชุมชนซึ่งกระทรวงยุติธรรมได้มีคำสั่งที่ 351/2547 ลงวันที่ 10 สิงหาคม 2547 แต่งตั้งคณะทำงานพัฒนาเครือข่ายยุติธรรมชุมชน ซึ่งมีปลัดกระทรวงยุติธรรมเป็นที่ปรึกษา รองปลัดกระทรวงยุติธรรม หัวหน้ากลุ่มภารกิจด้านอำนวยความสะดวกยุติธรรม เป็นประธานคณะทำงาน อธิบดีกรมคุมประพฤติ และอธิบดีกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพเป็นรองประธานคณะทำงาน

จากมติและคำสั่งของกระทรวงยุติธรรมข้างต้น กรมคุมประพฤติได้ดำเนินการโครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชน กระทรวงยุติธรรม ภายใต้ยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรมที่ว่า “ยุติธรรมถ้วน ประชาชนมีส่วนร่วม” โดยได้คัดเลือกจังหวัดนำร่อง 8 จังหวัด คือ กรุงเทพมหานครและธนบุรี นนทบุรี ปทุมธานี ฉะเชิงเทรา นครราชสีมา อุบลราชธานี เชียงใหม่ และภูเก็ต โดยมีสำนักงานคุมประพฤติของแต่ละจังหวัดรับผิดชอบโครงการเครือข่ายยุติธรรมชุมชน

สำหรับวัตถุประสงค์ของการดำเนินโครงการเครือข่ายยุทธธรรมชุมชน กระทรวงยุติธรรม นั้นเพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจและจิตสำนึกที่ดีด้านความยุติธรรมแก่ประชาชน เปิดช่องทางการแลกเปลี่ยนข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการบริหารงานยุติธรรมทั้งระหว่างประชาชนกับองค์กรภาครัฐ และประชาชนกับภาคประชาชนด้วยกันเอง นอกจากนี้ยังเป็นการเสริมสร้างความไว้วางใจ ความคุ้นเคยและปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างภาคประชาชนและบุคลากรของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในฐานะหุ้นส่วนที่เท่าเทียมเพื่อป้องกันอาชญากรรม ลดความขัดแย้ง อำนาจความยุติธรรม พื้นฟูช่วยเหลือผู้กระทำผิดและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ รวมทั้งดำเนินการตั้งศูนย์ยุทธธรรมชุมชน ซึ่งจะเป็นการเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนให้มีศักยภาพที่สามารถพึ่งพาตนเองในการป้องกันและแก้ปัญหาต่างๆ ได้อย่างยั่งยืน โดยการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐ

3. การสร้างความร่วมมือและการกระจายงานยุติธรรมสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

สำหรับการสร้างความร่วมมือและการกระจายงานยุติธรรมไปสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้นอยู่ระหว่างการศึกษาเพื่อหาความชัดเจนในการดำเนินการซึ่ง สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรมได้จัดจ้างมหาวิทยาลัยมหิดลเป็นที่ปรึกษาโครงการเพื่อทำการศึกษาวิจัยในโครงการนี้

4. โครงการพัฒนาระบบงานยุติธรรมชุมชนในจังหวัดน่าน 17 จังหวัด

กระทรวงยุติธรรมได้มีคำสั่งที่ 618/2548 ลงวันที่ 23 ธันวาคม 2548 แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยความสะดวกสำนักงานยุติธรรมจังหวัดและเครือข่ายยุทธธรรมชุมชน มีปลัดกระทรวงยุติธรรมเป็นประธาน โดยมีอนุกรรมการ 2 คณะคือ อนุกรรมการกำกับและบริหารจัดการสำนักงานยุติธรรมจังหวัด และอนุกรรมการพัฒนาเครือข่ายยุทธธรรมชุมชน มีรองปลัดกระทรวงยุติธรรมหัวหน้ากลุ่มภารกิจด้านพัฒนาพฤตินิสัยเป็นประธานอนุกรรมการ ซึ่งเล็งเห็นว่าการพัฒนาเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนเป็นภารกิจที่มีความสำคัญและมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องดำเนินการต่อยอดจากต้นทุนเดิมที่มีอยู่แล้ว ด้วยการยกระดับการมีบทบาทของชุมชนในงานยุติธรรมจึงจัดให้มีการพัฒนาเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนในลักษณะชุมชนน่านร่องในพื้นที่ 17 จังหวัด 36 ชุมชน (กรุงเทพมหานคร ปทุมธานี ระยอง ฉะเชิงเทรา สุรินทร์ ขอนแก่น มหาสารคาม เชียงใหม่ ลำพูน น่าน พิชณุโลก กำแพงเพชร ราชบุรี ประจวบคีรีขันธ์ สุราษฎร์ธานี และตรัง) โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนมีบทบาทในด้านงานยุติธรรมตามบริบทของแต่ละชุมชน

สำหรับการดำเนินโครงการนี้มีวัตถุประสงค์ในการเสริมสร้างบทบาทและความเข้มแข็งของชุมชนในการดำเนินการด้านงานยุติธรรมที่สอดคล้องกับสภาพการณ์และความต้องการของชุมชน ตลอดจนได้แนวทาง วิธีการ และกระบวนการในการพัฒนาเครือข่ายยุทธธรรมชุมชนที่จะนำไปสู่การขยายผลไปยังพื้นที่ของทั่วทุกจังหวัดต่อไป โดยมีระยะเวลาดำเนินการตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2549 ถึง เดือนมีนาคม 2550 ทั้งนี้ได้จัดให้มีการอบรมให้กับคณะทำงานและผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมในโครงการดังกล่าวเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันโดยจัดหลักสูตรต่างๆ ได้แก่ หลักสูตรยุทธธรรมชุมชน หลักสูตรกระบวนการและวิธีเสริมพลังชุมชน หลักสูตรการทำงานชุมชนและทักษะการวิจัย และหลักสูตรการไกล่เกลี่ยและรับข้อพิพาทในชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ป.ป.ส.)

การดำเนินงานแก้ไขปัญหาเสพติดโดยชุมชนมีการดำเนินงานมาระยะเวลาหนึ่งแล้วโดยการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรทางศาสนา กระทั่งปี พ.ศ. 2536 สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ป.ป.ส.) ได้จัดให้มีการสัมมนาร่วมกันระหว่างภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชุมชน ซึ่งมีข้อสรุปร่วมกันว่า ปัญหายาเสพติดเป็นปัญหาของชุมชนซึ่งชุมชนมีศักยภาพที่จะดำเนินการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดที่เกิดขึ้นในชุมชนได้โดยการสนับสนุนขององค์กรภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ต่อมาในปี พ.ศ. 2537 สำนักงาน ป.ป.ส. ได้พัฒนาโครงการเครือข่ายชุมชนในลักษณะโครงการนำร่องดำเนินงานในทุกภาคของประเทศในระยะเวลา 3 ปี (พ.ศ. 2537 - 2539) เพื่อสร้างรูปธรรมของชุมชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด โดยเน้นการพัฒนาระบบและกลไกของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนที่เอื้อและสนับสนุนต่อการแก้ไขปัญหายาเสพติดของชุมชน ผลจากการดำเนินโครงการดังกล่าวพบว่า ชุมชนสามารถควบคุมปัญหายาเสพติดให้อยู่ในระดับที่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ชุมชนหรือสามารถขจัดยาเสพติดให้หมดไปจากชุมชนหรือสามารถป้องกันไม่ให้ยาเสพติดแพร่ระบาดในชุมชน และเป็นการแก้ไขปัญหาเสพติดอย่างยั่งยืน จนปัญหาไม่สามารถกลับมาแพร่ระบาดได้อีก นอกจากนี้ยังสามารถขยายเครือข่ายการแก้ไขปัญหาก็กว้างออกไปเป็นการลดความรุนแรงของปัญหาและจัดปัญหาในระดับสังคมได้ด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2539 สำนักงาน ป.ป.ส. ได้นำผลการศึกษาวิจัยและการประเมินโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาโครงการต่อเนื่อง และได้เสนอต่อคณะรัฐมนตรีโดยได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2539 ให้ดำเนินการ “โครงการแก้ไขปัญหายาเสพติดในชุมชนที่มีการแพร่ระบาดรุนแรง” โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลักซึ่งมีระยะเวลาดำเนินโครงการดังกล่าวเป็นเวลา 5 ปี (พ.ศ. 2540 - 2544) ผลจากการดำเนินโครงการก่อให้เกิดองค์กรภาคประชาชนและเครือข่ายครอบคลุมจำนวน 1,000 กว่าชุมชนทั่วประเทศ และองค์กรชุมชนต่างๆ ได้มีโอกาสในการแสดงพลังของภาคประชาชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด ทำให้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาลในการดำเนินโครงการดังกล่าวเพิ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2545 - 2547 และได้มีการจัดตั้งสำนักงานประสานและสนับสนุนภาคประชาชน (สสช.) ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงาน ป.ป.ส. เพื่อทำหน้าที่ประสานและสนับสนุนองค์กรประชาชนและเครือข่าย ตลอดจนการประสานภาคีความร่วมมือทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อการสนับสนุนการดำเนินงานของชุมชน ทั้งนี้ปัจจุบันมีองค์กรชุมชนที่ดำเนินงานแก้ไขปัญหายาเสพติดมากกว่า 6,000 ชุมชน ใน 360 เครือข่ายทั่วประเทศ

สำนักงาน ป.ป.ส. ได้จัดให้มีการถอดบทเรียนการทำงานของชุมชน/เครือข่ายในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดพบวิธีคิดและวิธีการที่ชุมชนใช้ในการแก้ไขปัญหายาเสพติดที่น่าสนใจดังนี้

- ▶ วิธีคิดแบบลูกหลาน ญาติพี่น้อง ชนเผ่า/กลุ่มชาติพันธุ์ เป็นคนในครอบครัว
- ▶ วิธีคิดที่ให้ความสำคัญของการอยู่ร่วมกัน จะต้องรักษาความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลและให้อภัยซึ่งกันและกัน
- ▶ วิธีคิดที่เน้นการแก้ปัญหา “คน” ไม่ใช่ “ยา”
- ▶ วิธีคิดแบบเชื่อมโยงบูรณาการหลายเรื่อง